

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ISSN 2524-048X

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

***ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ***

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

№ 5 – 2016

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 5. – К., 2016. – 158 с.

УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

- Машевський О. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (голова редколегії)
Мартинов А. Ю. д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ) (заступник голови редколегії)
Купчик О. Р. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О. к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Банті Р. доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Ізраїль)
Гасимли М. Джафар огли – д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджан)
Добронські А. Ч. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Дьомін О. Б. д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Іванов О. Ф. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Капелюшний В. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д. д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Кишинів, Молдова)
Малько В. доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Мордвінцев В. М. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Патриляк І. К. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Руккас А. О. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Слюсаренко А. Г. д-р іст. наук, проф., акад. НАПН України (КНУ імені Тараса Шевченка)
Ставнюк В. В. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Хакамієс П. д-р іст. наук, проф. (Університет Турку, Фінляндія)
Щербак М. Г. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Яровий В. І. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 09.03.2016 № 241 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 25 лютого 2016 року»)

Рецензенти :

- Бурьян М. С. д-р іст. наук, проф. (ЛНУ ім. Тараса Шевченка)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф., головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Тел. (044) 239 34 24, e-mail: european.historical.studies@gmail.com
Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>
Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Періодичність наукового видання – тричі на рік

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.05>

Recommended by the Academic Council of historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet (Protocol № 4 of November 17, 2016)

ISSN 2524-048X

European historical studies: scientific journal. – № 5. – K., 2016. – 158

p.

UDK 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial board

Mashevskyy O. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Chairman of Editorial Board)

Martynov A. Y. Sc. D. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Kupchik O. R. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Pilkevich V. O. Ph.D. (History), assistant professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (executive secretary)

Banti R. Ph.D (History), Ministry of Education of Israel, Jerusalem, Israel)

Gasimli M. Jafar oglu Sc. D. (History), Professor (Baku State University, Azerbaijan)

Dobronski Charles A. Sc. D. (History), Professor. (University of Bialystok, Poland)

Demin O. B. Sc. D. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University)

Ivanov O. F. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Kapelushnyi V. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Cojocar L. D. Sc. D. (History), associate professor (State University of Moldova, Chisinau, Moldova)

Malko W. Ph.D. (History), associate professor (University of California, Fresno, United States)

Myronovych E. Sc. D. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)

Mordvintsev V. M. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Patryliak I. K. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Rukkas A. O. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Slyusarenko A. G. Sc. D. (History), Professor, Acad. NAPS Ukraine (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Stavnyuk V. V. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Hakamies P. Sc. D. (History), Professor (University of Turku, Finland)

Shcherbak M. G. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Yaroviiv V. I. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Recommended by Academic Council of the Faculty of History,

Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet

Electronic journal European historical studies is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality "historical science".

(Order of Ministry of education Ukraine from 09.03.2016 № 241 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 25 February 2016")

Reviewers:

Buryan M. S. Sc. D. (History), Professor (Lugansk Taras Shevchenko National University)

Potekhin O. V. Sc. D. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, Kyiv, Vladimirska str., 60, Kyiv National Taras Shevchenko University, Faculty of History,

Department of Modern and Contemporary History of foreign countries

Phone: (044) 239 34 24, e-mail: european.historical.studies@gmail.com

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Kyiv National Taras Shevchenko University

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

Зміст

Європейська інтеграція: історія та сучасність

<i>Леся Гончаренко, Ірина Голуб</i> Ідеологія європейської єдності в 1923–1932 р.....	6
<i>Андрій Грубінко</i> Політика Великої Британії щодо східного розширення Європейського Союзу: історичні аспекти.....	20
<i>Андрій Мартинов</i> Проблеми та перспективи формування ідентичності Євросоюзу.....	33
<i>Зінаїда Священко</i> США та ідея створення об'єднаної Європи.....	51

Актуальні проблеми європейської історії та міжнародних відносин

<i>Алексей Гришель</i> Еволюція деголлевської внешнеполитической концепции в деятельности Николя Саркози.....	64
<i>Наталія Папенко</i> Позиція політичних партій Німеччини стосовно колоніального питання упродовж 70-80-х рр. XIX ст.....	78
<i>Павло Сацький</i> Проекти водного сполучення морів у СРСР на основі Дніпра як продовження концепції Міжмор'я після Другої світової війни.....	97
<i>Вікторія Солошенко</i> Переміщені або втрачені культурні цінності: нові виміри розв'язання проблеми у ФРН.....	112
<i>Сергій Толстов</i> Досвід і практика національного примирення в Іспанії.....	124
<i>Євген Хан</i> Участь України у формуванні єдиного європейського освітнього простору: нормативно-правова база.....	144

Contents

European Integration: Past and Present

<i>Lesya Goncharenko, Irina Golub</i> The ideology of european unity in 1923-1932.....	6
<i>Ihor Hrubinko</i> British Policy toward the eastern enlargement of the European Union: historical aspects.....	20
<i>Andriy Martynov</i> Problems and perspectives of development of the European Union's identity.....	33
<i>Zinaida Svyaschenko</i> US and the idea of creating a united Europe.....	51

Actual problems of European history and international relations

<i>Alexei Grishel</i> Evolution of de Gaulle's foreign policy concept in activity of Nicolas Sarkozy.....	64
<i>Natalia Papenko</i> Position of the political parties of Germany on the colonial issues during the 70-80 ^s of the XIXth century.....	78
<i>Pavlo Satskyi</i> Projects waterways seas in the Soviet Union at the Dnipro as an extension of the concept Intermarium after World War II.....	97
<i>Victoria Soloshenko</i> Looted or lost art: the new dimensions of problem solution in Germany.....	112
<i>Sergii Tolstov</i> Practice and experience of the national reconciliation in Spain.....	124
<i>Evgen Khan.</i> The participation of Ukraine in creating the common european educational space: laws and regulations.....	144

Леся Гончаренко,

кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

Ірина Голуб,

студентка 5 курсу
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

ІДЕОЛОГІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЄДНОСТІ В 1923–1932 РР.

Анотація. У статті аналізуються основні положення пан'європейських проектів Р.Куденхове-Калергі та А.Бріана, які сформували основу ідеології європейської єдності в міжвоєнний період. На основі даних проектів розглядається теоретичне підґрунтя майбутніх інтеграційних процесів та їх практичне значення в майбутньому створенні органів влади європейських об'єднань. Розкривається суть ідей європейської єдності та їх донесення до європейського соціуму. Досліджуються основні причини зародження об'єднувачих ідей на Європейському континенті. Особлива увага звертається на розуміння сутності європейського об'єднання, обґрунтування його необхідності. Аналізуються зміст інтеграційних проектів Р.Куденхове-Калергі та А.Бріана та їх основоположне значення в формулюванні понятійного апарату інтеграційного об'єднання та основних цілей майбутнього об'єднання. Висвітлюється негативна реакція європейських владних еліт на дані ідеї та пояснюються причини такого ставлення.

Робиться висновок про те, що ідеологи європейської єдності Р.Куденхове-Калергі та А.Бріан створили проекти альтернативного влаштування післявоєнної Європи, головною метою яких було досягнення гарантованого миру та процвітання європейських країн, але через об'єктивні історичні обставини (поширення ідей реваншизму, фашизму та підготовку країн до Другої світової війни) дані ідеї були несвоєчасними, а тому відстроченими на декілька десятиліть.

Ключові слова: європейська єдність, пан'європеїзм, Перша світова війна, міжвоєнний період, інтеграція, Р.Куденхове-Калергі, А.Бріан.

Розвиток інтеграційних процесів є однією з найважливіших складових міжнародних відносин другої половини ХХ – початку ХХІ ст. На сьогоднішній день вони стали невід'ємним атрибутом сучасного світу, а тому знаходяться під пильною увагою істориків, політологів, правознавців. Передісторією європейських інтеграційних процесів є формування ідей європейської єдності, які з'явилися ще за декілька століть до самої європейської інтеграції. З початку ХХ ст. ідея європейської єдності вже розроблялася значною кількістю політичних діячів та вчених. Дослідження ідеології європейської єдності першої половини ХХ ст. дозволяє краще зрозуміти інтеграційні процеси, що на сьогодні відбуваються в Європі, виявити об'єктивні та суб'єктивні чинники відродження європейської ідеї. Зрозуміло, що на сьогодні ці знання є надзвичайно важливими для України.

Аналізуючи джерельну базу та історіографію дослідження, варто зазначити, що діяльність ініціаторів створення єдиної Європи та їхні проекти досліджуються як вітчизняною, так і зарубіжною наукою. Розглядаючи праці європейських істориків, варто виокремити дослідження А.Бінхема [1], який висвітлив стан міжнародних відносин після Першої світової війни та його вплив на формування поглядів європейської єдності Р.Куденхове-Калергі та А.Бріана. К.Пегг [2] дослідив еволюцію європейської ідеї в 1914-1932 рр., П.Лоссовські [3] проаналізував пан'європейський рух в міжвоєнний період, М.Хевітсон [4] розкрив погляди інтелектуалів Австрії, Німеччини, Франції та Польщі на ідею єдиної Європи.

Серед російської історіографії проблеми, що досліджується, варто зупинитися на працях Н.Устрялова [5], який в своєму дослідженні проаналізував праці ідеолога пан'європеїзму Р.Куденхове-Калергі, та О.Панаріної [6], яка дослідила розвиток ідей європейської інтеграції в першій половині ХХ ст.

В українській історіографії даною проблемою займаються В.Газін [7], який в своїй роботі охарактеризував німецько-французьке примирення після Першої світової війни в контексті об'єднання Європи, А.Корочанська [8; 9], яка досліджувала причини виникнення проектів об'єднання європейських держав, їх сутність та цілі, зв'язок з існуючою системою міжнародних відносин, та А.Мартінов [10], провідний фахівець в галузі європейської інтеграції та міжнародних відносин, який детально дослідив роль австрійського політика Ріхарда Куденхове-Калергі у започаткуванні процесу європейської інтеграції. Крім того, на особливу увагу заслуговує колективна монографія за редакцією І.Яковюка [11], в якій з урахуванням сучасних методологічних позицій аналізуються теоретичні та практичні проблеми виникнення і розвитку інтеграційних процесів у Європі.

Документальна база статті спирається на спогади французького політичного діяча Е.Еррію [12] та праці Р.Куденхове-Калергі [13; 14]. Спогади Е.Еррію присвячені становищу Франції в міжвоєнний період та ідеї А.Бріана щодо об'єднання європейських країн. На сторінках «Пан-Європи» Р.Куденхове-Калергі викладений конспективний план об'єднання Європи. У праці «Герой чи святий» ідеолог пан'європеїзму висловив культурно-історичне підґрунтя ідеї об'єднання Європи.

Необхідно звернути увагу та той факт, що як зарубіжні, так і українські вчені досліджували окремі аспекти проектів об'єднання Європи. Відтак мета дослідження полягає в тому, щоб на основі вивчення історіографічних робіт і документальної бази комплексно дослідити ідеологію європейської єдності в 1923–1932 рр.

Внаслідок Першої світової війни на Європейському континенті відбуваються величезні зміни. По-перше, зникають Австро-Угорська, Німецька, Російська та Турецька імперії. Натомість постають нові держави: Польща, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, Чехословаччина, Угорщина, Австрія, Королівство сербів, хорватів і словенців. По-друге, в результаті війни загострюються суспільні, міждержавні та етнічні суперечності в Європі. Ще

однією проблемою Європи цього хронологічного періоду були загострені відносини між Францією та Німеччиною, коріння яких сягає франко-пруської війни 1871 р. Так, Н.Устрялов з цього приводу відзначає: «Світова війна була не тільки застереженням, вона створила безпосередню загрозу своєрідного «занепаду Європи», економічного та політичного. Що робити для запобігання біди? Як врятувати Європу? Ось основна тема пан'європейської ідеології та основне завдання пан'європейського союзу, заснованого в 1923 році» [5, с. 5].

Крім політичних та територіальних змін, після війни з'являються нові ідеологічні течії, які різко розділили європейців: перш за все це фашизм, націоналізм та більшовизм [1].

Всі вище наведені факти стали причинами появи проектів з об'єднання європейських країн в єдину – Пан-Європу. В 20 – 30-ті рр. ХХ ст. з'явилися два основні проекти, які викликали широку дискусію в суспільстві. Особливістю цих проектів було те, що вони не просто відображалися в наукових та публіцистичних працях, а практично розглядалися політичною та науковою елітою європейських країн.

У 20-х рр. ХХ ст. починається матеріалізація «європейської ідеї», набирає сили пан'європейський рух. Його популярності сприяли численні праці Р.Куденхове-Калергі («Пан-Європа», «Практичний ідеалізм» «Європа має об'єднатись» тощо) [11, с. 73].

Так, у 1923 р. була опублікована книга-маніфест «Пан-Європа», в якій Р.Куденхове-Калергі детально описав так зване «європейське питання» наступним чином: « Чи може Європа, політично й економічно роздроблена, підтримувати свій мир і незалежність, якщо враховувати зростаючу силу світових держав?» [13, с. 67]. Світовими державами автор називав Сполучені Штати Америки, Великобританію, Росію та Азію (на чолі з Японією), вважаючи їх не класичними державами європейського типу, а «континентальними федераціями» або «народними імперіями» [11, с. 74].

Р.Куденхове-Калергі намагався довести, що панування світових держав призводить до того, що в сучасному світі будь-яка національна держава втрачає

можливість проводити самостійну політику та відстоювати свої інтереси. Ідеолог пан'європеїзму гостро критикував Версальський договір. На його думку, він заклав основи не міцного миру, а ще більш гострого протистояння на континенті. Крім того, Р.Куденхове-Калергі зазначав: «очевидно, що запропонований новий порядок відповідає тільки інтересам США, які під лозунгами «роззброєння», свободи торгівлі та морів намагаються послабити воєнну міць своїх конкурентів і закріпити своє домінуюче положення в світі, а також відкрити світові ринки для своєї вже найсильнішої на даний момент у світі економіки» [14].

Дійсно, наслідки Першої світової війни для Сполучених Штатів Америки мали більш ніж позитивне значення. США були єдиною країною, яка нічого не втратила, а навпаки, виграла від участі в цій війні. До того ж, багато країн, у тому числі й європейських, відтепер поставали перед обличчям США боржниками на декілька десятиліть. Крім цього, наміри Сполучених Штатів були направлені на глобальну світову гегемонію. Саме тому Р.Куденхове-Калергі наголошував, що Європа повинна об'єднатися, у тому числі й перед загрозою з боку США.

Велику Британію та Радянський Союз Р.Куденхове-Калергі вважав сусідами Пан-Європи, які є життєздатними й без неї. Хоча залучення Британії до Пан-Європи з багатьох підстав вважалось бажаним. Цікавим є те, що ідеолог європейської єдності вважав британців чистокровними європейцями та надійними джентльменами. Він говорив, що перешкода не в самій Європі, а в Британській імперії, адже Велика Британія – це не країна, а континент, і їй незручно одночасно знаходитися в двох федераціях – пан'європейській та пан-британській [13]. На нашу думку, Р.Куденхове-Калергі розумів, що Велика Британія зможе стати частиною майбутнього союзу європейських країн лише за умови, що Європа стане її домініоном, а отже, підкориться пан-британському союзу держав.

Характерною рисою європейської ідеології був страх перед російським натиском. Не випадково Р.Куденхове-Калергі наголошував, що Європа повинна

об'єднатися, оскільки розколота Європа буде постійно спонукати Радянський Союз до нападу [6, с. 9].

У Пан-Європі Росія змальовувалася як країна, яка з часів Петра I однією з цілей своєї зовнішньої політики ставила підкорення Європи. Країни-сусіди Росії, що виникли після розпаду Австро-Угорської імперії на її уламках, на думку Р.Куденхове-Калергі, мали виконувати роль своєрідної буферної зони між нею та Європою. Після війни ці країни були заслабкі для військового протистояння Росії. Тому Європа мала об'єднати свої зусилля для такого протистояння. Головною метою європейської політики мало стати знищення загрози російської інтервенції. Друга проблема, пов'язана з Росією, – це комунізм. Для Р.Куденхове-Калергі перемога соціалістичних революцій в Європі, які були можливі внаслідок післявоєнного економічного занепаду, означала б їх приєднання до Росії [3, с. 84].

Проте, виключення СРСР та Британії з майбутнього союзу європейських країн зовсім не означало, що проект австрійця був направлений проти них, адже Р.Куденхове-Калергі неодноразово наголошував на економічній співпраці.

У тридцяті роки Р.Куденхове-Калергі виступив з новими ініціативами, запропонувавши запровадити європейський прапор і гімн, День Європи, Європейську академію, а також висунув ідею створення єдиної європейської політичної партії, проведення європейського референдуму, запровадження європейської конституції, спільної зовнішньої політики і політики безпеки.

Він вважав, що необхідно перейти до створення таких політичних, господарських і ціннісних зв'язків національних держав, які б унеможливили виникнення військових конфліктів у Європі. На його думку, це повинно було бути не формальне, і тим більш не насильницьке об'єднання, а інтеграція на основі географічних і геополітичних реалій, що спиралася на добровільне та усвідомлене волевиявлення рівноправних європейських народів. При цьому він зазначав, що успіх об'єднавчого процесу безпосередньо залежатиме від того, чи існуватиме фундамент спільної культури та економіки [2].

Крім того, ідеологія європейської єдності Р.Куденхове-Калергі спиралася на спільну християнську релігію, європейську науку, мистецтво й культуру, в основу яких покладено християнсько-елліністичні начала. Тому не дивно, що першим символом пан'європейського руху став червоний християнський хрест на жовтому фоні, що символізує еллінське сонце, грецьку мудрість [11, с. 80].

Заслугою Р.Куденхове-Калергі слід вважати висвітлення питання про кордони об'єднаної Європи та умову формування європейської ідентичності. Стосовно кордонів він вважав, що Пан-Європа географічно обіймає півострів між СРСР, Атлантичним океаном і Середземним морем, потім Ісландію та колонії відповідних європейських держав. Європейська колонія, яка охоплює половину Африки між Тріполі та Конго, Марокко й Анголою, здатна за умови більш раціонального управління економікою забезпечити Європу ресурсами [4, с. 114]. Європа для Р.Куденхове-Калергі являла собою не географічне поняття, оскільки це не природний, а штучний континент. Ключ до розв'язання питання про кордони Пан-Європи лежав у культурно-політичній сфері, адже, на його думку, Пан-Європа охоплювала лише демократичні держави континентальної Європи.

З приводу питання щодо формування європейської ідентичності як умови перетворення об'єднаної Європи на світову державу, він зазначав, що європейці повинні відчувати себе єдиною нацією. При цьому ідеолог європеїзму підкреслював, посилаючись на досвід СРСР, що формування європейської нації не виключає збереження багатомовності, але потребує усунення націоналізму. Р.Куденхове-Калергі наполягав на тому, що для утворення Пан-Європи необхідно покінчити з суперництвом між Німеччиною та Францією, і що об'єднання може здійснитися тільки якщо ці дві держави відмовляться від своїх гегемоніальних устремлінь і почнуть служити своїй «спільній великій Батьківщині». Зокрема, Р.Калергі наголошував: «Після того як Франція розгромила Німецьку імперію, так само як півстоліття до цього Німеччина – Французьку, обидві сусідні держави вперше в своїй історії постали в якості

республік. Союз між Францією і Німеччиною... став можливим, з того часу як ці держави об'єднали республіканські ідеали» [14].

Наведені вище факти франко-німецького протистояння та необхідність його припинення стали вагомим аргументом для подальшого розвитку ідеї об'єднання Європи. Саме тому Р.Куденхове-Калергі, наголошуючи на міжнародній ролі Франції, особливу увагу приділив її історичному суперництву з Німеччиною.

У 1929 р. з'явився не менш популярний проект об'єднання європейських країн, ідеологом якого став Арістід Бріан, у майбутньому почесний президент пан'європейського союзу й тодішній міністр закордонних справ Франції. Арістід Бріан був особисто знайомий з Ріхардом Куденхове-Калергі. Їхня перша зустріч відбулася в 1926 році, і з того часу обидва ідеологи пан'європеїзму активно співпрацювали. Будучи ідейним прихильником планів австрійського графа, А.Бріан мав і свої погляди на майбутнє Європейського Союзу. Його офіційна ідеологія була викладена в «Меморандумі про об'єднання Європи».

У середині 1929 р. Арістід Бріан зважився на офіційний виступ. Свої погляди він представив 5 вересня 1929 року на асамблеї Ліги Націй. А.Бріан говорив: «Я впевнений, що народи такі географічно близькі, як народи Європи, повинні об'єднатися в федеративні союзи. Такі народи повинні отримати можливість постійно підтримувати взаємні контакти, обговорювати свої проблеми та приймати загальні рішення. Одним словом, вони повинні створити солідарний союз, який дозволить їм гідно зустрічати важливі події, які можуть очікувати на них в майбутньому» [12].

Продовжуючи свій виступ, французький політик додав, що необхідно почати з економічних зв'язків, а вже потім можна встановлювати політичні, «не зачіпаючи суверенітету жодної з держав» [8, с. 310]. Крім цього, ідеолог європейської єдності пропонував створити незалежні органи управління за прикладом Ліги Націй: європейську конференцію всіх членів Ліги Націй, постійний політичний комітет (виконавчий орган) та секретаріат.

Характеризуючи виступ А.Бріана, польський дослідник П.Лосовський наголошував на тому, що необхідно звернути увагу на два моменти, про які в ньому ішлося. По-перше, що вступ до союзу ніяким чином не буде загрозувати суверенності держав-членів Ліги Націй. По-друге, на те, що, на противагу більш раннім проектам, проголошувався пріоритет економіки над політикою [3, с. 89].

Оскільки виступ ідеолога європейської єдності був розмитим, адже чіткого плану щодо економічної співпраці А.Бріан не запропонував, було вирішено доопрацювати проект і представити його пізніше. У вересні 1930 р. на Асамблеї Ліги Націй було представлено кінцевий проект А.Бріана, який отримав назву «Меморандум про об'єднання Європи». Наголошуючи на необхідності співпраці в галузі економіки, велика увага приділялася франко-німецькому примиренню.

Так само як і Р.Куденхове-Калергі, А.Бріан велику увагу приділяв протистоянню між Францією та Німеччиною. На його думку, запорукою процвітання Європи був мир між обома країнами, а найважливішим було налагодження економічних та торгівельних зв'язків між ними [12].

Не зважаючи на те, що вперше в історії ідея об'єднання європейських держав отримала офіційне визнання як на рівні національного уряду однієї з великих держав, так і світової спільноти, даний проект був приречений на провал, адже європейські уряди виявилися не готовими обмежити державний суверенітет на користь наднаціонального федеративного центру [4, с. 120] .

Варто зазначити, що ідеї французького політика були відкинуті переважною більшістю європейських урядів. Такі країни як Естонія, Литва, Німеччина, Болгарія та Велика Британія виступили проти проекту А.Бріана. Досить прохолодно до нього поставилися в Італії. Фактично лише декілька невеликих країн підтримали проект. Так, Югославія висловила свою згоду без поправок, а Норвегія, Греція та Чехословаччина – з невеликими застереженнями [3].

На нашу думку, неприйняття плану А.Бріана низкою європейських держав пов'язано з тим, що від самого початку в ньому були закладені перш за все французькі, а вже потім загальноєвропейські інтереси. Це підтверджувалося вже тим, що прагнучи забезпечити провідне становище Франції серед європейських держав, участь у майбутньому союзі такої потужної держави як Велика Британія аж ніяк не передбачалася.

Ідеї А.Бріана спонукали Р.Куденхове-Калергі до подальшої конкретизації своїх власних ідей. У 1930 році його уточнений проект передбачав створення федеральних органів влади: федеральної ради, (комплектуються з представників держав-членів), федеральної асамблеї (депутати висуваються національними парламентами), федерального суду та федерального казначейства (запровадження власних фінансів Союзу, незалежних від фінансів держав-членів). Крім цього, уточнений проект передбачав запровадження європейського громадянства, що було б субсидіарним стосовно національного громадянства [11, с. 7].

Французька ініціатива – і в цьому її історична цінність – допомогла сформулювати понятійний апарат інтеграційного об'єднання, виокремити основні цілі майбутнього об'єднання і виявити основні причини його поразки. Сам А.Бріан планував вирушити в подорож по Європі для того, щоб проголошувати ідею миру та єднання серед народів, але його смерть в 1932 році перекреслила ці плани.

Таким чином, ідеологія європейської єдності була закономірним продуктом свого часу. У ній знайшли своє відображення основні проблеми, з якими зіткнулися європейські країни після Першої світової війни: економічний занепад, невирішеність прикордонних суперечок, хиткий мир тощо. Майбутній союз європейських держав вбачався у формі федеративного утворення демократичних держав. Ідеологія європейської єдності в 1923 – 1932 рр. будувалася на фундаменті спільної економіки, політики, культури та науки. Із зазначених вище причин СРСР та Британія до майбутнього об'єднання не включалися, проте ідеологи пан'європейської єдності не були налаштовані

проти співпраці з цими країнами. Р.Куденхове-Калергі та А.Бріан створили проекти альтернативного улаштування післявоєнної Європи, головною метою яких було досягнення гарантованого миру та процвітання на континенті.

Список використаних джерел та літератури

1. Bingham A. The united states of Europe [Електронний ресурс] / A. Bingham. – Режим доступу: <https://www.amazon.com/United-States-Europe-Mitchell-Bingham/dp/1258290898> (дата звернення: 8 листопада 2016 р.) – Назва з екрану.
2. Pegg C.H. Evolution of the European Idea, 1914–1932 [Електронний ресурс] / C.H. Pegg. – Режим доступу: <https://www.questia.com/library/97718164/evolution-of-the-european-idea-1914-1932> (дата звернення: 10 листопада 2016 р.) – Назва з екрану.
3. Лоссовски П. Традиция единства Европы: межвоенный период / П. Лоссовски // Журнал Польского института международных дел. Т. 2. – 2002. – № 3(4). – С. 74–91.
4. Hewitson M. Europe in Crisis: Intellectuals and the European Idea, 1917-1957 / M. Hewitson. – Oxford: Berghahn, 2012. – 350 p.
5. Устрялов Н.В. Проблема Пан-Европы / Н.В. Устрялов. – Харбин: Типография КВЖД, 1929. – 17 с.
6. Панарина Е.А. Развитие идеи европейской интеграции в первой половине XX века: автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. истор. наук: 07.00.03/ Елена Александровна Панарина. – Ставрополь, 2006. – 18 с.
7. Газін В.П. Проблема німецько-французького примирення після Першої світової війни: історичний вимір (2008) [Електронний ресурс] / В.П. Газін – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pni/2008/08vpgdek.pdf (дата звернення: 10 листопада 2016 р.) – Назва з екрану.
8. Корочанська А.О. «Ініціатива Бріана» на рубежі 1920-1930-х рр. як етап у формуванні наднаціональної свідомості в Європі / А.О. Корочанська. //

- Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 40. – С. 30–313.
9. Корочанська А.О. Пан'європейський проект Р. Куденхове-Калергі у 1920-1930-ті рр.: аналіз основних положень / А.О.Корочанська // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 36. – С. 290 – 302.
  10. Мартинов А. «Пан'Європа» Ріхарда Куденхова-Калергі та започаткування процесу європейської інтеграції // Європейські історичні студії. – 2016. – №3. – С. 69–91. [Електронний ресурс] / А. Мартинов. – Режим доступу: <http://eustudies.history.knu.ua/andrij-martynov-pan-yevropa-riharda-kudenhova-kalergi-ta-zapochatkuvannya-protsesu-yevropejskoyi-integratsiyi> (дата звернення: 10 листопада 2016 р.) – Назва з екрану.
  11. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до європейського Союзу: монографія / І.В. Яковюк, Т.М. Анакіна, О.Я. Трагнюк, Т.В. Комарова; за ред. І.В. Яковюка. – К.: Ред. журн. «Право України», 2012. – 208 с.
  12. Эррио Э. Из прошлого: Между двумя войнами 1914-1936 [Електронний ресурс] / Эррио Э. – Режим доступу: <http://profilib.com/chtenie/21430/eduard-errio-iz> (дата звернення: 9 листопада 2016 р.) – Назва з екрану.
  13. Куденхове-Калерги Р.Н. Пан-Европа / Р.Н. Куденхове-Калерги; [отв. ред. Е. Айзпурвит]. – М.: Вита Планетаре, 2006. – 120 с.
  14. Coudenhove-Kalergi R. Held oder Heiliger [Електронний ресурс] / R. Coudenhove-Kalergi – Режим доступу: <http://www.nadirkitap.com/held-oder-heiliger-r-n-coudenhove-kalergi-kitap1874734.html> (дата звернення: 9 листопада 2016 р.) – Назва з екрану.

THE IDEOLOGY OF EUROPEAN UNITY IN 1923-1932

Abstract. The article analyzes the main provisions of pan-European projects by R.Coudenhove-Kalergi and A.Briand, who formed the basis of the ideology of European unity in the Inter-War period. On the basis of these projects it examines the theoretical basis of future integration processes and their practical value in the future creation of the government associations of the European unions. The article reveals the essence of the ideas of European unity and their bringing to the European society. It investigates the main reasons of the origin of the unifying ideas on the European continent. Particular attention is paid to the understanding of the essence of European unification, the rationality of its necessity. The article analyzes the content of the integration project R.Coudenhove-Kalergi and A.Briand and their fundamental importance in shaping the conceptual integration's main goals of the future association. It as well highlights the negative reaction of the European ruling elites on these ideas and explains the reasons for this relationship.

It is concluded that the ideology of European unity R.Coudenhove-Kalergi and A.Briand created the projects of alternative arrangement of postwar Europe, the main purpose of which was to achieve peace and prosperity of the European countries, but under objective historical circumstances (the spread of the ideas of revanchism, fascism and the preparation of countries to the Second World War), these ideas were untimely, and therefore delayed for several decades.

Key words: European unity, pan-European, the First World War, the interwar period, integration, R. Coudenhove-Kalergi, A. Briand.

ИДЕОЛОГИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО ЕДИНСТВА В 1923-1932 ГГ.

Аннотация. В статье анализируются основные положения панъевропейских проектов Р.Куденхове-Калерги и А.Бриана, которые сформировали основу идеологии европейского единства в межвоенный период. На основе данных проектов рассматриваются теоретические основы будущих интеграционных процессов и их практическое значение в будущем создании органов власти европейских объединений. Раскрывается суть идей

европейского единства и их донесение до европейского социума. Исследуются основные причины зарождения интеграционных идей на Европейском континенте. Особое внимание обращается на понимание сущности европейского объединения, обоснование его необходимости. Анализируются содержание интеграционных проектов Р.Куденхове-Калерги и А.Бриана, а также их основополагающее значение в формулировке понятийного аппарата интеграционного объединения и основных целей будущего объединения. Освещается негативная реакция европейских властных элит на данные идеи, и объясняются причины такого отношения.

Делается вывод о том, что идеологи европейского единства Р.Куденхове-Калерги и А.Бриан создали проекты альтернативного устройства послевоенной Европы, главной целью которых было достижение гарантированного мира и процветания европейских стран, но в силу объективных исторических обстоятельств (распространение идей реваншизма, фашизма и подготовку стран ко Второй мировой войне) данные идеи были несвоевременными, а потому отсроченными на несколько десятилетий.

Ключевые слова: европейское единство, панъевропеизм, Первая мировая война, межвоенный период, интеграция, Р.Куденхове-Калерги, А.Бриан.

ПОЛІТИКА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЩОДО СХІДНОГО РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглянуто історичні особливості формування та реалізації політики Великої Британії щодо східного розширення ЄС, її впливу на здійснення Спільної зовнішньої політики та політики безпеки об'єднання. Сполучене Королівство стало одним з найбільших прихильників його розширення, сформувавши власні специфічні підходи та стратегію дій. Східне розширення ЄС стало невід'ємним елементом реалізації стратегії лідерства країни в політичній інтеграції. Однак конфронтаційна європейська політика урядів Д.Кемерона (2010-2016 рр.) мала наслідком втрату напрацювань попередніх урядів щодо розвитку співпраці й підтримки від країн ЦСЄ.

Ключові слова: Велика Британія, східне розширення, ЄС, Центрально-Східна Європа, Спільна зовнішня політика та політика безпеки.

З часу заснування Європейських Співтовариств у 50-х роках ХХ ст. історичний процес їх розширення за рахунок набуття членства новими учасниками євроінтеграції засвідчив не лише перманентне прагнення країн Європи долучитися до успішного регіонального проекту, але й став дієвим засобом поширення головних принципів функціонування, цінностей і досягнень євроспільноти на нові регіональні простори. Стратегічна мета вступу до ЄС як механізм гарантування суспільного добробуту, високих стандартів розвитку правової держави і утвердження принципів демократії наприкінці ХХ ст. стала центральним елементом зовнішньої політики більшості європейських країн. Розширення євроспільноти набуло особливої актуальності внаслідок завершення періоду блокового протистояння, коли він став невід'ємним елементом геополітичних трансформацій в Європі, насамперед на її східних

теренах, механізмом цивілізаційного самовизначення колишніх соціалістичних держав-сателітів СРСР.

Загроза вакууму безпеки та непередбачуваності розвитку великих просторів ЦСЄ після розпаду Організації Варшавського договору та СРСР у 1991 р., культурно-цивілізаційна близькість і геостратегічна важливість країн регіону для Західної Європи поставили на порядок денний Європейського Співтовариства необхідність розробки нової східноєвропейської політики, яка стала невід'ємною складовою Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС (СЗППБ). Механізм прийняття рішень і характеристики функціонування СЗППБ зумовлюють ключову роль держав-членів у розробці та реалізації зовнішньої політики ЄС, серед яких з огляду на міжнародний вплив та особливі позиції в об'єднанні традиційно виділяється Велика Британія. Тому метою статті є дослідження історичних особливостей формування та реалізації політики Великої Британії щодо східного розширення ЄС, її впливу на зовнішню політику та політику безпеки об'єднання в регіоні Центрально-Східної Європи (ЦСЄ).

Проаналізувавши історіографію проблеми констатуємо, що історія участі Великої Британії в реалізації східного розширення ЄС не була достатньо досліджена. Серед спеціальних праць вітчизняних вчених наявне лише дисертаційне дослідження І.Черінька, в якому представлено загальний аналіз політики лейбористського уряду у 2007 – 2010 рр. щодо розширення Євросоюзу [1]. Однак автор не розглядає політику та процес розширення Співтовариства як невід'ємну складову СЗППБ. Певна інформація з проблеми міститься в публікаціях українських британістів В.Крушинського [2] та Н.Яковенко [3], дослідників євроінтеграції А.Мартінова [4], В.Копійки [5], О.Романової [6]. Серед зарубіжних досліджень відзначимо доробок Х. Граббе [7], А.Громико [8], А.Міссіролі [9], Дж.Хейворда [10] та ін., в яких позиція Великої Британії щодо східного розширення ЄС розглядається в загальному контексті політики об'єднання та історії європейської інтеграції. Недостатньо висвітленим залишається питання східноєвропейської політики урядів Д.Кемерона (2010–

2016 рр.), що також зумовлює необхідність та актуальність дослідження вказаної теми.

Історія євроінтеграції нараховує шість т. зв. “хвиль” розширення ЄЕС / ЄС, остання з яких відбулася зі вступом Хорватії 1 липня 2013 року. Символічно, що перше розширення було пов’язане насамперед із тривалим і складним процесом вступу Великої Британії у 1960-1970-х роках, упродовж якого євроспільнота отримала перший досвід розробки практичних підходів до процесу переговорів, вимог до держави-апліканта. Сполучене Королівство серед держав Співтовариства стало одним з найбільших прихильників його подальшого розширення як досі перманентного явища в його історії, сформувавши власні специфічні концептуальні підходи і стратегію дій.

Статус розширення ЄС в структурі його функціонування, зокрема, роль у СЗППБ, потребує окремого аналізу. У широкому трактуванні розширення ЄС є комплексним процесом, адже на всіх етапах вступу держави до об’єднання узгоджується широке коло економічних, соціальних, політичних, правових, гуманітарних аспектів членства. Як зазначає В.Копійка, розширення є “відносно самостійним, самогенеруючим явищем європейського інтеграційного процесу” [5, с. 5]. Водночас процес розширення є елементом зовнішніх відносин інституцій і держав ЄС з іншими державами – не членами об’єднання як третіми сторонами, які формують політично неоднорідне середовище його найближчого оточення. Також, як показує практика розширення євроінтеграції на Велику Британію і країни ЦСЄ, його наслідки можуть безпосередньо впливати на характер і результативність зовнішньої політики та політики безпеки ЄС.

У базових договорах ЄС регламентації розширення практично не приділено уваги. У Єдиному Європейському акті 1986 р. і Договорі про Європейський Союз 1992 р. визначено загальні принципи й критерії, яким повинні відповідати та за якими діяти держави-члени Співтовариства. Розширення не включене до переліку завдань СЗППБ, а його механізми розробляються інституціями Євросоюзу, насамперед Європейською Радою.

Тому розширення ЄС є насамперед прикладом політичної практики об'єднання, а не нормативно-правових конструкцій. Варто розрізняти “процес розширення” як такий і “політику розширення”. Якщо під першим розуміємо конкретний факт приєднання однієї держави чи групи держав до Європейського Союзу, який розтягнений в часі та має своє логічне завершення з юридичним набуттям членства, то під другим – комплексну стратегію щодо надання членства певним державам як майбутній і зазвичай хронологічно недостатньо чітко визначений процес, який вимагає проведення комплексу процедурних заходів. Процес розширення є частиною політики розширення Європейського Союзу як геополітичного явища.

За оцінками О.Романової, розширення Європейського Союзу є одним з напрямків його зовнішньої політики, метою якого є залучення країн-кандидатів до проведення СЗППБ вже не як партнерів, а як членів ЄС, що мають відповідну демографічну вагу, військово-політичний та економічний потенціал [6, с. 124]. Як зазначає А.Міссіролі, розширення Європейського Союзу саме по собі є політикою безпеки [9]. Зрештою головні завдання СЗППБ ЄС, визначені в Договорі про Європейський Союз, відповідають практичним завданням його розширення. Тому політика розширення Євросоюзу є невід'ємною частиною системи політичного співробітництва, СЗППБ, одним з практичних напрямів і механізмів її функціонування.

Під час другої та третьої “хвиль” розширення Європейських Співтовариств у 1970 – 1980-х роках Велика Британія сформувала власну позицію, яка дозволила закріпити за державою імідж адепта цього процесу. Британські лейбористи та консерватори активно підтримували вступ до ЄЕС Греції (1981 р.), Іспанії та Португалії (1986 р.). Британська сторона завжди сприяла приєднанню до Співтовариства держав Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), адже була її засновником у 1960 році. Поєднання ЄС та ЄАВТ на початку 1990-х років в одну економічну зону дозволило реалізувати давню мрію британського політикуму про створення широкої зони вільної торгівлі в Європі, у чому Лондон завжди бачив основну мету євроінтеграції. Саме під час

головування Великої Британії в Раді ЄС у другому півріччі 1992 р. узгоджено календарний план переговорів щодо вступу Австрії, Фінляндії і Швеції до ЄС, прийнято рішення про початок переговорів щодо вступу країн ЦСЄ.

Активна, позитивна і водночас прагматична стратегія Великої Британії щодо східного розширення ЄС сформувалася під впливом таких чинників: 1) відстоювання британськими політичними елітами стратегічного прагнення скерувати ЄС у напрямі розвитку міждержавного об'єднання шляхом приєднання відмінних за культурно-історичними, ментальними, політичними, економічними параметрами держав, що мало ускладнити процес прийняття рішень через посилення фактора національного суверенітету; 2) намагання відволікти увагу інституцій ЄС і держав-федералістів від процесів поглиблення інтеграції, їх ускладнення завдяки процесу кількісного розширення; 3) прагнення посилити власні позиції на рівні ЄС і за його межами як активного учасника політичних процесів в об'єднанні, його потенційного лідера у сфері політичного співробітництва; 4) поширення простору демократії і безпеки на нові терени Європи; 5) зацікавленість США в приєднанні країн ЦСЄ до Європейського Союзу; 6) розширення торговельно-економічних можливостей завдяки виходу на ринки нових держав-членів Співтовариства. Зазначені чинники остаточно сформувалися в систему британських концептуальних підходів до розширення ЄС під час процесу вступу держав ЦСЄ, інтеграція яких стала одним з головних успіхів британських урядів у процесі розбудови СЗППБ.

В інтерв'ю під час візиту в Париж 12 вересня 1991 р. прем'єр-міністр Дж.Мейджор закликав колег по ЄС відкрити для держав ЦСЄ можливість вступу у відповідний час, не створюючи нездоланих бар'єрів перед їх намірами [11]. У грудні 1991 р. були підписані перші угоди про асоційоване членство в Євросоюзі з Польщею, Чехословаччиною і Угорщиною. Підтримка їх членства стала частиною англо-американської європейської стратегії, спрямованої на посилення впливу США та Великої Британії в регіоні, стримування міжнародного впливу франко-німецького “ядра” ЄС. Британське

керівництво усвідомлювало тривалу перспективу завершення процесу розширення Євросоюзу на схід. Прагматичний політичний розрахунок став домінуючим фактором британської урядової політики щодо східного розширення ЄС. Незважаючи на активну підтримку цього процесу, британські економічні інтереси, як і економічні інтереси об'єднання загалом, викликали великі сумніви [10, с. 148].

Інтеграція до ЄС і НАТО, налагодження тісних відносин з провідними державами Європи і США давали можливість країнам ЦСЄ розраховувати на гарантування цілісного пакету безпеки в умовах нових реалій міжнародної політики. При цьому Велика Британія у традиційній ролі “сполучного моста” між двома берегами Атлантики набула привабливості для неофітів євроспільноти як головного союзника США в Європі та партнера в Євросоюзі, у якого завжди можна було знайти підтримку в справі захисту національних інтересів та який забезпечував необхідний баланс сил в об'єднанні на фоні неформального домінування франко-німецького “ядра”. Британський уряд у першій половині 1990-х років виступив з рядом ініціатив щодо залучення країн-аплікантів до механізму Спільної зовнішньої політики ЄС у різних форматах. За ініціативи Лондона у березні 1994 р. міністри закордонних справ ЄС розглянули та схвалили план поглибленої співпраці з країнами ЦСЄ, який передбачав регулярні щорічні зустрічі на рівні євроінституцій. На практиці збільшення кількості держав Євросоюзу більш ніж удвічі значно підвищувало рівень його різноманітності та послаблювало можливості подальшого досягнення єдності, знижувало потенціал поглиблення інтеграції, що відповідало британським інтересам.

З приходом до влади у 1997 році лейбористів позиція та стратегія Великої Британії щодо політики розширення ЄС залишилася незмінною. Символічним є історичний факт, що формальною датою початку процесу східного розширення Союзу стало 30 березня 1998 р. – Лондонська конференція міністрів закордонних справ країн ЄС та одинадцяти країн-кандидатів на вступ. Тоді ж ЄС запропонував країнам Південно-Східної Європи

угоди про стабілізацію і асоціацію, перша з яких була підписана 2001 року з Македонією і Хорватією. За оцінками І.Черінька, розширення Євросоюзу у 2004 та 2007 роках відбулися значною мірою завдяки активній підтримці Великої Британії [12, с. 24]. Сприяння політиці розширення ЄС стало невід'ємною складовою новолейбористської стратегії здобуття лідерства Сполученим Королівством в об'єднанні, що насамперед реалізовувалася в сфері СЗППБ. Певні економічні та інституційні суперечності, що існували у відносинах Великої Британії з країнами-кандидатами при підготовці Ніццького договору були компенсовані політичними вигодами від розширення. Британія підтримувала американську стратегію паралельного вступу держав Східної Європи до НАТО та ЄС як запоруку стабільності й безпеки. Збільшення Співтовариства вдвічі внаслідок прийняття держав-союзників і потенційних членів Альянсу дозволило Британії отримати численну групу союзників у складі ЄС.

Однак намагання британського керівництва залучити країни ЦСЄ в орбіту американо-британського впливу, використати партнерські стосунки з ними та схожість поглядів на розвиток євроінтеграції для посилення позицій королівства в структурах ЄС на початок 2000-х років породили конфлікт інтересів. Виступ країн ЦСЄ на боці англо-американської коаліції у війні з Іраком 2003 р. спричинив розкол в рядах ЄС і НАТО, показав реальну неспроможність СЗППБ ефективно реагувати на нові виклики міжнародній безпеці. Перемога європейської стратегії Великої Британії полягала у тому, що завдяки східному розширенню Лондону за підтримки держав ЦСЄ вдалося послабити франко-німецький вплив в Євросоюзі і НАТО, відвернути зниження ролі Альянсу в Європі внаслідок можливого розвитку проекту незалежних європейських оборонних можливостей через ініціативу “структурного спіробітництва” в галузі Спільної політики безпеки та оборони ЄС, поставивши їх у ситуацію екзистенційного вибору між Європою та США. Вашингтону та Лондону вдалося переконати партнерів з ЦСЄ у неможливості розвивати європейську інтеграцію без атлантичного фактора. Держави ЦСЄ не

відмовлялися від СЗППБ, а розглядали її як свого роду альтернативу для реалізації нового простору безпеки в Європі. Їх вступ до Європейського Союзу не додав стабільності у відносини США та ЄС, як і внутрішньої стабільності самому об'єднанню, послабив СЗППБ ЄС, від чого британська сторона намагалася отримати свої дивіденди. Як показав подальший хід історії, ці дивіденди виявилися дуже сумнівними.

Лондон прагнув використовувати тісні політичні контакти та проатлантичну позицію країн ЦСЄ в своїх інтересах під час розробки проекту Конституційного договору ЄС у 2002 - 2003 роках. Британський уряд Т.Блера залишився вірним своїй стратегії розширення ЄС у випадку вступу Болгарії та Румунії, що відбулося 1 січня 2007 року. Велика Британія як і раніше не висувала жодних додаткових вимог до країн-кандидатів. Водночас її уряд солідаризувався з представниками інших “великих” держав у питаннях розподілу бюджетних коштів Євросоюзу та місць в його інституціях, а з другої половини 2000-х років розпочав системну роботу щодо обмеження міграційних потоків з територій нових держав-членів і кандидатів на членство в Союзі, підтвердивши відсутність альтруїзму в своїй підтримці східного розширення спільноти. Серед явних невдач Лондона в політиці розширення Співтовариства став провал процесу вступу Туреччини, який затягнувся на невизначену перспективу. Черговим проявом відсутності єдності членів ЄС з ключових питань зовнішньої політики Співтовариства стала проблема визнання державності Косово у 2008 році. Серед тих, хто відмовився підтримати позицію більшості в ЄС, були Болгарія, Румунія і Словаччина, які не піддалися тиску США та провідних країн Співтовариства. Цей факт став проявом зменшення впливу США та Британії в регіоні ЦСЄ.

Політика уряду Д.Кемерона щодо розширення ЄС загалом ґрунтувалася на усталених підходах і відзначалася більшою поміркованістю. Британське керівництво задекларувало підтримку подальшого розширення ЄС після вступу Хорватії. Однак дався ознаки конфронтаційний характер взаємин Лондона з Брюсселем. Європейська ізоляціоністська політика консерваторів і погіршення

відносин з регіональними партнерами, зменшення впливу США в Європі та продовження антиміграційної політики негативно позначилися на відносинах Британії з новими державами ЄС. Британія підтримала позицію інших держав об'єднання щодо відмови Болгарії та Румунії в їх входженні до шенгенської зони. Декларуючи подальшу підтримку розширення Співтовариства на країни Західних Балкан, Лондон фактично визнав необхідність стратегічної паузи в цьому процесі на невизначену перспективу. Військова операція проти Лівії 2011 р., очолювана Францією та Великою Британією при допомозі США, не була підтримана абсолютною більшістю нових держав-членів ЄС, що вчергове розкололо об'єднання та залишило без дії механізм СЗППБ. Не додала популярності Британії ідея про необхідність підписання нового договору про Європейський Союз. Свідченням падіння авторитету країни в об'єднанні та зменшення до мінімуму її впливу на євроінтеграцію стала процедура затвердження на посаді голови Єврокомісії Жана-Клода Юнкера. Окрім Угорщини, негативну позицію Великої Британії під час голосування у червні 2014 р. не підтримала жодна країна ЄС. Центр політичного тяжіння в ЄС змістився до Німеччини. У сфері СПБО відбулася переорієнтація держав цього регіону ЦСЄ на розвиток співпраці з франко-німецьким тандемом.

Отже, східне розширення Європейського Союзу, яке фактично тривало від 1991 до 2017 року (можна продовжити його до вступу Хорватії у 2013 р.), стало знаковим процесом і явищем для формування європейського інтеграційного об'єднання нового типу. Воно виявило водночас сильні й слабкі сторони розвитку Європейського Союзу та його новітньої складової СЗППБ, стало основним механізмом включення держав найближчої периферії до регіональних інтеграційних процесів. Водночас для розвитку ефективної СЗППБ ЄС східне розширення мало неоднозначні наслідки. Велика Британія як одна з провідних держав Європейського Союзу зайняла провідні позиції в цьому процесі. Розширення ЄС стало невід'ємним елементом реалізації її зовнішньополітичної стратегії лідерства в політичній інтеграції, бачення британськими урядами її сутності та завдань. Однак конфронтаційна політика

щодо Євросоюзу в період правління урядів Д.Кемерона (2010–2016 рр.) мала наслідком втрату напрацювань попередніх урядів щодо розвитку співпраці та підтримки від країн ЦСЄ, різке зменшення давніх позицій країни в цьому регіоні як одного з лідерів СЗППБ. Британські позиції в ЄС для багатьох з них на етапі вступу до об'єднання стали близькими, але в сучасних умовах з точки зору участі в євроінтеграції є непопулярними і безперспективними.

Список джерел та літератури

1. Черінько І.П. Політика Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу (1997 – 2010 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку” / І.П. Черінько. – К., 2012. – 17 с.
2. Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук: 23.00.04 / Крушинський Вадим Юрійович. – К., 2004. – 471 с.
3. Яковенко Н.Л. Європейська інтеграційна політика Великої Британії та міжнародні чинники її формування (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.02 / Яковенко Наталя Леонідівна. – Донецьк, 2005. – 38 с.
4. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.). Погляд з України: монографія / А.Ю. Мартинов. – К.: Інститут історії НАН України, 2009. – 262 с.
5. Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення європейського союзу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних систем і сучасного розвитку / В.В. Копійка. – К., 2004. – 24 с.
6. Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.04 / Романова Ольга Володимирівна. – Одеса, 2008. – 181 с.

7. Grabbe H. Enlarging the EU Eastward / H. Grabbe, K. Hughes. – London: The Royal Institute of International Affairs, 1998. – 130 p.
8. Дилеммы Британии: поиск путей развития / под ред. Ал.А. Громыко (отв. ред.), Е.В. Ананьевой. – М.: Весь Мир, 2014. – 480 с.
9. Bigger EU, Wider CFSP, Stronger ESDP: The View from Central Europe / ed. by Antonio Missiroli // Institute for Security Studies, Occasional Paper. – 2002. – No. 34. – 68 p.
10. Hayward J. Britain and the EU Enlargement / J. Hayward // East-Central Europe and the EU: Problems and Integration; ed. by K. Kaiser, M. Bruning. – Bonn: Europa-Verlag, 1996. – P. 147–154.
11. Mr. Major's Comments on the European Community. Below is the text of Mr Major's comments on the European Community, made in an interview in Paris on Thursday 12th September 1991 / The Rt Hon Sir John Major KG CH – Prime Minister of Great Britain and Northern Ireland 1990-1997. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.johnmajor.co.uk/page2136.html> (дата звернення: 8 листопада 2016 р.). – Назва з екрану.
12. Черінько І. Розширення Європейського Союзу в першому десятиріччі XXI століття. Політика Великої Британії / І. Черінько // Зовнішні справи. – 2013. – № 10. – С. 24–27.

BRITISH POLICY TOWARD THE EASTERN ENLARGEMENT OF THE EUROPEAN UNION: HISTORICAL ASPECTS

***Abstract.** The article describes historical features of shaping and implementation of British policy toward the Eastern enlargement of the European Union, its impact on the implementation of the Common Foreign and Security Policy in the Central and Eastern Europe region. The author denotes that the history of participation of the UK in implementing Eastern enlargement of the EU not been sufficiently investigated. According to the author's vision, the policy of the enlargement of the EU is seen as an integral part of united foreign and security policy and as a factor of its implementation in countries of the nearest periphery. The*

enlargement process is a part of the EU enlargement policy as a geopolitical phenomenon.

The United Kingdom became one of the biggest supporters of further enlargement as a permanent phenomenon in its history among countries of the Community, forming their own specific conceptual approaches and strategy. The factors of shaping active and positive positions of the British governments in connection with the enlargement of the EU toward the East have been analyzed. The author came to the conclusion that the Eastern enlargement had questionable effect for the development of the effective CFSP. The UK as one of the leading powers in the EU came to a forefront in this process. The enlargement of the EU has become an integral part of the country's leadership strategy in the political integration. However, the confrontational European policy of the David Cameron's government in 2010–2016 has resulted in a loss of the previous governments' achievements in developing the cooperation and support for the countries of Eastern and Central Europe and escalated the decrease of the country's original positions in the region.

Keywords: Great Britain, Eastern enlargement, the EU, Central and Eastern Europe, Common Foreign and Security Policy.

ПОЛИТИКА ВЕЛИКОБРИТАНИИ В ОТНОШЕНИИ ВОСТОЧНОГО РАСШИРЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация. В статье рассмотрены исторические особенности формирования и реализации политики Великобритании в отношении восточного расширения ЕС, ее влияния на осуществление Общей внешней политики и политики безопасности объединения. Соединенное Королевство стало одним с основных сторонников его расширения, сформировав собственные подходы и стратегию действий. Восточное расширение ЕС стало элементом реализации стратегии лидерства страны в политической интеграции. Однако конфронтационная европейская политика правительств Д. Кэмерона (2010–2016 гг.) имела следствием потерю достижений

предыдущих правительств относительно развития сотрудничества и поддержки от стран ЦВЕ.

***Ключевые слова:** Великобритания, восточное расширение, ЕС, Центральная и Восточная Европа, Общая внешняя политика и политика безопасности.*

Андрій Мартинов

*доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
історії міжнародних відносин і
зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України.*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЄВРОСОЮЗУ

***Анотація.** У статті розглядаються проблеми та перспективи формування ідентичності Євросоюзу. Зазначається, що ЄС є першою спробою формування наднаціонального демократичного політичного союзу. Розглянуто основні досягнення процесу формування ідентичності ЄС. Мова йде про спільну зовнішню політику і політику безпеки, а також про монетарний союз і спільну грошову одиницю євро. Також розглянуті основні перешкоди на шляху розвитку ідентичності ЄС, пов'язані із міграційною кризою, початком процедури виходу Великої Британії із ЄС, призупиненням розширення Євросоюзу.*

***Ключові слова:** Європейський Союз, європейська інтеграція, європейська ідентичність, спільна зовнішня політика і політика безпеки, монетарний союз, міграція.*

Постановка проблеми. В умовах суперечливого розвитку процесу глобалізації Європейський Союз (ЄС) є своєрідним експериментальним полігоном, де відпрацьовується модель взаємодії різних групових ідентичностей. Під поняттям ідентичність у гуманітарних науках розуміється тотожність, належність суб'єкта до певного співтовариства. Зокрема, є культурна ідентичність як ототожнення актора із певним історичним спадком, релігією, мовою. Є громадянська ідентичність, пов'язана з нормами політичного співіснування на основі традицій і цінностей певного суспільства.

Коли мова йде про ідентичність Євросоюзу, впадає в око той факт, що вона співіснує з національними ідентичностями країн-членів ЄС. Зазначимо, що національні ідентичності є переважно культурними, натомість європейська ідентичність формується як громадянсько-політичний феномен. Ідентичність не є постійною сутністю, а виявляється скоріше як динамічний конструкт. Тобто будь-яка форма колективної ідентичності має конвенційну (договірну) соціально-семіотичну природу.

Можна виділити декілька рівнів формування колективних ідентичностей:

а) генетичний рівень, пов'язаний із виникненням певної колективної ідентичності, структурний рівень, який визначає співвідношення ознак певних ідентичностей та їхнє змістовне наповнення; б) функціональний рівень, що ототожнюється з формами реалізації ідентичностей. Крім того, треба мати на увазі, що різні рівні спільної європейської ідентичності у форматі Євросоюзу мають «космополітичні» еліти та «локалізовані» маси національних або «постнаціональних» держав-членів Євросоюзу.

Нагадаємо, що внаслідок модернізації в європейській історії з'явилася національна держава, яка поставила на місце станової інтеграції суспільну солідарність, що існує завдяки національній свідомості. В умовах постмодерну відбувається радикальна реорганізація соціального порядку. Під впливом глобальних мереж кожен індивід стикається з такою свободою, котра змушує його покладатися на самого себе та ізолює від інших, але дає змогу зав'язати нові соціальні зв'язки та сформувані інноваційні соціальні норми. Цей постмодерний соціальний порядок інтегрує як громадянську, так і етнічну ідентичності. Зважаючи на розвиток тенденцій сучасного процесу глобалізації, Європейський Союз може виступити першою структурою постнаціональної демократії. Однак суперечливість цього процесу вимагає детального аналізу його проблем і перспектив.

Огляд основних публікацій. Проблематика колективних ідентичностей залишається на вістрі дискурсу суспільних наук. Зважаючи на обмежений обсяг статті, звернемо увагу лише на найбільш знакові публікації, які стосуються цієї

теми. На межі XX-XXI століть Ж.Деланті поставив питання достатніх і необхідних передумов трансформації національної ідентичності країн-членів ЄС задля формування демократичної пост-національної Європи [1, с. 270]. Б.Вестле також пов'язала процес формування спільної ідентичності ЄС із подоланням дефіциту демократії в діяльності європейських владних структур [2, с. 80]. Натомість Р.Шольц звернув увагу на потребу розвитку наднаціональної культурної ідентичності як інструменту формування колективної ідентичності Євросоюзу [3, с. 39]. З цією точкою зору солідаризується Т.Майєр, який у ґрунтовній монографії, присвяченій європейській ідентичності, веде мову про потребу вдосконалення спільного політичного та культурного простору Євросоюзу [4, с. 55]. У вітчизняній історіографії привертає увагу фундаментальна монографія співробітниці Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАНУ Л.Нагорної, присвячена дослідженню національної ідентичності в Україні. Авторка, зокрема, приділяє увагу проблемі впливів на українську ідентичність інтеграційних процесів [5, с. 212]. У 2012 р. вийшов компендіум російських дослідників, які, користуючись міждисциплінарними гуманітарними дослідженнями, розглянули діалектику взаємозв'язків політичної ідентичності та політики ідентичності, зокрема, на прикладі Євросоюзу [6, с. 200]. Зрозуміло, що актуальні тенденції формування ідентичності Євросоюзу на сучасному етапі потребують додаткових досліджень.

Метою статті є висвітлення основних теоретичних і практичних питань, пов'язаних із сучасним процесом формування ідентичності Євросоюзу.

1 листопада 1993 р. набув чинності Маастрихтський договір про створення Європейського Союзу, на той час у складі 12 держав-членів. Положення зазначеного договору поставили чітке завдання досягнення мети спільної ідентичності Євросоюзу відразу в декількох сферах інтеграції. Передусім мова йшла про створення передумов для розвитку спільної зовнішньої та безпекової політики, про посилення співпраці в рамках правових та внутрішньополітичних питань, про підготовку до запровадження спільної

європейської грошової одиниці. Кожне з цих завдань щодо формування ідентичності Євросоюзу пройшло свої етапи розвитку.

Досить амбіційною була мета розвитку спільної зовнішньої та безпекової політики. Процес формування та реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики Євросоюзу відбувається в умовах серйозних дебатів з приводу сенсу, змісту, форм організації та функціональних особливостей дипломатичної служби Європейського Союзу. Ще до підписання 13 грудня 2007 р. Лісабонського договору реформ стало зрозуміло, що сформувалися декілька рівнів дискусії. Перший рівень обговорення цієї проблеми пов'язаний зі «старими» країнами-членами Євросоюзу. Національні еліти зайняли діаметральні позиції. Якщо лівоцентристські, правоцентристські та ліберальні європейські партії підтримують міжурядовий підхід до розвитку процесу європейської інтеграції та його вихід на наднаціональний рівень співпраці, то ультраправі різко заперечують проти нього. Дискусія ще більше загострилася після двох хвиль розширення Євросоюзу 1 травня 2004 р. та 1 січня 2007 року. Так склався другий рівень дискусій навколо проблем спільної зовнішньої та безпекової політики Євросоюзу, до якого належать його «неофіти». Більшість із нових країн-членів займають обережну позицію щодо домінування наднаціональних принципів у діяльності Євросоюзу. Країни «Вишеградського блоку» (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина), країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія), балканські країни (Словенія, Болгарія та Румунія), а також середземноморські (Мальта та Кіпр) віддають перевагу традиційній національній зовнішній політиці та власним дипломатичним службам. Крім того, серед «старих» країн-членів Євросоюзу скептично до перспектив спільної зовнішньої та безпекової політики ставляться Велика Британія, Данія, а також нейтральні Австрія, Ірландія, Швеція, Фінляндія.

Отже, запеклі дебати щодо принципів спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС розгортаються не лише на національному рівні, а й на європейському наднаціональному рівні. Основна проблема полягає в тому, що спроба формування європейської наднаціональної політики реалізується за

умов відсутності цілісного європейського громадянського суспільства. До виникнення непорозумінь призводять різні національні ідентичності країн-членів Європейського Союзу та слабка «федеральна» згуртованість.

У процесі прийняття рішень часто діють не лише національні інтереси, а й національні стереотипи. Національні уряди, які суттєво впливають на спільну зовнішню політику ЄС, іноді не зацікавлені в її повній реалізації та обмеженні власних повноважень та сфери компетенції. Часто джерелом протиріч стають проблеми гармонізації відносин між різними інституціями Євросоюзу, зокрема, Європейським парламентом та Європейською Комісією.

Іноді запропоновані на технократичному експертному рівні рішення певних проблем міжнародних відносин не завжди відповідають політичному баченню цих проблем країнами-членами Євросоюзу. Внаслідок цього недостатньо ефективними є механізми наднаціонального контролю за державами-членами у випадку невиконання ними своїх зобов'язань, хоча очевидним можна вважати верховенство права Євросоюзу над національним правом держав-членів. Ще більше «заплутує» справу можливість участі в міжнародних процесах європейських регіонів, хоча процес трансформації від «Європи націй» до «Європи регіонів» ще не завершений, але він вже впливає на спільну зовнішню політику ЄС.

Правда, національні уряди залишаються головними «продюсерами» зовнішньої політики, а Євросоюз – лише її «актором», чия ефективність та активність залежить від ступеня добрих або поганих відносин з «продюсерами». Необхідно зважати на той факт, що «нові» країни-члени Євросоюзу менше за «старі» країни-учасники європейської інтеграції налаштовані на обмеження абсолютної суверенності національної зовнішньої політики на користь дипломатії Євросоюзу.

На початку березня 2010 року Верховний представник Європейського Союзу з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки баронеса Катрін Ештон презентувала Європейському парламенту узгоджену концепцію розвитку дипломатичного апарату Євросоюзу та коло пріоритетів. Говорячи

про прагнення дипломатії Євросоюзу, К.Ештон поставила задачу проведення «сильнішої та відповідальнішої європейської зовнішньої політики». Її наступниця, італійка Федеріка Могеріні націлила апарат Верховного представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки на більш гнучке реагування на міжнародні кризи та динамічні процеси трансформації.

Важливе місце відповідно до статті 13а Лісабонського договору має взаємодія дипломатичного апарату Євросоюзу зі співробітниками національних дипломатичних служб країн-членів ЄС. Останні налаштовані досить критично. Суверенні країни Євросоюзу досить часто критично налаштовані одна до одної, хоча цей факт може певний час маскуватися потребами солідарності у відносинах із зовнішнім світом та його ризиками. Зрозуміло, що поки наявні спільна мета та інтереси держави члени Євросоюзу виконуватимуть взяті на себе зобов'язання. Як тільки нівелюється фактор тотожності або близькості інтересів, зникають й мотиви для погоджених спільних дій. Цю тезу підтвердили суперечливі дебати щодо порятунку економіки Греції від банкрутства.

Водночас про незавершеність процесу оформлення дипломатичної служби ЄС свідчать проблеми формування розвідувального співтовариства Європейського Союзу. Побудова відповідних вертикальних розвідувальних структур вимагатиме створення спеціалізованого європейського розвідувального агентства, яке візьме на себе аналітичні функції та стане центром збирання інформації від національних спеціальних служб. Однак поки що незрозуміло, як це кореспондуватиметься з розвідувальними структурами НАТО та не зрозуміло, як фінансувати цю діяльність. Натомість горизонтальна координація сприяє побудові мережі, за допомогою якої спрощується процедура встановлення як двосторонніх, так і багатосторонніх контактів для обміну розвідувальною інформацією. Зрозуміло, що це вимагатиме інституціоналізації відносин між учасниками. Поки що розвідувальне співтовариство Європейського Союзу представлене сукупністю розвідувальних

співтовариств країн-членів Європейського Союзу. Від них залежить, наскільки Європа просунеться шляхом створення єдиної наднаціональної розвідувальної служби. У значній часовій перспективі не буде європейського аналогу ЦРУ США, оскільки національні спецслужби держав-членів Євросоюзу більше між собою конкурують, ніж взаємодіють. Це, зокрема, негативно позначається на спроможності ЄС реагувати на терористичні загрози в режимі реального часу.

Отже, справжня спільна зовнішня та оборонна політика можлива лише за наявності конфедерації, за якої держави учасниці послідовно координують зовнішню та оборонну політику. Внаслідок цього вже на етапі початку діяльності дипломатична служба Євросоюзу зіштовхнулася з серйозними проблемами. Зрештою, відповідь на риторичне питання, чи враховують еліти уроки минулого, може дати лише майбутнє.

Так само під сумнівом залишаються питання, пов'язані з формуванням колективної ідентичності Євросоюзу в сенсі проведення спільної політики в сфері юстиції та права. Цей напрямок співпраці мав передати наднаціональних органам ЄС важливі функції національних держав, адже ідентичність – це винахід проекту модерну, який був пов'язаний із конституюванням інституту громадянства держави-нації. Зокрема, Е.Гелнер прямо пов'язав націоналізм з модернізацією, особливо з процесом індустріалізації. Ідентичність конструюється як посилення на те, що нею не є, тобто на «Інаковість». У зв'язку з цим нація-держава набуває характер політичного ідеалу. Діяч італійського Рісорджіменто Дж.Мадзіні визначив принцип: одна нація – одна держава. Він виступав за свободу народів й водночас за союз народів [7, с. 83]. Цей ідеал мали втілити Шенгенські угоди. Згадані угоди добре працювали для 12 країн Євросоюзу, але почали давати збої по мірі розширення ЄС. Адже Європейський Союз внаслідок безкінечного розширення має шанси перетворитися на аналог «Німецького союзу» ХІХ століття, який складався з рихлого об'єднання 39 держав. Не менш потужним фактором впливу на шенгенські правила стала світова економічна криза 2008 – 2016 рр., яка знову

поставила під сумнів можливість чіткого дотримання положень Шенгенських угод.

На фоні зазначених практичних проблем із реалізацією проекту створення ідентичності Євросоюзу найважливішим проектом було визнано започаткування монетарного союзу. Спільна європейська грошова одиниця євро мала виконувати роль ледь не містичну, яку визначив ще один із діячів Великої французької революції Сен-Жюст, коли стверджував, що «щастя – це нова ідея для Європи» [8, с. 220].

Торговельний союз Ганза був першим прикладом європейської інтеграції, заснованої на гармонізації місцевої автономії та самоуправління, міжнародної співпраці та загального процвітання [9, с. 324]. Ганза саморозпустилася під час Тридцятирічної війни між католицькими та протестантськими державами Європи. Пік європейсько-центризму припадає на XIX століття. І.Кант визначає європейця громадянином світу й фактично теоретично обґрунтовує практику пост-матеріальних цінностей. Хоча Кант говорив про союз народів і засуджував колоніалізм, але мета досягнення загального вічного миру визначається ним як шляхетне завдання саме європейців. Адже варварство – це незалежність від законів. Європа розглядалася І.Кантом як родина народів, об'єднаних на духовній основі. Правда, вже XX століття з його двома світовими війнами та жорсткими тоталітарними режимами поставило під сумнів реалістичність досягнення цієї мети. «Лише збагнувши силу націоналізму та тривку привабливість національної ідентичності через їхню закоріненість у домодерному етнічному символізмі та способах організації, є шанс зрозуміти відновлення етнічного націоналізму в час, коли «об'єктивні» умови мало зробити його застарілим» [10, с. 22]. Німецький філософ Ю.Габермас не випадково задається питання, «чи потрібно формувати європейську ідентичність і чи можлива вона?». Він стверджує, що «простір ЄС може бути розширений лише до Балкан. Все за цими межами має регулюватися угодами про асоціацію» [11, с. 67].

Європейський союз за визначенням не є національною державою, консолідованою соціальними, історичними та мовними зв'язками. Суттєвою проблемою для формування спільної ідентичності Євросоюзу є «винайдення традиції». У тому сенсі, що «винайдена традиція означає певний тип суспільної практики ритуального чи символічного характеру, який регулюється загальноприйнятими правилами, мета яких – індоктринація певних цінностей чи норм поведінки шляхом повторення. Наявність такої практики автоматично вимагає зв'язку з минулим, континуїтету, який забезпечується апеляцією до відповідного історичного досвіду». [12, с. 112]. Тільки з історичним континуїтетом у європейській єдності серйозні проблеми. Європейська інтеграція стикається з проблемами «громадянського» та «етнічного» націоналізмів, які роблять наголос відповідно на загальнополітичні або «кровні» критерії групової ідентифікації.

Утім, російський дослідник О.Панарін слушно звернув увагу на те, що «у Західній Європі в цілому вдався досвід подвійної ідентичності: італієць, француз і німець поряд з національною ідентичністю, пам'ятають свою європейську ідентичність в рамках «атлантичної солідарності» перед обличчям Сходу й Півдня» [13, с. 131].

На наших очах Європейський Союз складає іспит великого соціально-інженерного експерименту, суть якого полягає у спробах збереження та підтримання різних форм групової ідентичності. Спільна європейська ідентичність, яка формується в країнах ЄС, є сумісною з національними ідентичностями держав-членів Євросоюзу. Національні ідентичності є переважно культурними, а європейська ідентичність – інструментальною. Нові праві в Європі налаштовані на захист національної ідентичності своїх держав. Для нових правих одним із найважливіших способів захисту власної національної ідентичності є припинення масової еміграції представників неєвропейських культур. Світова владна еліта проводить політику згортання соціальних завоювань. Головним бажанням транснаціональних еліт стає не бажання нести спільну відповідальність за долю суспільств, а бажання

уникнути цієї спільної долі. Розпочався процес розмивання середнього класу як основи традиційних національних держав.

Право чеканки власної монети було одним із головних атрибутів політичного суверенітету. 1 січня 1999 р. у безготівковий обіг було введено євро. Створивши монетарний союз, країни Євросоюзу залишили за собою право чеканити на емітованих монетах свої національні символи. Греція прикрасила один євро зображенням афінського символу мудрості сови. Португалія чеканить печатку першого короля країни Афонсу Енрікеша (1109 – 1185), на якій зображено сім веж – символ неприступності та п'ять щитів – символ вірності. Ватикан у 2002-2005 рр. чеканив на одному євро портрет Папи Іоанна Павла Другого. Словенські два євро мають зображення першодрукаря Приможа Трубара (1508 – 1586), який надрукував перші богословські книжки словенською мовою. Фіни на своїй монеті в два євро зобразили ягоду морошку, яка росте на болотах Лапландії в липні-серпні. З неї готують джеми, варення та лікер «Лапонія Морошка». На 50 євроцентах Австрії зображено віденський Сецесіон – виставковий зал, побудований 1898 поблизу площі Карлсплац. Він має позолочений купол, сплетений зі стилізованих лаврових гілок. Усі монети євро в Ірландії прикрашає її герб – кельтська арфа. У жодній іншій державі музичний інструмент не є елементом гербу. На євро Естонії вигравірувано карту країни. Франція друкує національний символ – Маріанну, який втілює революційне гасло: «Свобода, рівність, братерство». Берлінські Бранденбурзькі ворота відчеканені на німецьких монетах номіналом 50, 20 та 10 євроцентів. Мальтійці розмістили на своїх монетах герб власної держави: щит, поділений на білу й червону частини з короною з веж – символ неприступності острову. У верхньому лівому куті щита – георгіївський хрест. Навколо щита пальмова та оливкова гілки (символи миру й плодоносіння). Голландці на своїх монетах чеканять профіль королеви Беатрикс Вільгельміни Армгард (1938 р.). Люксембург також чеканить профіль великого герцога Анрі (1955 р.). Словаччина на монетах євро чеканить державний герб – шестикінецьний візантійських хрест, принесений братами Кирилом та Мефодієм. Три холми

знизу – історичні області розселення словаків: Татри, Фатра і Матра (остання належить Угорщині). Кіпрські євроценти прикрашає зображення давньогрецького торговельного судна. На монеті в 50 євроцентів в Італії зображено імператора-філософа Марка Аврелія (121-180). Його антична бронзова статуя збереглася до наших днів. За середньовіччя його приймали за апостола Павла. На монетах Монако зображені Реньє III та нинішній принц Альбер. Зображення покровителя Республіки Сан-Марино – святого Марина є на 20-центових монетах цієї міні-держави. На горі Монте-Титано, де він жив самотником, засновано Сан-Марино [14, с. 96-97].

У січні 2002 р. євро став готівковим. Перші 11 країн ввели його замість національних валют: Австрія, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Фінляндія та Франція. 2003 євро ввела Греція, Словенія - у 2007 р., Кіпр і Мальта – у 2008 році, Словаччина – в січні 2009 р., Естонія – у січні 2011 року. Члени ЄС (окрім Данії, Великої Британії та Швеції, які були в ЄС до введення цього правила) зобов'язані рано чи пізно ввести євро. Але для цього коливання національної валюти не повинні бути вищими за 2,5% щодо євро, бюджетний дефіцит не має перевищувати 3% ВВП, державний борг не може бути вищим за 60% ВВП. Євро також використовують у Ватикані, Сан-Марино, Монако й Андоррі. В односторонньому порядку його прийняли Косово та Чорногорія. Євро також використовують французькі заморські території.

Фінансова криза в зоні євро одночасно є системною та ціннісною кризою. Це визнає професор екуменічної теософії Тюбінгського університету Ганс Кюнг. Він нагадує про дискредитацію як класичного лібералізму, так і соціалістичного планового господарства. У глобальній економіці конкурують «азійські» та «західні» цінності. Основними цінностями нової «Пост-матеріальної» доби він вважає гуманізм, справедливість та солідарність, довіру й толерантність, взаємоповагу [15, с. 212]. Але протести в більшості міст Європи восени 2011 р. проходили під гаслами заперечення корумпованого капіталізму, який замінив свободу й солідарність. Інакше головною

«європейською цінністю» залишатимуться транснаціональні корпорації. Борги корпоративної Європи 2011 р. у півтори-два рази перевищували їхні активи. Колишній міністр закордонних справ ФРН Й.Фішер звертає увагу на те, що «в Німеччині загальна згода з приводу стабільності, але не щодо передачі суверенітету або союзу відповідальності» [16, с. 3]. Суверенітет як право держави вирішувати внутрішні та зовнішні справи може бути обмежений не лише ззовні, а й зсередини внаслідок політичного банкрутства політичної еліти та структурно-функціональної слабкості й неефективності бюрократії.

Націоналізм у країнах Європи ґрунтується на побоюваннях інтеграції або відмови в інтеграції численних громад емігрантів із азійських та африканських країн, це занепокоєння втратою національними урядами повноважень на користь влади Європейського Союзу та занепокоєння виробників збільшення імпорту за умова глобалізації. Вплив європейських мусульман на ісламський світ посилюється. Гіпотетична відмова від колективної європейської ідентичності може привести до небажаних історичних наслідків. За доби, коли стрімко зростала економічна та політична могутність Європи, громадяни різних країн Євросоюзу поступово звикали думати про себе як про «європейців». Наразі в багатих країнах Євросоюзу ця ідентичність не працює, адже вимагає від них додаткових жертв заради збереження цілісності Євросоюзу. Внаслідок цього в більшості країн «старої» Європи маємо тенденцію до поступового повернення до національного еґоїзму. Свого часу А.Тойнбі пророчо зазначав, що «минуле наших сусідів готується стати життєво важливою складовою західного майбутнього», адже «Європа звужується» [17, с. 326].

Порятунок для Євросоюзу може бути формування «громадянської європейської ідентичності». Адже провал «європейського проекту» неминуче приведе до посилення націоналізму як на рівні масової свідомості, так і у відносинах між державами. Також загостряться протиріччя між східноєвропейськими державами, що мають претензії один до одного, які за нинішніх умов нейтралізуються спільним перебуванням в єдиному просторі Євросоюзу. Потрібне перетворення Євросоюзу не стільки на економічній,

скільки соціальної основі. Країнам, які мають намір приєднатися до нього, будуть висуватися не лише механічні фінансові вимоги відповідності, а й зобов'язання щодо соціальних гарантій та рівня життя. 9 грудня 2011 р. на брюссельському саміті Євросоюзу 27 країн так і не домовилися про принципи порятунку спільної європейської грошової одиниці. Велика Британія вступила проти підготовки спільної фіскальної угоди, яка мала запровадити систему штрафів за перевищення рівня бюджетного дефіциту.

Потужним викликом для процесу формування ідентичності ЄС стала «арабська весна 2011 року». Внаслідок дестабілізації Близького Сходу до країн-членів ЄС почали прибувати біженці з країн Північної Африки та з Сирії. Цей процес стимулював посилення розбіжностей між тими політичними силами в ЄС, які вважають, що принципи лібералізму мають слугувати адаптації біженців до умов життя в ЄС, та тими, хто переконаний, що надмірна кількість людей із мусульманською ідентичністю прискорено руйнує секуляризовану ідентичність європейців. На фоні побоювань щодо долі європейської інтеграції в квітні 2016 р. більшість голландців на референдумі проголосувала проти ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. 23 червня 2016 р. більшість британців на референдумі висловились за вихід Великої Британії з Євросоюзу. Обидва результати цих референдумів спровокували глибоку політично-правову кризу в ЄС, вихід із якої лідери країн-членів ЄС шукають на наших очах.

20 – 21 жовтня 2016 року на саміті Євросоюзу обговорювались стратегічно важливі питання внутрішньополітичного та зовнішньополітичного аспектів процесу європейської інтеграції. За умов глобалізації дедалі важче провести чітку демаркаційну лінію між цими аспектами. Адже британський референдум про вихід із ЄС породив не лише гострі внутрішньополітичні дебати, а й створив серйозні зовнішньополітичні ускладнення. Попри заклики голови Європейської Комісії Жан-Клода Юнкера з приводу якомога швидшого початку конкретних переговорів про умови виходу Великої Британії, уряд Терези Мей планує запуснути переговори не раніше березня 2017 року. Тобто

передбачений положеннями Лісабонського договору 2007 року дворічний термін переговорів про вихід із Євросоюзу відраховуватимуть, скоріше за все, від цієї дати. Німеччина, Франція та Італія намагаються вже в розрахунок «без Британії» започаткувати конкретний процес втілення в життя спільної політики Євросоюзу в галузі безпеки та оборони. Тим паче, що ці проблеми вже не просто волають, а є суворим повсякденним викликом із ризиком, у випадку провалу спроб впоратись із ним, розвалу Євросоюзу Союзу на радість його ворогам. Лідери країн-членів ЄС продовжують відстежувати проблематику біженців. У ключовому для європейської солідарності питанні – квотуванні біженців із метою розміщення їх в усіх країнах ЄС – сконцентрувались серйозні протиріччя. Не лише Угорщина, а й інші країни Вишеградського блоку – Польща, Словаччина, Чехія не в захваті від цієї німецької ініціативи. Солідарність у цьому питанні з країнами Вишеградського блоку демонструють балтійські країни-члени Євросоюзу – Естонія, Латвія, Литва. Тому поки що питання біженців по мірі власних можливостей вимушені розв'язувати насамперед Німеччина та Франція, хоча в 2017 році, коли на Берлін і Париж чекають вибори, ця тема там також непопулярна.

Серед проблемних питань жовтневого 2016 року Євросоюзу була й проблематика, яка безпосередньо стосується України. Поки що не доведено до логічного завершення питання скасування візового режиму в ЄС для громадян України. В останню мить Євросоюз почав наполягати на збереження за собою права будь-якого моменту відновлювати візовий режим, якщо виявиться, що забагато громадян України шукатимуть роботу у країнах ЄС. Ці ж самі побоювання мотивували в квітні 2016 року більшість голландців проголосувати проти ратифікації Угоди про асоціацію з Україною. Пікантність ситуації в тому, що обидві палати парламенту Нідерландів до референдуму вже встигли цей документ ратифікувати. Поки що виходу з цієї колізії не знайдено. Нідерланди закликали усвідомити, що відхилення ратифікації Угоди про асоціацію з Україною є загальноєвропейською проблемою. Причому це питання може стратегічно негативно позначитись на становищі Євросоюзу. Але навіть на

цьому фоні досить непросто обговорювалося питання продовження економічних санкцій проти Росії. Більшість країн-членів Євросоюзу вважають, що умиротворення Росії провалилося, і ЄС слід визнати, що Володимир Путін не може бути партнером, доки він думає, що зброя може робити політику. На цій підставі пропонують продовжити санкції та припинити будувати другу гілку «Північного потоку». Напередодні саміту Міністерство закордонних справ Франції звернулося до Міжнародного кримінального суду, щоб почати розслідування можливих воєнних злочинів Росії в Сирії. Реагуючи на це, Швеція виступила за додаткові санкції проти Кремля.

З іншого боку, не варто забувати, що Росія має в ЄС досить знану групу підтримки. Мова йде про фінансову залежну Грецію, Кіпр, Угорщину, частково навіть Італію. Але аргумент Німеччини, яка зазнає від санкцій найбільших економічних збитків, переконав партнерів по Євросоюзу продовжити санкції проти Росії принаймні до кінця 2017 року. Водночас зберігається можливість їхнього скасування у випадку більш гнучкої російської політики щодо України та Сирії. Отже, більшість зазначених проблем так чи інакше залишатимуться в найближчі роки на порядку денному політики Євросоюзу, тому поки що не варто розраховувати на їхнє швидке розв'язання.

Висновки. Досить імовірною найближчим часом стає трансформація структури Єврозони в напрямку побудови двошвидкісної Європи, коли «проблемні» держави цілком залежатимуть від країн-локомотивів економічного зростання. Якщо нова система не витримає перевірки на міцність, збереження Єврозони навряд чи можливе. Це, скоріше за все, означатиме зникнення «євро» як головного віртуального та матеріально-грошового символу європейської інтеграції. Проміжним етапом може бути скорочення зони «євро». Не менш важливим викликом колективній європейській ідентичності є суперечлива взаємодія між секуляризованими суспільствами європейських країн та мусульманськими громадами в їхньому середовищі. Ситуація ускладнюється тенденцією до демографічного занепаду, яка спостерігається в більшості

європейських країн. Внаслідок чого дедалі важче стає виконувати соціальні зобов'язання.

Таким чином, втома багатьох громадян країн-членів Євросоюзу від тягара одночасного розширення ЄС та поглиблення процесу інтеграції далася взнаки в умовах світової економічної кризи. Внаслідок цього поменшало оптимізму щодо райдужних перспектив безпроблемного формування ідентичності Євросоюзу. Натомість з'явилися песимістичні сценарії розпаду Єврозони та фрагментації самого Євросоюзу. Але криза створює й додаткові можливості для прискорення процесу формування ідентичності ЄС, особливо у випадку виходу з Євросоюзу Великої Британії, яка досі всіляко гальмувала зазначений процес.

Список використаних джерел та літератури

1. Delanty Gerard. Die Transformation nationaler Identität und die kulturelle Ambivalenz europäischer Identität. Demokratische Identifikation in einem postnationalen Europa // Viehoff Reinhold, Segers Rien. Kultur. Identität. Europa. Über die Schwierigkeiten und Möglichkeiten einer Konstruktion. – Frankfurt-am-Main: Suhrkamp, 1999. – S. 267–288.
2. Westle Bettina. Europäische Identität und europäische Demokratie. Analysen zum Demokratiedilemma der EU // Welt Trends. – 2007. – S. 69–83.
3. Scholz Rupert. Kulturelle Identität // Die Politische Meinung. – №465. – August 2008. – S. 35–45.
4. Meyer Thomas. Die Identität Europas. Der EU eine Seele? Frankfurt-am-Main: Suhrkamp. 2004. – 340 S.
5. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – К., 2002. – 272 с.
6. Политическая идентичность и политика идентичности. В 2 т. / Отв. ред. И.С. Семенов. – М., 2012. – Т. 1. Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий. – 208 с.; Т 2. Идентичность и социально-политические изменения в XXI веке. – 472 с.
7. Варварцев М.М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна. – К.: Пульсари, 2005. – 304 с.

8. Розанвалон П'єр. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку. / Пер. з фр. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 246 с.
9. Подоляк Н.Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII-XVIII століть. – К.: Темпора, 2009. – 359 с.
10. Скрипник М. Донбас і Україна. // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – 800 с.
11. Хабермас Ю. Расколотый Запад. / Пер. с нем. – М: Весь мир, 2008. – 192 с.
12. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
13. Панарин А.С. Политология. – М.: Проспект, 1999. – 440 с.
14. Коляндр Александр. Евро, первый инфаркт. // Вокруг света. – 2011. – № 9. – С. 88-97.
15. Küng Hans. Anständig wirtschaften. Warum Ökonomie Moral braucht. – Zürich: Piper, 2010. – 342 S.
16. Фішер Й. Потрібна європеїзація Європи // День. – 2011. – 2 листопада. – С. 3.
17. Тойнби А. Дж. Цивілізація перед судом історії: Сборник / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 592 с.

PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN UNION'S IDENTITY

***Abstract.** The article deals with the problem of developing the European Union's identity. The confirmation of the hypothesis can be considered as an argument for the necessity to interpret the European identity in the context of an imagined community. The ideas of developing the European Union's identity as a joint national identity of the EU member-states which are differently engaged in the global post-industrial economy, interpreted the EU and their relations therewith in many ways, served as the theoretical background of the article. Therefore, these member-states possessed substantively divergent national identities.*

The expansion in the range of issues which did not require the unanimous approval of the EU member-states but solely by voting after the principle of qualified

majority was to promote the enforced cooperation between the EU member-states. These vectors were chosen due to the changes on the international arena which occurred during the researched period of time and echoed rather in the abovementioned areas than in the economic policy, since the state received the freedom of action in the search of a new balance of powers. Besides, the EU institutions governing the common foreign and security policy and the European defense remained weak even after the Maastricht treaty has been revised and the Amsterdam treaty has been signed. The monetary union serves in the capacity of an identity instrument of the EU. The multi-ethnic identity represents the feature of the migration processes in the European Union.

Key words: *the European Union, European Integration, European Identity, common foreign and security policy, monetary union, migration.*

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Аннотация. *В статье рассматриваются проблемы и перспективы формирования идентичности ЕС. Отмечается, что ЕС является первой попыткой формирования наднационального демократического политического союза. Рассмотрены основные достижения процесса формирования идентичности ЕС. Речь идет об общей внешней политике и политике безопасности, а также о монетарном союзе и общей денежной единице евро. Также рассмотрены основные препятствия на пути развития идентичности ЕС, связанные с миграционным кризисом, началом процедуры выхода Великобритании из ЕС, приостановкой расширения Евросоюза.*

Ключевые слова: *Евросоюз, европейская интеграция, европейская идентичность, общая внешняя политика и политика безопасности, монетарный союз, миграция.*

*Зінаїда Священко,
доктор історичних наук, професор
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

США ТА ІДЕЯ СТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ

Анотація. У статті проаналізовано позицію США щодо ідеї створення об'єднаної Європи в контексті подій «холодної війни». Звертається увага на те, що протягом багатьох років після Другої світової війни просування європейської інтеграції було одним із важливих напрямків американської зовнішньої політики. Важлива роль у цьому процесі належала «плану Маршалла», який продемонстрував підтримку ідей об'єднання Європи та змусив керівництво західноєвропейських країн замислитися про практичні кроки з їх реалізації, заручившись підтримкою Вашингтона. Особливу увагу акцентовано на діяльності НАТО, утворення якої було спільним проектом США та Європи. Ця організація настільки глобалізувала та поглибила економічні зв'язки країн, що вони стали нерозривними партнерами в найбільш серйозних сферах свого співробітництва. Це було запорукою тісного контакту та узгодження головних питань світового масштабу, що давало гарантії обом партнерам. Американці для перестрашування своїх інтересів почали звертатися до Європи з закликами про рівноправне партнерство, завідомо претендуючи на безперечне лідерство. Зроблено висновок про те, що відродження окремих європейських структур за допомогою США мало б поставити країни регіону в незаперечну залежність. А потім вже економічно сильна й інтегрована Західна Європа мала виконувати роль партнера для глобального політичного лідера – США, при цьому не претендуючи на рівноправне партнерство, розвиваючись у дозволені Америкою межах.

Ключові слова: європейська інтеграція, «холодна війна», економічне відродження, атлантичне партнерство, зовнішньополітичний курс.

З другої половини 1946 р. швидко зростає кількість прихильників єдиної Європи, які розглядали цю ідею як найкращу можливість досягти тривалого миру й економічного благополуччя. Крім того, до пошуку ефективних форм співпраці західноєвропейські держави спонукала економічна та політична необхідність конкурувати з СРСР та США, відносини між якими вступили в смугу «холодної війни». Певний час у політичних колах Західної Європи популярною була концепція «третьої сили» – об'єднання, яке б зайняло серединну позицію між США та СРСР.

Непрямолинійними й досить непростими, як і далеко не повною мірою осмисленими, були взаємовідносини США та Європи. Співробітництво між США та ЄС, як провідними міжнародними акторами, складає ядро міжнародної системи та визначає характер світових процесів як на глобальному рівні (забезпечення стабільності міжнародної системи, трансформація міжнародних економічних та валютно-кредитних відносин, інформаційна революція, вироблення шляхів подолання глобальних проблем людства), так і на регіональному (еволюція європейської регіональної системи).

Великий вплив процесів, що відбувалися в цей час, на зміст міжнародних відносин, а також геополітичні перспективи сучасної України, зумовлюють наукову та політичну актуальність теми дослідження.

У сучасній українській історіографії відсутні комплексні дослідження, присвячені позиції США щодо ідеї створення об'єднаної Європи. Інтереси вчених переважно концентруються на вивченні європейської інтеграції як важливого аспекту геополітики. У цьому плані варто згадати праці В.Копійки та Т.Шинкаренка [9; 10], В.Посельського [14], в яких розкрито історію становлення, зовнішню та внутрішню політику Європейського Союзу. Заслуговує на увагу дисертаційне дослідження Д.В.Ченчика, у третьому розділі якого частково проаналізовані підходи США до розв'язання повоєнних проблем, серед яких й ідея створення об'єднаної Європи [15]. Історіографію проблеми складають дослідження В.Вакулич [3] та А.Вахундової [4], які пишуть про відносини ЄС – США та перспективи поширення інтеграційного

процесу в Європі та Ю.Б. Гончар [6], яка аналізує внесок ЄС та США в організацію системи колективної безпеки та ін.

Метою дослідження є проаналізувати позицію США щодо ідеї створення об'єднаної Європи в контексті подій «холодної війни».

В умовах «холодної війни» головним ворогом США був СРСР, і боротьба між ними велася по двох напрямках: нові незалежні держави, що з'явилися в Африці, Азії, на Близькому Сході, вважалися «периферією» конфлікту, а центральною ареною «холодної війни» стала саме Європа [2, с. 217]. США, прагнучи не допустити поширення комуністичного впливу, приходять до думки про підтримку ідей єдиної Європи з метою консолідації західного табору перед обличчям радянської загрози.

Спочатку всі зусилля американців були зосереджені навколо економічного й політичного відродження європейських країн. Важлива роль у цьому процесі належала «плану Маршалла», викликаного до життя неможливістю самостійного подолання європейцями економічної кризи.

З метою покращення економічної ситуації в Європі державний секретар Дж.Маршалл у своїй промові в Гарвардському Університеті 5 червня 1947 р. закликав «велику кількість європейських держав, якщо не всіх» взяти участь у формуванні спільної програми економічного відновлення. У ході промови підкреслювалось, що ініціатива щодо економічного відновлення повинна була прийти саме з Європи [10, с. 74].

Уряди більшості європейських держав та уряд США мали різне бачення програми відновлення. Так, перші бажали існування програми відновлення з обмеженим елементом колективних дій, яка б відповідала їх суверенним вимогам і передбачала найбільшу ступінь національної самозабезпеченості та автономії. Натомість американський уряд бажав зміни образ Західної Європи в бік створення Сполучених Штатів Європи.

Головними завданнями визнавалися: сприяння індустріальному та агропромислому виробництву в країнах-учасниках; подальше відновлення та підтримка стабільності європейських валют, бюджетів та фінансів;

стимулювання зростання торгівлі між державами-учасниками та іншими державами за допомогою використання відповідних засобів, спрямованих на зменшення бар'єрів, які перешкоджають торгівлі.

При цьому стверджувалось, що послідовність надання допомоги США залежить від послідовності та безперервності підтримки співробітництва між державами-учасницями програми. У той же час, підвалинами цієї програми визнавались самопомога та взаємне співробітництво [13].

Ініціатива держсекретаря США продемонструвала підтримку ідей об'єднання Європи та змусила керівництво західноєвропейських країн замислитися про практичні кроки з їх реалізації, заручившись підтримкою Вашингтона.

Важливу роль зіграли й геополітичні чинники: почавшись у розпал «холодної війни», західноєвропейська інтеграція сприяла зміцненню позицій Західного табору на чолі зі США.

З часом, коли США оголосили себе ядерною державою, вони намагалися переконати європейських союзників у тому, що зобов'язання захищати європейський континент – це одна з головних стратегічних цілей зовнішньої політики американського уряду [2, с. 224].

Після того, як Радянський Союз отримав власну ядерну зброю, «холодна війна» в Європі розгорталася навколо головно питання: чи зможе Америка її захистити, і яку ціну заплатять європейські держави за ці послуги?

Для того щоб спростити своє завдання, США були зацікавлені в тому, щоб Європа стала об'єднаною та виступала як єдиний актор міжнародних відносин.

Американська стратегічна програма серед найважливіших тогочасних причин прискорення європейської інтеграції велику увагу звертала на потребу взаємного порозуміння між країнами, зокрема між Німеччиною та Францією. Важливу роль відігравала необхідність миру та безпеки. Нова Європа та країни, що входили до її складу, повинні були гарантувати, що більше ніколи не повториться жорстокість обох світових воєн. Спільне прийняття рішень мало стати перешкодою для появи нових конфліктів, а тісна політична та економічна

співпраця мали стати успішним бар'єром перед комунізмом, який набрав усе більших обертів.

Не менш важливими були сподівання на економічний розвиток та добробут. Співпраця в межах об'єднаної Європи мала дати їй мешканцям економічну стабільність та успіх. Утворення спільного ринку мало оптимізувати економічну діяльність та розвиток торгівлі в межах цілого континенту, а також впровадження вільного руху осіб, капіталу, товарів та послуг.

Зверталась увага й на утримання економічного та політичного значення й престижу на міжнародній арені. Європейці добре розуміли, що лише тісна співпраця в цих сферах допомогла б повернути їм владу, яку вони втратили [12, с. 100].

Хоча з часом США ставало все важче миритися зі зростаючим авторитетом Європи в системі тогочасних міжнародних відносин. Але з іншого боку, в умовах «холодної війни» євроінтеграція підтримувалася Сполученими Штатами як один з методів укріплення атлантичного партнерства [16, с. 137].

Важливим компонентом у зміцненні західного світу стало створення НАТО, що було спільним проектом США та Європи. Ця організація настільки глобалізувала та поглибила економічні зв'язки країн, що вони стали нерозривними партнерами в найбільш серйозних сферах свого співробітництва. Це було запорукою тісного контакту та узгодження головних питань світового масштабу, що давало гарантії обом партнерам. Американці для перестрашування своїх інтересів почали звертатися до Європи із закликами про рівноправне партнерство, завідомо претендуючи на безперечне лідерство [16, с. 156]. З іншого боку, відтепер, перебуваючи під захистом Вашингтона від радянської загрози, європейці могли зосередитися на розв'язанні внутрішніх проблем і планах більш глибокої кооперації своїх країн. Як вважає З.Бжезінський, «без НАТО Європа стала б не тільки вразливою, але й майже негайно політично розколотою» [11].

Що стосується позицій в цьому питанні провідних європейських країн, то, як відомо, вони були різними.

Франція розглядала європейське об'єднання як виклик США, але при цьому продовжувала вважати їх гарантом власної безпеки від можливої агресії СРСР з огляду на партнерство в НАТО [8, с. 164].

Німеччина на той час знаходилася в безвихідному становищі. ФРН змушена була підкоритися більшості та приєднатися в 1955 р. до блоку НАТО, який гарантував колективну безпеку, а інша – НДР, як відомо, знаходилася в повній радянській ізоляції від інтеграційних процесів [8, с. 187].

Післявоєнний період відзначався відносною пасивністю Великобританії та ігноруванням нею європейських інтеграційних процесів. На початку періоду «холодної війни» її повністю влаштовувало домінування США в НАТО. Це пояснюється тим, що багатосторонні взаємини Британії з неєвропейськими країнами були на той час досить стійкими та міцними, стосунки зі США відзначалися стабільністю та взаєморозумінням. Незважаючи на прогресуючий розпад колоніальної держави, колишні економічні та торгові зв'язки з колишніми складовими Британської імперії, зокрема Новою Зеландією, Австралією, розвивалися на повну силу [5].

В цій ситуації Сполучені Штати, ставши найсильнішою державою, якій Друга світова війна принесла не руйнування та стагнацію економіки, а значне економічне зростання, проаналізували дії та наміри західноєвропейських держав та почали виробляти нову стратегію.

Тогочасний президент Сполучених Штатів Америки Г.Трумен в одному зі своїх виступів підкреслив: «Північноатлантичний регіон, що представляє собою 15% світового населення та виробляє більше половини світового валового продукту, зобов'язаний сприяти полегшенню глобальних проблем. Для цього просто необхідно, щоб країни Європи та Америка спільно підходили до їхнього вирішення, об'єднавши зусилля та розробивши спеціальні інститути та процедури. Сполучені Штати з прихильністю розглядають різні варіанти

європейської інтеграції, прагнучи об'єктивності, делікатного нейтралітету та не висловлюючись з приводу того, якою повинна стати Європа» [7, с. 223].

Початком європейської інтеграції вважається 9 травня 1950 року. Саме тоді міністр закордонних справ Франції Робер Шуман запропонував створити спільний ринок вугільної та сталеливарної продукції Франції, ФРН та інших західноєвропейських країн. Однією з головних цілей плану стало примирення Франції та Німеччини, а також недопущення між ними війни у майбутньому. Найважливішим засобом досягнення цієї мети мав стати механізм управління та наднаціонального контролю над виробництвом і торгівлею стратегічною для військових потреб продукцією – вугіллям та сталлю. Контроль мав здійснюватись «вищим органом» (прообразом Європейської Комісії). На пропозиції Р.Шумана США відреагували надзвичайно позитивно.

Така позиція США пояснюється тим, що їм була необхідна реальна присутність у найважливішому в світі плацдармі – європейському континенті. Далі, використовуючи різноманітні засоби, США почали швидко поширювати свою гегемонію.

Особливо дієвою стає політика США щодо Європи на початку 1960-х рр., коли радником в адміністрації президента Дж.Кеннеді з питань національної безпеки стає Збігнєв Бжезинський, один з найперспективніших помічників президентської адміністрації свого часу та один з найвпливовіших геостратегів США сьогодні. У своїй головній книзі «Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи» [1], що вийшла 1997 року, автор постулює статус США як «єдиної та дійсно першої глобальної держави», що має «глобальні інтереси» і прагне до того, щоб «здійснювати своє світове панування». Це панування, за його словами, спрямоване до шляхетної мети: «створити дійсно готове до співробітництва світове співтовариство відповідно до довгострокових тенденцій і фундаментальних інтересів людства». У своїй книзі він показує величезну економічну, політичну, військову, ідеологічну силу США, з чим важко не погодитися. Однак важко погодитися з його

твердженням, що американське панування є абсолютним благом і полягає воно насамперед в американізації усього та всіх.

Завдяки зусиллям З.Бжезінського, маневруванню, дипломатії, створенню коаліцій та виваженому застосуванню цінних політичних козирів у поєднанні з жорсткою ідеологічною пропагандою та економічними санкціями, Америка доволі успішно просуvalа свої першочергові стратегічні інтереси. Одним з таких інтересів для нього була й Західна Європа, яку він називав «природним союзником Америки» [1, с. 74].

У «Великій шахівниці» З.Бжезінський пише, що «Сполучені Штати завжди проповідували свою вірність справі об'єднання Європи. Ще від часів адміністрації Дж.Кеннеді стандартною концепцією була ідея «рівноправного партнерства». Офіційний Вашингтон постійно проголошував своє бажання бачити Європу як єдине ціле, яке буде досить потужним, щоб поділяти з Америкою як відповідальність, так і тягар світового лідерства» [1, с. 76].

Але під цими гуманістичними ідеями насправді приховувалися справжні інтереси американського істеблішменту. Європа мала стати трампліном для подальшого просунення демократії всередину Євразійського континенту (що було справжньою геополітичною метою Сполучених Штатів).

Найкраще доцільність американської стратегії відносно Європи періоду «холодної війни», чітко прописана в тій таки «Великій шахівниці» З.Бжезінського. «Центральне для Америки питання – як збудувати Європу, яка б ґрунтувалася на франко-німецькому об'єднанні, Європу життестійку, як і раніше пов'язану зі Сполученими Штатами, яка розширить кордони міжнародної демократичної системи співробітництва, від чого в настільки більшій мірі залежить здійснення американської глобальної першості» [1, с. 91].

Зростання масштабів й економічних позицій ЄЕС турбувало США, які після президентства Джона Кеннеді ставилися до європейської інтеграції набагато стриманіше та розглядали Співтовариство як економічного конкурента.

У виступі від 23 квітня 1973 р. Генрі Кіссінджер, радник президента США Ричарда Ніксона з питань національної безпеки, запропонував розпочати переговори за участю Японії з метою всеохоплюючого врегулювання відносин між США та Західною Європою. Г.Кіссінджер наголошував на необхідності прийняття нової Атлантичної хартії, яка б дала можливість удихнути нове життя в атлантичне партнерство та розв'язати сукупність проблем, які накопичилися у відносинах між союзниками, зокрема у сфері оборони, безпеки, торгівлі та фінансів. Водночас Г.Кіссінджер наголошував на необхідності враховувати інтереси США, які, на його думку, залишались лідером в західному світі та мали, на відміну від європейців, світові інтереси й відповідальність. Заклик Г.Кіссінджера в Європі зустріли досить стримано. Західноєвропейські держави об'єднувало намагання протистояти спробам Вашингтона втручатись у вирішення проблем європейської інтеграції [10, с. 277].

У відповідь на американські ініціативи держави – члени ЄЕС розпочали роботу над Декларацією про європейську ідентичність. Одним із проміжних етапів цієї роботи було підписання 11 вересня 1973 р. міністрами закордонних справ ЄЕС документа, в якому проголошувались базові принципи відносин членів Співтовариства зі США. У документі йшлося про надзвичайну роль північноамериканських збройних сил для забезпечення європейської безпеки. Водночас наголошувалося на необхідності розвивати рівноправні відносини між західноєвропейськими державами і США.

Декларація про європейську ідентичність була прийнята під час Копенгагенського саміту в грудні 1973 р. У декларації визначалися кардинальні принципи європейської ідентичності: представницька демократія, панування закону, соціальна справедливість, повага до прав людини. У ній підкреслювалося, що міжнародний авторитет європейських держав підвищиться лише у результаті проведення спільної зовнішньої політики держав – членів ЄЕС. Водночас у Декларації наголошувалося на

безальтернативності безпеки, яку забезпечували ядерні сили США та присутність північноамериканських сил в Європі [17].

У Декларації про атлантичні відносини, підписаній 26 червня 1974 р. у Брюсселі США та західноєвропейськими державами, союзники підтвердили вірність Північноатлантичному договору, дали високу оцінку військовому значенню США для НАТО і вирішили здійснювати постійне широке взаємне інформування та розширювати можливості для проведення незалежних і своєчасних консультацій усіма доступними засобами з проблем, які торкалися їхніх взаємних інтересів як членів союзу. Ця Декларація була лише проголошенням намірів без конкретних зобов'язань, і держави – члени ЄЕС залишалися вільними у визначенні спільних позицій.

Отже, протягом багатьох років після Другої світової війни просування європейської інтеграції було одним із важливих напрямків американської зовнішньої політики. Спочатку відродження всіх європейських структур за допомогою США мало б поставити країни регіону в незаперечну залежність. А потім вже економічно сильна й інтегрована Західна Європа мала виконувати роль партнера для глобального політичного лідера – США, при цьому не претендуючи на рівноправне партнерство, розвиваючись у дозволених Америкою межах.

Саме тому країни Західної Європи в цей період опинилися перед важким вибором доцільності інтеграції. Усі подальші дії європейських лідерів були спрямовані на можливість самостійного планування та подальшого ведення своєї внутрішньої політики.

Список використаних джерел та літератури

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. / Перевод О.Ю. Уральской. / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 1998. – 122 с.
2. Борко Ю.А. От европейской идеи – к единой Европе. / Ю.А. Борко. – М.: Международные отношения, 2004. – 463 с.

3. Вакулич В.М. Відносини США – ЄС і перспективи поширення інтеграційного процесу в Європі. / В.М. Вакулич. – Кіровоград, 2000. – 52 с.
4. Вахудова, Анна Мілада. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. Т. Цимбала./ А.Вахудова. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 379 с.
5. Великобританія та ЄС: «за» чи «проти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/velikobritaniia-ta-es-za-cha-proti> (дата звернення: 4 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
6. Гончар Ю.Б. Маастрихт, США та європейська безпека / Ю.Б.Гончар // Питання нової та новітньої історії. – 1995. – № 41. – С. 15–24.
7. Иванян Э.А. Белый дом: Президенты и политика / Э.А. Иванян. – М. : Политиздат, 1979. – 383 с.
8. История европейской интеграции (1945 – 1994) / Под ред. А.С.Намазовой. – М.: Наука, 1995. – 475 с.
9. Копійка В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. / В. Копійка, Т. Шинкаренко. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.
10. Копійка В.В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В.В. Копійка, Т. І. Шинкаренко; за ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – 751 с.
11. Корреспондент: Шах і мат. Ідеї з книги Збігнева Бжезинського Велика шахівниця. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/journal/1375376-korrespondent-shah-i-mat-ideyi-z-knigi-zbigneva-bzhezinskogo-velika-shahivnicya> (дата звернення: 4 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
12. Панченко Г.Ю. Євроінтеграція періоду «холодної війни» та позиція США / Г.Ю.Панченко // «Холодна війна» 1946 – 1991 рр.: причини, перебіг, наслідки: статті та матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 лютого 2011 р.) / Під ред. М.С. Бурьяна. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 99–106.

13. План Маршалла 1947 р. та роль США у процесі економічного та політичного зближення європейських держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// plan-marshalla-1947-r-ta-rol-ssha-u-proces-ekonomchnogo-ta-poltichnogo-zblizhennya-yevropeyskih-derzhav.html](http://plan-marshalla-1947-r-ta-rol-ssha-u-proces-ekonomchnogo-ta-poltichnogo-zblizhennya-yevropeyskih-derzhav.html) (дата звернення: 4 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
14. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. / В. Посельський. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
15. Ченчик Д. В. Ідея об'єднаної Європи та пошук шляхів її реалізації у 1945 – 1952 рр. : автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Д.В. Ченчик ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2007. – 19 с.
16. Чубарьян А.О. Европейская идея в истории: проблемы войны и мира / А.О. Чубарьян. – М.: Международные отношения, 2001. – 239 с.
17. Document on The European Identity published by the Nine Foreign Ministers on 14 December 1973, in Copenhagen [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvce.eu/obj/declaration_on_european_identity_copenhagen_14_december_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html (дата звернення: 4 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.

THE US AND THE IDEA OF CREATING A UNITED EUROPE

Abstract. The article analyses the US' position on the idea of creating the united Europe within the context of the events of the "cold war". For many years after the Second World War promoting the European integration was one of the important areas of the American foreign policy. An important role in this process belonged to the "Marshall Plan", which showed support for the ideas of the European unification and forced the leaders of the Western countries to consider the practical steps for their implementation, supported by Washington. Particular attention is paid to NATO, the formation of which was a joint project of the United States and Europe. This organization had globalized and deepened the economic liasions of the countries, and so they became sustainable partners in the most important areas of their cooperation. It was a pledge of stable contacts and coordination on the major

issues, which provided guarantees to the both sides. To reinsure its interests, The US started addressing to Europe, appealing to the equal partnership, knowingly claiming to gaining the unquestionable leadership. It is concluded that the renaissance of some European structures by means of the United States' aid would put the countries of the region in the distinct dependence. Later, economically strong and integrated Western Europe would act as a partner for a global political leader – the United States, without claiming to be an equal partner that develops within the limits set by the USA. That is why the Western Europe faced a difficult choice of integration during this period. All the further actions taken by the European leaders were focused on the possibility of independent planning and subsequent conduct of their internal policies.

Keywords: European integration, "cold war", economic restoration, the Atlantic partnership, foreign policy.

США И ИДЕЯ СОЗДАНИЯ ОБЪЕДИНЕННОЙ ЕВРОПЫ

Аннотация. Проанализирована позиция США относительно идеи создания объединенной Европы в контексте событий «холодной войны». Обращается внимание на то, что в течение многих лет после Второй мировой войны продвижения европейской интеграции было одним из важных направлений американской внешней политики. Важная роль в этом процессе принадлежала «плану Маршалла» и деятельности НАТО. Возрождение отдельных европейских структур с помощью США должно было поставить страны региона в неоспоримую зависимость.

Ключевые слова: европейская интеграция, «холодная война», экономическое возрождение, атлантическое партнерство, внешнеполитический курс.

ЭВОЛЮЦИЯ ДЕГОЛЛЕВСКОЙ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НИКОЛЯ САРКОЗИ

Аннотация. Статья посвящена такой актуальной проблеме, как эволюция деголлевской внешнеполитической концепции в период правления Н. Саркози. Рассматриваются и сравниваются позиции Ш. де Голля и Н. Саркози по вопросам внешней политики. Автор делает вывод о том, что Н. Саркози, будучи главой Франции, в своей внешнеполитической деятельности следовал принципам Ш. де Голля. Однако мировой экономический кризис, нарастание среди французов недовольства иммигрантами, проблема дальнейшего развития ЕС привели к тому, что Н. Саркози пришлось действовать интуитивно, поскольку в новых реалиях для решения возникших вопросов использовать деголлевские принципы и идеи было невозможно.

Ключевые слова: Ш. де Голль, внешняя политика, голлизм, Н. Саркози, евроинтеграция.

Актуальность темы заключается в неослабевающем интересе к внешнеполитической концепции Ш. де Голля, а также его личности. Принципы основателя Пятой Республики сохраняют свою значимость в контексте современной международной обстановки. Идейное наследие генерала имеет особое значение в таких вопросах, как выбор дальнейшего пути развития Франции в частности и ЕС в целом, роль США и НАТО и проблема утверждения многополярной системы мирового устройства. Таким образом, опыт Ш. де Голля и многие аспекты его внешнеполитической концепции могут послужить более глубокому осмыслению международной жизни. Н. Саркози и его партия «Союз за народное движение» (с 2015 г. «Республиканцы»),

бесспорно, являющаяся наследницей голлистских партий, находясь у власти в 2007 – 2012 гг., в известной степени использовали в своей внешнеполитической деятельности идеи Ш. де Голля.

Объектом исследования является история Франции периода президентства Н.Саркози в 2007 – 2012 гг. Предметом – внешнеполитическая деятельность Н.Саркози.

Цель: провести анализ влияния концепции Ш. де Голля на внешнеполитическую деятельность Н.Саркози.

Успешное достижение поставленной цели предполагает решение следующих задач:

- 1) Выявить особенности внешнеполитической концепции Ш.де Голля.
- 2) Определить степень трансформации основных принципов и идей деголлевской внешнеполитической концепции в деятельности Н.Саркози.
- 3) Изучить деятельность Н.Саркози во внешнеполитической сфере.

Хронологические рамки исследования охватывают 2007 – 2012 гг., то есть период, когда президентом Пятой Республики являлся Н.Саркози. Однако ряд проблем, касающихся отношений Франции с международными субъектами, рассматривается на базе материалов более раннего периода, ибо без данного анализа трудно объективно изучить, понять и оценить деятельность Н.Саркози как президента в области международных отношений.

Представленная в названии статьи проблема недостаточно изучена как во французской, так и в отечественной историографии. При анализе внешнеполитической концепции Ш.де Голля автор использовал текст Конституции 1958 г. [3], работы Ж.Дервилля [1], В.Н.Чернеги [2; 8], А.И.Червякова [4], В.Г.Шадурского [6], Н.И.Кирея [15]. Статьи М.Пинара [9], С.Мартэна [10], Б.Леграна [5; 12], П.Брошена [13], С.Етьена [17], А.Кершерва [19], а также работа Ю.И.Рубинского [18] и др. позволили раскрыть и изучить основные направления внешнеполитической деятельности Н.Саркози и определить её связь с деголлевской концепцией.

Все президенты Пятой Республики, за исключением социалистов Ф.Миттерана и Ф.Олланда, открыто декларировали приверженность голлистским принципам и идеям в области внешней политики и обороны. Однако сегодня с уверенностью можно утверждать, что на протяжении всей жизни Ш.де Голля его концепция трансформировалась, подстраиваясь под постоянно изменяющиеся условия. Ш.де Голль не был консерватором. Он готов был изменить своё мнение, если того требовала ситуация. Ж.Дервилль, политолог из Гренобльского Института политических исследований, обращал внимание на то, что голлизм – это не столько политическая концепция, сколько метод прагматичного политика, который вынужден осуществлять свою деятельность в постоянно изменяющемся мире. Ещё один исследователь голлизма Ж.-К.Пётифис полагал, что целью голлизма было объединить страну под властью государства и сильного руководителя, а для этого Франции были жизненно необходимы реформы, которые обязаны были быть осуществлены под чутким государственным контролем [1, с. 40].

Советский и российский исследователь В.Н.Чернега считает, что гибкость голлизма можно объяснить тем, что автор не стремился к созданию всеобъемлющей концепции и обладал достаточно противоречивым мировоззрением. В центре внимания Ш.де Голля находились только те проблемы, которые имели непосредственное отношение к судьбе Франции. В Ш.де Голль из тактических соображений сознательно избегал выражать свою точку зрения по многим вопросам, касающимся мировых и европейских проблем, потому что хотел сохранить за собой свободу манёвра [2, с. 8].

С целью реализации на практике всех деголлевских идей была написана и принята на всенародном референдуме в 1958 г. Конституция, которая ознаменовала окончание режима Четвертой Республики и установление Пятой Республики. Основным законом наделил президента Франции широкими полномочиями, в том числе в области внешней политики, чем активно пользовался Ш.де Голль и последующие президенты. Известно, что текст Конституции был написан под Ш.де Голля, поэтому пользоваться всеми

полномочиями в полной мере мог только он. Согласно Конституции, президент проводит международные переговоры (ст. 52), аккредитует иностранных дипломатов и назначает дипломатические миссии в другие государства (ст. 14), является верховным главнокомандующим (ст. 15), назначает (и освобождает) на высшие военные должности, в случае угрозы территориальной целостности страны и её независимости президент после консультаций с премьер-министром, парламентом и Конституционным советом вправе ввести чрезвычайное положение (ст. 16) [3]. Прерогативой президента Франции также является принятие решения об использовании ядерного оружия [4, с. 23].

Исходя из анализа Конституции 1958 г. можно прийти к выводу, что от личности президента, его убеждений, симпатий и антипатий напрямую зависел внешнеполитический курс страны. Тем не менее для этой области, независимо от партийной принадлежности главы государства, характерна преемственность. Приоритетными направлениями французской внешней политики всегда оставались евроинтеграция и налаживание взаимовыгодных отношений с различными режимами.

Для Пятой Республики было характерно переплетение различных идей и принципов. После смерти Ш.де Голля всё большую популярность стали набирать либерализм и социализм, что в конечном счёте вылилось в приход к власти либерала В.Жискара д'Эстена (1974 – 1981) и социалиста Ф.Миттерана (1981 – 1995). Тем не менее нельзя утверждать, что во внешней политике произошёл крутой поворот, что В.Жискара д'Эстен взял курс на сближение только со США, а Ф.Миттеран переориентировался на СССР, потому что был лидером французских социалистов. Все президенты Франции, начиная от Ж.Помпиду и заканчивая Н.Саркози, в своей внешнеполитической деятельности ориентировались на деголлевские принципы. То есть внешнеполитические программы глав государств имели новые черты, но при этом сохранялась преемственность.

Ж.-Л.Дебре, сын соратника Ш.де Голля М.Дебре, член правоцентристского Союза за народное движение, с марта 2007 г. по март 2016

г. занимавший должность председателя Конституционного совета, в данном в 2010 г. интервью журналистам популярного во Франции издания «Le Monde» Т.Леграну и Ф.Фрессо упомянул о голлизме Ф.Миттерана, несмотря на то, что тот всегда был противником Ш.де Голля. Однако, по мнению Ж.-Л.Дебре, Ф.Миттеран, как и генерал, полностью следовал Конституции 1958 г., имел представление о Франции как о стране, которая должна защищать свои национальные интересы и стремиться к увеличению своей роли в мировом сообществе [5]. С выводом Ж.-Л.Дебре можно поспорить, потому что, в отличие от Ф.Миттерана, Ш.де Голль никогда не был демагогом. Ф.Миттеран пытался подражать генералу, что получалось у него с переменным успехом. Если генерал свою жизнь поставил на службу народу и стране, то Ф.Миттеран использовал деголлевские принципы в личных политических амбициях. Франция в начале 1980-х гг. нуждалась в сильном лидере, способном повести страну за собой, и президент-социалист создал такую иллюзию, используя образ основателя Пятой Республики.

В основе голлизма лежала политика балансирования, когда Франция отказывалась от ориентации на одну мощную державу, а сотрудничала со всеми, проводя многовекторную политику и уравнивая соотношение сил в мире. Это позволяло сохранять независимость и иметь свободу манёвра. Ш.де Голль выступал против существования биполярного мира, за сотрудничество с коммунистическими странами с целью их дальнейшей демократизации, за превращение Западной Европы в третью силу [6, с.26].

По мнению Ш.де Голля, Франция смогла бы достигнуть «величия» только при проведении самостоятельной внешней и военной политики. Генерал справедливо полагал, что в условиях 1960-х гг., когда отношения между США и СССР значительно ухудшились и мир стоял на пороге ядерной войны, ни одна страна не решилась бы защищать интересы другой, рискуя при этом подставить под удар свою территорию. Ш.де Голль не был уверен, что США в случае нападения СССР на Западную Европу встанут на её защиту [4, с. 26]. Поэтому было решено выйти из состава военной организации НАТО и

построить независимую национальную систему обороны, основанную на ядерном оружии. Отметим, что последующие президенты, несмотря на постепенное сближение со США, сохраняли независимость французской системы обороны.

Очевидно, что первостепенной целью внешней политики Ш. де Голля было восстановление «величия» Франции путём отстаивания её национальных интересов. М.Дебре пояснял, что идею «величия» Ш. де Голль связывал с проведением волевого курса, отказом от приспособленчества и пассивности, даже если у страны недостаточно сил [2, с. 15]. Только так можно было добиться усиления влияния в мире. Понимая утопичность взглядов генерала, В.Жискар д'Эстен предлагал заменить лозунг «величие Франции» на другой – «влияние Франции». За время своего президентства он пришёл к выводу, что французам жизненно необходимо приспособиться к новому устройству мира и что они станут себя увереннее чувствовать, если согласятся считаться с теми обстоятельствами, которые не в силах поменять [7, с. 22].

В. Жискар д'Эстен долгое время возглавлял основанный на либеральных принципах Союз за французскую демократию (СФД), в состав которого входили партии, придерживавшиеся мнения, что ведущие мировые экономики находятся в тесной связи друг с другом, а средние по площади и населению страны типа Франции не могут проводить полностью независимую внешнюю политику [8, с. 101]. Н.Саркози, в 2007 г. избранный очередным французским президентом, позаимствовал у В.Жискар д'Эстена его взгляд на место Франции в мировом сообществе и дальнейшую внешнюю политику выстраивал исходя из понимания того обстоятельства, что Франция обладает достаточно ограниченными ресурсами.

В своём первом выступлении перед послами в качестве президента, состоявшемся 27 августа 2007 г., Н.Саркози высказался о намерении развивать сильную дипломатию. Возможно, президент понимал, что только так можно доказать значимость Франции, которая после отказа Ж.Ширака поддержать

военную операцию в Ираке в 2003 г., вызывала недоверие у союзников по НАТО.

Н.Саркози называют проамериканским политиком. Действительно, во время своего первого официального визита в США в 2007 г. в беседе с Дж. Бушем-младшим он говорил о необходимости налаживания двусторонних отношений, в чём американцы, успевшие в 2000-е гг. поссориться со многими своими союзниками, были крайне заинтересованы. Однако не все американские политики верили в то, что французский лидер повернёт свою страну навстречу США, видя широкие антиамериканские настроения своего народа. В последующие годы Н.Саркози не раз призывал США задуматься над тем, что значит быть в XXI в. сверхдержавой и что одна страна не может править в мире единолично. Курсу на сближение с США французский лидер предпочёл евроинтеграцию. Н.Саркози, следуя деголлевскому принципу балансирования, хотел развивать нормальные отношения со США, при этом сделав акцент на укреплении ЕС как сдерживающий американцев фактор.

Научный сотрудник Гренобльского университета имени П.Мендеса М.Пинар заметил, что внешняя политика Н.Саркози носила достаточно противоречивый характер. Вдохновлённый деголлевской идеей укрепить независимость и влияние Франции, он призывал проявлять большую активность во внешней политике [9]. Но слова не всегда находили своё отражение на практике. Н.Саркози сначала старался позиционировать себя защитником прав человека. С этой целью в 2007 г. по его инициативе был создан Государственный секретариат по правам человека во главе с Р.Яде, происходившей из Сенегала, бывшей французской колонии. Стоит отметить, что Р.Яде стала членом президентской партии «Союз за народное движение» (СНД) лишь в 2005 г., а привело её туда восхищение личностью Н.Саркози, его волей и харизмой. По мнению Р.Яде, он, в отличие от других, мог рассказать о проблемах страны так, чтобы его услышали и пошли вслед за ним [10]. Отношения с Н.Саркози у Р.Яде стали ухудшаться фактически сразу после её назначения. Причиной тому стало разное видение того, как нужно проводить

внешнюю политику. 10 декабря 2007 г. Р.Яде высказалась резко против приезда в Париж ливийского лидера М.Каддафи, отметив, что «наша страна не тряпка, на которую может прийти террорист, чтобы вытереть ноги, запачканные кровью своих преступлений» [11]. Как политик Р.Яде допустила ряд других ошибок и часто позволяла себе необдуманные высказывания, поэтому Н.Саркози посоветовал ей «поменьше говорить и побольше работать» [12]. В результате Р.Яде освободили от должности, а возглавляемая ею организация, существование которой министр иностранных дел Б.Кушнер назвал ошибкой [13] и с чем президент согласился, была расформирована в 2009 г.

Н.Саркози, как и Ш.де Голль, ни с кем не хотел делиться полномочиями в области внешней политики, которая во Франции является прерогативой президента и отчасти министра иностранных дел. И тем более он не хотел выслушивать критические мнения. Поэтому эксперимент по борьбе за права человека был закончен, и нужно отметить, что к данному вопросу президент возвращался с каждым годом всё реже. Интересно, что 10 декабря 2008 г. Б.Кушнер сказал, что «существует постоянное противоречие между правами человека и внешней политикой государства, даже во Франции» [14].

Бесспорное влияние на Н.Саркози и его внешнеполитический курс оказал разразившийся в 2008 г. мировой экономический кризис, из-за которого президент был вынужден при проведении международных переговоров постоянно поднимать вопрос о французском экспорте, призывал вернуть во Францию «миллиарды и тысячи рабочих мест» [9]. Соответственно, президент стал посещать те страны, у которых были деньги (Индия, Китай, страны Ближнего Востока и др.), но у которых не всегда было всё в порядке с правами человека.

Африканское направление внешней политики всегда имело важное значение для Франции, поскольку многие современные государства «чёрного континента» до середины XX в. были её колониями. При Ш.де Голле колонии вместе с получением независимости подписывали ряд соглашений как с бывшей метрополией, так и с франкоязычными странами. По словам советского

и российского специалиста в области африканистики Н.И.Кирея, соглашения преследовали единственную цель – сохранить влияние Франции на молодые государства [15, с. 18].

Для следующих президентов характерна преемственность в сфере отношений с бывшими колониями. Все они выступали за сохранение военного присутствия и развитие экономических связей. Однако, чтобы показать эволюцию отношений в сторону обретения африканскими странами всё большей независимости, Л.Жоспен, премьер-министр-социалист во время президентства Ж.Ширака, заговорил о новой африканской политике, которая должна была охватить весь континент, а также опираться на принципы равнодушия и невмешательства, то есть Франция должна была защищать интересы африканских партнёров в международных организациях и не вмешиваться в их внутренние дела [16, с. 97].

От Н.Саркози многие ожидали прорыва в отношениях с Африкой, но были разочарованы. В речи, произнесённой президентом в Дакаре 26 июля 2007 г., он, признав ошибки французов, не извинился за колонизацию. Президент оправдывал завоевателей тем, что они дали африканцам мосты, дороги, школы, больницы. Французский лидер был обвинён в проявлениях неокOLONиализма, ибо в монологе пытался указать, как африканцам нужно жить дальше, выступая в роли наставника. Африканцы ожидали нового формата диалога, в котором они являлись бы не объектом, а субъектом. Н.Саркози сравнил с немецким философом Гегелем, для которого Африка не являлась частью мировой истории, потому что люди там жили как варвары и зависели от природы. В подобном ключе рассуждал и Н.Саркози [17]. Таким образом, в области отношений с Африкой Н.Саркози ничего революционного не предпринял, находясь на более консервативной позиции, нежели Ш.де Голль, который понимал, что с Африкой нужно быть очень осторожным, делать видимость уступок, сохраняя при этом французское влияние.

Отношения с ЕС и развитие евроинтеграции для Н.Саркози были приоритетным направлением его внешней политики. Деятельность президента

во время председательства Франции в ЕС во втором полугодии 2008 г. в целом была признана успешной. Во-первых, с 1 декабря 2009 г. вступил в силу Лиссабонский договор, соответствовавший убеждениям Н.Саркози, принявшего в его составлении и редактировании непосредственное участие. Во-вторых, нельзя недооценивать роль французского лидера в урегулировании военного конфликта между Россией и Грузией. Для Н.Саркози это был шанс показать значение его дипломатии, и этим шансом он воспользовался сполна. Однако попытка создать подконтрольный Франции Средиземноморский союз провалилась ввиду принципиальной позиции Германии, которая также хотела в него войти.

Н.Саркози, как и Ш.де Голль, видел ЕС одним из центров многополярного мира, для него ЕС должен был быть экономическим, политическим и военным союзом. Президент считал, что европейцы лучше всех в мире умеют сотрудничать друг с другом [18, с. 261], забыв о том, что мировые войны начались в Европе. В отличие от Ш.де Голля, в 1963 г. высказавшего мысль о возможном создании единой Европы от Атлантики до Урала [19], Н.Саркози считал, что процесс расширения ЕС нужно приостановить и развивать интеграцию вглубь, потому что появление новых стран в составе союза приводит к блокировке важных решений. Внешняя политика стала слабым местом ЕС. К тому же приходится учитывать нейтральный статус Швеции, Финляндии, Австрии.

Французский лидер предлагал чётко разграничить полномочия национальных и наднациональных институтов власти в рамках ЕС для того, чтобы добиться их максимально слаженной работы. По его мнению, наднациональные институты должны решать только те вопросы, которые касаются всего ЕС и которые не может самостоятельно решить ни одно государство [18, с. 263].

Европейская тема оставалась приоритетной для Н.Саркози во время президентской кампании 2012 г., однако теперь он сосредоточил своё внимание на вопросах безопасности и иммиграции, отодвинув на второй план решение

проблемы по выходу из экономического кризиса. Понимая, что действовать нужно решительно, поскольку усиливались позиции ультраправых партий, в частности Национального фронта во главе с М.Ле Пен, президент часто вносил предложения, которые не находили поддержки у его главного союзника канцлера Германии А.Меркель. Как известно, новым французским президентом в 2012 г. стал Ф.Олланд, не позволявший себе жёстких высказываний в отношении иммигрантов, но при этом поддерживавший все европейские институты.

В мае 2014 г. Н.Саркози высказался о необходимости приостановить действие Шенгенских соглашений и заменить их Шенгеном-2, к которому страны могли бы присоединиться после того, как была бы выработана и принята единая иммиграционная политика. Новое соглашение уменьшило бы приток иммигрантов в богатые страны [20]. Накануне очередной президентской кампании 2017 г. это предложение, а также нерешительность социалистов во главе с Ф.Олландом в решении иммиграционного кризиса способствуют росту популярности Н.Саркози и делают его основным претендентом на пост в Елисейском дворце.

Подводя итоги, можно с уверенностью сказать, что в области внешней политики Н.Саркози использовал многие принципы и идеи Ш.де Голля. Во-первых, последнее слово в принятии важнейших решений всегда оставалось за президентом. Во-вторых, несмотря на заметное улучшение отношений со США, Н.Саркози оставался ярким поборником сохранения и развития ЕС как одного из мировых центров. В-третьих, он мечтал о повышении роли Франции, проводя активную многовекторную внешнюю политику, основанную на балансировании. В-четвёртых, внимание Н.Саркози привлекали в первую очередь те проблемы, которые имели отношение к Франции. С другой стороны, внешнеполитическую деятельность Н.Саркози можно охарактеризовать как противоречивую, поскольку президенту пришлось столкнуться с проблемами нового характера, для решения которых деголлевские принципы и идеи неприменимы.

Список источников и литературы

- 1 Derville, J. Les partis gaullistes: fidélité aux principes et évolutions doctrinales / J. Derville // Le discours politique en France / Sous la direction de P. Bréchon. – Paris: La documentation Française, 1994. – P. 37–58.
- 2 Чернега В.Н. Политическая борьба во Франции и эволюция голлистской партии в 60-70-е годы XX в. / В.Н.Чернега. – М.: Наука, 1984. – 237 с.
- 3 Constitution de la République française [Ressource électronique] // Assemblée nationale. – Mode d'accès: http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp#titre_2. (Date d'accès: 05.06.2016.) – Le titre d'écran.
- 4 Червяков А.И. Военная политика Франции, 1958 – 1993 / А.И. Червяков. – М.: Наука, 1994. – 108 с.
- 5 Legrand, T. Jean-Louis Debré : «Il y a eu un gaullisme mitterrandien» [Ressource électronique] / T. Legrand, F. Fressoz // Le Monde. – 17.06.2010. – Mode d'accès: http://www.lemonde.fr/idees/article/2010/06/17/jean-louis-debre-il-y-a-eu-un-gaullisme-miterrandien_1374450_3232.html. (Date d'accès: 06.06.2016.) – Le titre d'écran.
- 6 Шадурский В.Г. Внешняя политика Франции (1945 – 2002): Учеб. пособие / В.Г. Шадурский. – Минск: БГУ, 2004. – 175 с.
- 7 Д'Эстен В.Ж. Французы: размышления о судьбе народа / В.Ж. д'Эстен.– М.: Ладомир, 2004. – 246 с.
- 8 Чернега В.Н. Республиканская партия в политической жизни Франции (1962 – 1981) / В.Н. Чернега. – М.: Наука, 1982. – 188 с.
- 9 Pinard, M. La politique étrangère sous Sarkozy, premier bilan à un an de la Présidentielle / M. Pinard // Regard Critique. – 04.2011. [Ressource électronique] – Mode d'accès: <http://www.regardcritique.ca/article/la-politique-etrangere-sous-sarkozy-premier-bilan-a-un-an-de-la-presidentielle> (Date d'accès: 07.06.2016.) – Le titre d'écran.

10 Martin, C. Rama Yade l'insaisissable / C. Martin // Le Point. – 09.06.2007. [Ressource électronique] – Mode d'accès: <http://www.lepoint.fr/actualites-politique/2007-06-19/rama-yade-l-insaisissable/917/0/188784> (Date d'accès: 07.06.2016.) – Le titre d'écran.

11 Rama Yade, un catalogue de bourdes mais pas que ça // Le Parisien. – 05.11.2009. [Ressource électronique] – Mode d'accès: <http://www.leparisien.fr/politique/rama-yade-un-catalogue-de-bourdes-mais-pas-que-ca-05-11-2009-700689.php> (Date d'accès: 07.06.2016.) – Le titre d'écran.

12 Legrand, B. Rama Yade, un bilan surtout médiatique / B. Legrand // Le Nouvel Observateur. – 17.11.2010. [Ressource électronique] – Mode d'accès: <http://tempsreel.nouvelobs.com/politique/20101116.OBS3039/rama-yade-un-bilan-surtout-mediatique.html> (Date d'accès: 07.06.2016.) – Le titre d'écran.

13 Brochen, P. La perdante et les remerciés du nouveau gouvernement / P. Brochen // Libération. – 23.06.2009. [Ressource électronique] – Mode d'accès: http://www.liberation.fr/france/2009/06/23/la-perdante-et-les-remercies-du-nouveau-gouvernement_566502 (Date d'accès: 07.06.2016.) – Le titre d'écran.

14 Kouchner: le secrétariat d'Etat aux droits de l'Homme, «une erreur» // Libération. – 10.12.2008. [Ressource électronique] – Mode d'accès: http://www.liberation.fr/planete/2008/12/10/kouchner-le-secretariat-d-etat-aux-droits-de-l-homme-une-erreur_295192 (Date d'accès: 07.06.2016.) – Le titre d'écran.

15 Кирей Н.И. Алжир и Франция: 1962 – 1971 / Н.И. Кирей. – М.: Наука, 1973. – 238 с.

16 Рубинский Ю.И. Лионель Жоспен / Ю.И. Рубинский. – М.: ИНИОН, 1999. – 103 с.

17 Etienne, S. L'Afrique de Monsieur Sarkozy / S. Etienne // Mouvements des idées et des luttes. – 07.08.2007. [Ressource électronique] – Mode d'accès: <http://mouvements.info/lafrique-de-monsieur-sarkozy> (Date d'accès: 11.06.2016.) – Le titre d'écran.

18 Рубинский Ю.И. Франция. Время Саркози / Ю.И. Рубинский. – М.: Международные отношения, 2011. – 316 с.

19 Kerherve, A. L'Europe de l'Atlantique à L'Oural / A. Kerherve // Gaullisme. – 15.06.2010. [Ressource électronique] – Mode d'accès: <http://www.gaullisme.fr/2010/06/15/leurope-de-latlantique-a-loural> (Date d'accès: 08.06.2016.) – Le titre d'écran.

20 Nicolas Sarkozy // Toute l'Europe. – 25.01.2016. [Ressource électronique] – Mode d'accès: <http://www.touteleurope.eu/l-union-europeenne/acteurs-d-aujourd-hui/synthese/nicolas-sarkozy.html> (Date d'accès: 09.06.2016.) – Le titre d'écran.

EVOLUTION OF DE GAULLE'S FOREIGN POLICY CONCEPT IN ACTIVITY OF NICOLAS SARKOZY

***Abstract.** The article touches upon an important issue of the evolution of de Gaulle's foreign policy concept during the presidency of N.Sarkozy. Positions of C.de Gaulle and N.Sarkozy on foreign policy have been examined and compared. The author concludes that N.Sarkozy, as head of France, followed the principles of C.de Gaulle in his foreign-policy activities. However, the global economic crisis, the growing French people's discontent with immigrants, the problem of further development of the EU has led to the necessity of acting intuitively, given the impossibility of using the de Gaulle's principles and ideas under the new circumstances.*

***Key words:** Charles de Gaulle, foreign policy, gaullism, Nicolas Sarkozy, european integration.*

Наталія Папенко,
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПОЗИЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НІМЕЧЧИНИ СТОСОВНО КОЛОНІАЛЬНОГО ПИТАННЯ ВПРОДОВЖ 70-80-х рр. ХІХ ст.

***Анотація.** У статті розглядається позиція провідних партій, колоніальних товариств імперської Німеччини до формування колоніальної політики упродовж 70-80-х рр. ХІХ ст. Досліджуються витоки колоніальної ідеології, її основні складові, спільні та відмінні риси в підходах політичних партій, безпосередніх творців та очевидців до колоніалізму. Проаналізована позиція бізнесових кіл, промислового та торговельного капіталу до створення німецької колоніальної системи.*

У статті досліджується генеза становлення та розвитку колоніальної політики Німеччини за часів канцлерства О.фон Бісмарка.

***Ключові слова:** колоніалізм, експансія, фракція, імперія, юнкерсько-буржуазна держава.*

Історія німецького колоніалізму належить до числа найбільш актуальних тем всесвітньої історії, що розробляються в сучасній українській історіографії.

Німеччина значно пізніше від багатьох європейських держав стала на шлях здійснення офіційної колоніальної політики. Проте рушійні сили німецького експансіонізму почали формуватися ще задовго до утворення Другого Рейху, тобто до 1871 р. Зі створенням імперії цей процес не просто прискорився, але й набув якісно нового змісту завдяки підтримці колоніальних ідей та планів з боку влади та найвпливовіших політичних, економічних сил кайзерівської Німеччини. Для успішної реалізації планів майбутніх колоніальних загарбань особливого значення в країні набувала організація

всебічної пропаганди щодо підтримки колоніальної експансії серед усіх прошарків суспільства з метою об'єднання нації на ґрунті підтримки колоніального питання. Здійснення заокеанських проектів колонізації та відвертої експансії мало на меті пом'якшити суспільне невдоволення соціальною політикою Німеччини.

З часу створення єдиної Німецької імперії в політичних колах країни з'явилася низка ідей, положень, проектів, спрямованих на обґрунтування основ зовнішньої та колоніальної політики. Представники політикуму, депутати рейхстагу, лідери політичних партій та дипломати мали свої думки щодо цього. Так, німецький дипломат Густав Нахтігаль та Фрідріх Фабрі виступали за створення сильної континентальної держави з колоніальними володіннями в Африці, Азії та Океанії. На їхню думку, така політика сприяла ліквідації колоніальної гегемонії Великої Британії. У розпал колоніальної пропаганди його праця "Сахара і Судан" сприяла формуванню в суспільства думки про успішну заокеанські політику. Сферою такої політики, на його думку, були Африка, Судан, Великі Африканські озера. Саме там мала бути створена колонія "Нова Індія" залежна від Німеччини [1, с. 98]. Подібне бачення колоніального питання та його розв'язання було притаманне лідеру націонал-лібералів Іоанну Мікелю, який вважав, що для "захисту національної праці" необхідна колоніальна політика. І.Мікель запропонував об'єднати довкола закликів колоніальної експансії всіх німців залежно від їх партійної приналежності та активно підтримати загарбання тропічних країн. Однак такі плани та перспективи здійснення колоніальних анексій наštтовхнулися на серйозний опір керівництва держави, зокрема рейхсканцлера Отто фон Бісмарка. Партійно-політична система та парламентаризм в Німеччині сформувався лише в другій половині XIX ст. Буржуазні партії, що виникли в умовах процесу об'єднання німецьких земель, не мали реальної політичної влади та змушені були пристосовуватися до юнкерсько-буржуазної держави, яка традиційно вважалася надпартійною. Ці партії розглядалися як виразники партикуляристських інтересів, як противага армії, чиновництву та бюрократії.

Окрім того, на 70-ті роки в країні ще не склався корпус політичних діячів, які б володіли усією повнотою державної влади та в своїй діяльності активно спиралися на імперський парламент. Імператор Вільгельм II довгий час з презирством ставився до рейхстагу, називаючи його "бандою мавп".

Вирішальна роль у рейхстазі та рейхсраті належала представникам пруського юнкерства, які активно підтримували трьохступеневу виборчу систему. До того ж консервативні сили часто використовували в своїх інтересах наявність великої кількості недостатньо впливових партій, які утворилися в результаті наявності в німецькому суспільстві гострих соціальних, конфесійних і регіональних суперечок. Таким чином, соціально-економічний розвиток Німеччини та співвідношення політичних сил, що склалися після 1871 р., виявилися такими, що в країні не було умов для виникнення самостійної, опозиційної буржуазно-демократичної партії. Консервативна партія, яка захищала інтереси пруського юнкерства, духівництва, військових, намагалася зберегти пережитки феодалізму як у політиці, так і в економіці. Їхня ідеологія базувалася на мілітаризмі, а отже була спрямована на підтримку експансіоністських планів Німеччини. Партія Вільних консерваторів, перейменована в 1871 р. у Німецьку імперську, була синтезом інтересів великих капіталістів з частиною промислової аристократії та верхівки чиновництва. Її називали "партією дипломатів". У свою чергу канцлер О. фон Бісмарк, який втілював інтереси капіталістів, землевласників, стояв близько до цієї партії. Найсильнішою в рейхстазі була націонал-ліберальна партія. Її очолювали Рудольф Беннігсен, Едуард Ласкер, Іоан Мікель та інші. Націонал-ліберали найбільш виразно відображали компромісну позицію ліберальної буржуазії, її нездатність самостійно звільнитися від впливу юнкерства. Вони представляли праве крило в ліберальному русі, ідеологом якого була сильна національна держава, здатна проводити активну зовнішню політику.

Інтересам інтелігенції, буржуазії відповідала створена в 1861 р. Прогресивна партія. Найвідомішими її представниками були Макс фон Форкенбек, Ойген Ріхтер та Рудольф Віргоф. У виступах членів цієї партії

проглядалися прагнення створення буржуазно-демократичної держави. Однак партії властива була нерішучість і непослідовність, і, як наслідок, від неї відійшла значна частина дрібної буржуазії, яка була незадоволена компромісом із консерваторами. Все це негативно позначилося на розвитку лібералізму та зумовило відсутність численної ліберальної партії. В серпні 1880 р. з націонал-ліберальної партії виділилася група сецесіоністів промислових кіл буржуазії, яка виступила проти радикальної протекціоністської політики О.фон Бісмарка. У травні 1884 р. сецесіоністи об'єдналися з Прогресивною партією під загальною назвою «Вільний союз» та прийняли єдину програму.

Після утворення єдиної Німецької імперії провідні політичні позиції зайняла партія "Католицький центр". Вона спиралася на широкату масу, прихильників, серед яких були селяни, робітники. Партія користувалася підтримкою католицького населення західної та південної Німеччини. Однак не лише за релігійною приналежністю народу зростав авторитет цієї партії. Західна та південна Німеччина були колись об'єктом експансії Пруссії, тому католицьке населення ставилось до неї з недовірою, інколи вороже. Тому сила "Католицького центру" полягала не стільки в релігійній програмі, скільки в неприязні народних мас до пруської системи управління, яка стала пануючою на території усєї імперії. Проте в програмній заяві 1871р. партія виходила із "безумовного визначення влади Німецької імперії в її нинішніх правових кордонах" [2].

В ідеології "центристів" політичні мотиви перепліталися з антипруськими настроями та соціальною демагогією, вимогою покінчити з конфліктом між працею та капіталом. Цим пояснюється боротьба канцлера О.фон Бісмарка з католицизмом, так звана "культуркампф", яка переслідувала мету нанесення удару по партикуляристським настроям та відвернення уваги народних мас від соціальних питань. Проте політична "культуркампф" не мала успіху. Із зростанням робітничого руху, в якому канцлер вбачав велику небезпеку для імперії, боротьба з католицьким кліром була припинена. Згодом і клерикальні реформи було скасовано. Партія "Католицький центр", її лідери

Людвіг Віндтхорст та Герман фон Маллінкродт активно займалися політичною діяльністю та не хотіли загострювати відносини як з офіційною владою, так і з впливовими фінансово-промисловими колами.

Інтереси німецьких трудящих, і перш за все робітників, найповніше відображала соціалістична робітничка партія (1875), яка негативно ставилася до політичного режиму та політики О.фон Бісмарка. Соціалістичний робітничий рух зростав, змінювалися політичні, професійні та інші масові організації робітників [3]. З 1875 по 1878 рр. чисельність соціалістичної партії зростає з 25 тис. до 40 тис. У самому русі розгорнулася гостра ідейно-політична боротьба між представниками різних політичних течій з питання внутрішнього розвитку країни та проблем міжнародного життя.

Не зважаючи на дію "закону проти небезпечних для суспільства прагнень соціал-демократії", відомого під назвою "виняткового закону" [4], соціал-демократи, були найпослідовнішими борцями проти урядової зовнішньої експансіоністської політики. Щоправда, загрозу колоніальних загарбань соціалісти помітили лише в 1884р., коли Німеччина вже стала на шлях завоювання заокеанських територій. І нічого дивного у цьому не було. На початку 70-х рр. XIX ст. уряд та політичні партії ще не бачили нагальної потреби в колоніальних загарбаннях. У рейхстазі питання про заокеанську експансію та створення колоніальної імперії не піднімалося. Проте вже наприкінці 70-х – поч. 80-х рр. XIX ст. питання про колонії було введено до програми ряду партій. Мова йшла про підтримку заокеанської торгівлі, судноплавства, створення факторій та аграрних баз для німецького капіталу в районах Азії, Африки й Америки. Так, у програмі націонал-ліберальної партії 1881 р. та програмній заяві 1884 р. підкреслювалося, що члени партії "виступають на підтримку сильної воєнної могутності Німеччини та... розділяють зі своєю нацією задоволення зовнішньою політикою Німецької імперії".

Зміна поглядів Бісмарка на колоніальну політику була пов'язана зі зміцненням позицій великого капіталу, зміною розташування політичних сил у

парламенті. Більшість місць у ньому стали займати консерватори, націонал-ліберали, прогресисти та депутати "Центру" [2]. Поворот урядового кабінету до активної колоніальної політики на початку 80-х рр. XIX ст. був прямо пов'язаний з тим, що депутати "Центру" створили в парламенті своєрідний політичний картель, який почав відігравати роль впливової політичної сили у вирішенні як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Депутати "Центру" почали чинити відповідний тиск на уряд. У результаті в 1879 р. виник "чорно-блакитний блок" консерваторів, вільних консерваторів, націонал-лібералів та католиків, який відсунув лібералів на другий план і надовго прибрав до рук державну владу. Саме цей політичний альянс вимагав від уряду проведення активної заокеанської колоніальної політики.

Значна частина політиків, дипломатів, парламентаріїв спостерігали за піднесенням колоніальної пропаганди. Серед колоніальних трубадурів були Людвіг Віндтхорст ("Католицький центр"), Людвіг Бамбергер ("Вільні демократи"), Ойген Ріхтер ("Прогресивна партія"). Вони намагалися перетворити Німеччину в могутню державу шляхом підпорядкування собі середньоєвропейського простору та створення так званої Великої Німеччини на континенті або «Mitteleuropa». В майбутньому це могло створити ґрунт для рішучого "стрибка за океан" і завоювання колоній.

Перехід країни в 1884 р. до колоніальної політики викликав у переважній більшості провідних політичних партій позитивні відгуки. "Усі партії, за винятком крайніх соціал-демократів і деяких груп із вільнодумних, готові були підтримати колоніальну політику уряду в усіх її видах... Поворот в суспільній думці стався так різко й так повно, що опозиція не наважується заїкнутися" [5, с. 427]. Характерно, що колоніальні товариства об'єднували представників різних партійних напрямків. Це ще раз підкреслювало загальність колоніальних ідей та спільне ставлення до них представників різних політичних сил. Розбіжності викликав лише законопроект про субсидування поштово-пароплавних ліній. Партії вільних демократів та Католицького центру виступали не проти колоніальної політики, а лише проти однієї з її складових.

Вони зазначали, що мають заперечення стосовно рентабельності даного законопроекту, але ж не проти його національної ідеї.

У зв'язку з колоніальними захопленнями в Африці, уряд О.фон Бісмарка представив рейхстагу законопроект, до якого були додані західно- та східноафриканські проекти. Розмір субсидій був збільшений з 4 до 5,4 млн. марок. Зусиллями партії Центру та Вільних демократів законопроект був переданий до спеціально створеної комісії рейхстагу, та після тривалого обговорення нею був відхилений. Проте після п'ятиденних дебатів у парламенті канцлеру вдалося його провести, але без африканських проектів і розміром субсидій тільки в 4 млн. марок.

23 червня 1884 р. лідер Вільних демократів Ойген Ріхтер дозволив собі іронізувати з приводу "пустельної, піщаної обмілини в південно-західній Африці (Ангра-Пекена)" [6], але вже через три дні він змінив свою думку. "Якщо нині, – говорив він, – рейхсканцлер внесе в рейхстаг доповнення до пропозиції відносно територій, які не володіють ще впорядкованою державною владою, то проти цього принципівих заперечень зовсім не буде" [7]. Цю ж думку підтримував Генріх Ріккер, наголошуючи, що "погляди, висловлення рейхсканцлером на засіданні бюджетної комісії відносно колоній, зустрічають наше повне схвалення" [8]. Ще до проголошення О.фон Бісмарком колоніальної політики один із авторів газети "Германія" нарікав, що "світ поділений без нас" і "настав останній термін для колонізації областей і придбання торговельних шляхів і ринків. Не варто відмовлятися від ділової критики законопроекту, але більш, ніж коли-небудь. Підхід до нього не повинен бути дріб'язковим, інакше ми занадто пізно прийдемо до остаточного розподілу світу". Людвіг Віндтхорст, виступаючи 26 червня 1884 р. в рейхстазі наголосив на тому, що він сприятиме "колонізації у будь-якому вигляді, у тих межах, в яких вона є розумною" [9]. Партія "Центр" як і раніше виступала в парламенті проти пароплавного законопроекту, проте це не свідчило про існування принципівих розбіжностей. Критичні виступи лідерів партії Центру не стосувалися колоніальних питань. Справжня протидія уряду О.фон Бісмарка не входила в її

плани. До того ж, з огляду на зацікавленість суспільства колоніальними ідеями, така протидія була б небезпечною для самої партії. Тому Л.Віндтхорст, виступаючи 10 січня 1885 р. по питанню надання коштів на керування Камеруном, наголосив на тому, що "Ми не можемо не виділити кошти, необхідні підтримати честь німецького прапора в Африці" [10]. Тобто партії "Центр" та "Вільні демократи" схвально поставилися до проведення колоніальної політики, проте серед деяких депутатів парламенту існували міркування про доцільність такої політики, про цінність придбаних колоній. "Положення Німеччини в європейському світі, – говорив Л. Віндтхорст 26 січня 1884 р., – визначається концентрованою силою її армії. Не довелося нам, раптово збільшити витрати на флот і колонії... Хіба ми знаємо, як буде розвиватися ця політика? Чи не час зараз, перш ніж ми зробимо цей крок продумати, як далеко ми підемо?" [11, с. 1055]. Висловлюючи тривогу відносно загострення відносин з Великою Британією на колоніальному ґрунті в березні 1885 р., він попередив: "Мрія може мати досить кепський кінець" [12, с. 1804]. Ці виступи Л.Віндтхорста демонструють підтримку колоніальної політики О.фон Бісмарка. Щодо деяких зауважень чи побоювань деяких лідерів партії, то вони не означали протидію. Сумніви були й у самого канцлера Німеччини. Так, під час виступу в рейхстазі 26 червня 1884 р. на питання про доцільність колоніальної політики О.фон Бісмарк наголосив, що він "не може передбачати, що з цього вийде... Я не можу заперечити. Я почав справу не без вагань" [13, с. 1061]. Член партії Вільних демократів Ф. Штауффенберг в праві був зауважити, що "під час проведення колоніальної політики досить важливим було дотримуватись обережності" [14, с. 1505]. Ці ж побоювання розділяли й націонал-ліберали, наголошуючи, що "Колоніальна політика нерідко веде до серйозного незадоволення нації, і Німеччина не повинна занадто захоплюватися колоніальними справами" [15].

Перехід Німеччини до активної колоніальної політики був зумовлений серйозними зрушеннями в економічному житті. Швидкому розвитку індустріального суспільства сприяло проведення протекціоністської політики.

Вона полягала в захисті національної економіки від іноземної конкуренції шляхом фінансового сприяння національній промисловості, стимулювання експорту та обмеження імпорту. Протекціоністська реформа 1879 р. і ряд доповнень до неї були проведені в інтересах важкої промисловості, бізнесу, які сприяли капіталістичному розвитку країни. Особливо велике значення мала реформа 1880 р. у сфері розвитку залізничного транспорту. Вона не лише сприяла будівництву залізниць, але й скасовувала для іноземних вантажів пільги. Залізнична сітка країни за період з 1871р. по 1885 р. зросла в два рази. Крім того, специфіка розвитку німецьких залізниць полягала в їх одержавленні. На рубежі 70-80-х рр. XIX ст. у власність держави перейшли майже всі залізниці. Якщо протяжність залізниці в Німеччині на 1871 р. становила 21 тис. кв. км, Франції – 15,63 тис. кв. км, Великої Британії – 21,56 тис. кв. км, то на 1890 р. ці цифри були відповідно: 42,87, 33,28, 27,87 тис. кв. км. [16, с. 235].

Інтереси промисловців та юнкерства розходились у питанні протекціонізму. Прагненням перших суперечили аграрні мита, других – промислові. Проте, не дивлячись на гострі суперечки, буржуазія та юнкерство мали обопільні політичні, колоніальні інтереси. Вони полягали у прагненні підтримати стабільність в економіці, не допустити розгортання робітничого та соціалістичного руху, а на міжнародній арені – активна зовнішня політика кайзерівської Німеччини. Успіх протекціоністських реформ залежав лише від спільних зусиль промисловців та аграріїв. Так, на конгресі "об'єднаних прихильників податкової та господарської реформ" (1879) наголошувалось, що лише солідарність промисловців та аграріїв сприятиме змінам господарчої та торговельної політики імперії. [17, с. 38]. Однак повністю ліквідувати існуючі суперечки між промисловцями та юнкерством не вдалося. Тому внутрішньополітичний розвиток країни проходив у досить гострій міжпартійній боротьбі.

Об'єднані в партію консерваторів, юнкерство час від часу чинило опір курсу уряду на підтримку капіталістичного розвитку країни. Щоправда, у сфері

зовнішньої політики буржуазія та юнкерство були єдині в підтримці урядового курсу, бо він сприяв зростанню міжнародних позицій Німеччини.

Таким чином, об'єктивний хід розвитку капіталістичних ринкових відносин сприяв перегляду основної економічної доктрини, яка відповідала умовам розвитку капіталізму вільної конкуренції – принципу економічного лібералізму або вільної торгівлі, тобто фритредерства. Уряд наполегливо змінював систему економічних відносин, тим самим сприяв зміні політичних засад держави. Великий капітал впливав на створення німецької колоніальної імперії. Потреби в експансії, проте, невпевненість у власних силах самостійно успішно здійснювати колоніальну політику, вимагали від уряду посиленого втручання. У цих умовах принцип протекціонізму мав відігравати важливу роль в активізації прагнень певних груп торговельно-промислового капіталу до заокеанської колоніальної експансії.

Наявність багатих природних ресурсів ряду німецьких річок (Рейн, Ельба, Одер), які здавна служили торговельними шляхами з Центральної Європи до моря, а також великих торгових міст, таких як Гамбург, Бремен, Любек, Шверін, що займали провідні позиції у міжнародній торгівлі, сприяли швидкій індустріалізації в країні. Крім того, економічний потенціал німецького ринкового господарства суттєво посилювався із загарбанням Ельзаса – Лотарингії з її багатими залізними рудниками. Внаслідок франко-пруської війни 1870/1871 рр. Німеччина отримала від Франції контрибуцію у розмірі 5 млрд. франків, що сприяло швидкому розв'язанню проблеми нагромадження капіталу.

Для здійснення майбутніх колоніальних загарбань німецький капітал проводить ряд військово-економічних заходів по створенню мілітаризованої економіки, армії та військово-морського флоту. Безпосередньо на це була направлена значна частина французької контрибуції. Промислове виробництво Німеччини за період з 1870 – 1880 рр. збільшилося на 131%, Великої Британії - 41%, Франції - 55%. За 15 років існування Другого Рейху видобуток кам'яного вугілля зріс у два рази, виплавка чавуну – в 2,4 рази, споживання бавовни – на

50%. Електрична та хімічна галузі забезпечили собі світову монополію аж до 1914 р. У результаті за своєю часткою у світовому промисловому виробництві Німеччина вийшла на третє місце, залишивши позаду Францію, наблизившись до Великої Британії, а за деякими показниками – до США [18, с. 16]. Німецький капітал відрізнявся високим рівнем централізації та організації в порівнянні з Великою Британією та Францією. У др. пол. 80-х р. XIX ст. в Німеччині з'являються могутні банки, такі як "Diskontogesellschaft" (1851), "Darmstädter Bank" (1853), "Berliner Handelsgesellschaft" (1856), "Deutsche Bank" (1870), "Komerz und Diskontobank" (1870), "Dresdener Bank" (1872) та інші. Капітал близько 50 прусських банків та кредитних установ у 1872 р. становив 345,6 млн. марок. Таким чином, банки перетворилися зі скромних посередників на могутніх представників фінансового капіталу, який швидко зміцнював своє економічне та політичне положення, вимагаючи від уряду активної колоніальної політики. Навіть іноземні політичні, державні діячі відзначали, що колоніальна політика Німеччини - породження індустріальної, так як колонії пропонують нові ринки збуту для європейських товарів [19]. У порівнянні з європейськими товарами німецькі відзначалися високою якістю та доступною ціною. Упродовж 1880-1890 рр. німецький імпорт зріс з 2,8 до 4,4 млрд. марок, а експорт – з 3 до 3,4 млрд. марок [16, с. 235]. Успішно конкуруючи на світовому ринку, долаючи високі митні бар'єри, Німеччина значно відчувала відсутність власних заокеанських колоніальних володінь. Питання про нові колонії штовхало буржуазію на шлях колоніальної експансії. І в цьому не було нічого дивного. Чим вищий ставав розвиток капіталізму, тим сильніше відчувалася потреба в сировині, тим гострішала конкуренція за нею. Саме торговельний капітал безпосередньо був пов'язаний з колоніалізмом, з необхідністю мати власний флот. На долю морської торгівлі припадало 2/3 усієї зовнішньої торгівлі Німеччини. Якщо у 1871 р. країна мала 175 кораблів, то на 1890 р. – 896. Зростанню торгівлі з морськими країнами сприяв розвиток поштово-пасажирських пароплавних ліній, яким відводилась значна роль у майбутній колоніальній політиці. Такі лінії повинні були поєднати регулярні

рейси імперії з Азією, Африкою, Австралією та Океанією. Німецький морський флот займав помітне місце в розширенні зовнішньополітичних зв'язків країни завдяки посиленню своєї технічної оснащеності. Головну роль у цьому процесі відігравали парові машини, які використовувалися при будівництві кораблів. До 1886 р. пароплавний парк у порівнянні з 1871 р. зріс майже у п'ять разів та становив 664 пароплава із загальною тоннажністю 420605 тонн [20, с. 577].

Дещо іншу позицію займала ганзейська буржуазія Гамбурга та Берліна. До 1883 р. вона перебувала в опозиції до розгляду колоніального питання. На перший погляд це викликало здивування, бо до 1884 р. тільки в Африці нараховувалося до 20 німецьких фірм, з них 14 – гамбурзькі, 1 – швейцарська, 1 – вюртемберзька та 4 – бременські. Пояснити таку позицію ганзейської буржуазії можна було економічним відокремленням Гамбурга та Берліна від німецької митної області; суперечками між фірмами та капіталом; орієнтацією Гамбурга та Берліна на світову торгівлю. У колоніальній сфері ганзейська буржуазія володіла фактично монополією, від якої не бажала відмовитись. Ще в 1853 р. на західному узбережжі Африки почали з'являтися перші німецькі факторії та фірми. У 1883 р. встановлено регулярне торгове сполучення між Гамбургом та південно-західною Африкою. Тільки в 1883 р. купцями з Гамбурга до Африки було експортовано товарів на суму 9,1 млрд. марок.

Німецька буржуазія перебувала в повній залежності від торговельного посередництва ганзейської буржуазії та все енергійніше виступала проти збереження важкого становища. Про це відверто говорив лідер націонал-ліберальної партії Йоганн Мікель, підкреслюючи, що колоніальним питанням повинна цікавитися вся нація, а не лише ганзейські міста. І не дивлячись на опір буржуазії Гамбурга та Берліна, вона все більш підкорялася урядовим планам колоніалізму. Навесні 1882 р. уряд підписав із буржуазією Гамбурга угоду, за якою невелика частина території міста зберігалася у вигляді вільного торгового порту, а з 1883 р. більша частина міста підлягала включенню до

загальнонімецької митної області. У 1884 р. така ж угода була підписана між імперією та м. Бремен.

Ганзейська буржуазія згодом почала відмовлятися від негативного ставлення до планів імперії. Показово, що буржуазні кола Гамбурга й Берліна навіть підтримали у 1874 р. раніше відкинута ними державне субсидування поштово-пароплавних ліній. Ці кроки були вимушені, бо існувала загроза колоніальній торгівлі Бремена та Гамбурга як наслідок швидкого "розкрадання" ще незахоплених заморських територій та залучення ганзейської буржуазії в сферу інтересів імперії.

Значний вплив на уряд, а через нього й на суспільно-політичний розвиток країни, чинили окремі представники фінансового капіталу. Великим авторитетом у канцлера О.фон Бісмарка користувався банкір Герсон фон Блейхредер. У своєму щоденнику князь Хлодвіг Гогенлоє занотував 15 червня 1878 р., що "здається, Блейхредер справляє на Бісмарка вплив у питанні торгівлі. Всупереч своїм смиренним запевненням, він робить усе так, ніби стає співправителем" [21, с. 235]. Ця оцінка щодо Г.Блейхредера повністю підтверджується ще однією впливовою особою в сфері німецької зовнішньої політики, а саме бароном Фрідріхом Хольштейном. У своїх щоденниках "сірий кардинал", який вороже ставився до Г.Блейхредера, підкреслював, що останній постійно знав про справи О.фон Бісмарка, виступав ініціатором різноманітних проектів, постачав його агентурними повідомленнями, а канцлер довіряв йому секрети та важливі повідомлення.

Важливу роль у політичному, економічному житті Німеччини відіграв директор банку "Diskontogesellschaft" Адольф фон Ганземан. Його зять Генріх фон Куссеров був референтом міністерства закордонних справ, активно займався колоніальною політикою. Колоніальні інтереси свого тестя в Океанії він захищав з таким завзяттям, що в зовнішньополітичному відомстві цей район називали "Куссеровією". Ганземан, Блейхредер та їх однодумці всіма силами прагнули закріпитися в Новій Гвінеї. У зв'язку з цим характерним був вираз Германа Мюнха (біографа А. фон Ганземана), що "ранком, перш ніж

відправитися в банк, А.Ганземан управляв Новою Гвінеєю" [22, с. 243]. Тому й не дивно, що впливові німецькі фінансисти брали участь у подіях, пов'язаних із Самоанським законопроектом 1880 р., який був серйозним випробуванням колоніальних амбіцій молодого німецької торговельно-промислової буржуазії. У 1880 р. гамбурзька фірма Годафруа, яка володіла плантаціями на о. Самоа, опинилася в кризі та змушена була закласти свої плантації в англійський банк Бармінга. Наближався повний крах фірми. Криза загрожувала переходу важливих комерційних позицій Німеччини в басейні Тихого океану до Великої Британії. Щоб запобігти цьому, німецькі підприємці на чолі з Блейхредером та Ганземаном створили Німецьке товариство морської торгівлі. Товариство повинно було отримати від уряду 300 тис. марок субсидії та гарантію 4,5% прибутку на вкладений капітал. Канцлер вніс відповідну пропозицію під назвою Самоанського законопроекту до парламенту. 28 квітня 1880 р. більшістю голосів пропозиція була відхилена. У той час у рейхстазі не було більшості з питання активної колоніальної політики. Супротивники німецьких колоніальних ідей зуміли домогтися від парламенту відмови від законопроекту. Незважаючи на такі рішення, в парламенті неочікувано з'явилася невелика група підтримувачів законопроекту.

Для німецької буржуазії колоніальне питання мало й соціальний бік. Заокеанські експедиції відволікали народні маси від соціальної напруги. За рахунок надприбутків підприємці могли незначний їх відсоток направити на покращення соціального становища мас. Така політика фінансових кіл доповнювала, діючий з 21 жовтня 1878 р., закон "Проти суспільно небезпечної діяльності соціал-демократії". Згідно з ним заборонялися усі організації, що мали на меті за допомогою соціал-демократичних спрямувань знищити державний устрій. Фактично заборонялася усна та друкована соціалістична агітація та пропаганда. Парламент чотири рази подовжував термін дії цього закону та скасував його лише в 1890 р. Страйкова боротьба в країні штовхала буржуазію до союзу з монархією, юнкерством. Отже, в колоніальних

загарбаннях та антисоціалістичному законодавстві юнкерсько-буржуазні кола вбачали засіб запобігання соціал-демократичному рухові.

Далеко не останню роль в цьому союзі відігравали ідеологічні міркування. Поневолення економічно та політично відсталих народів сприяло розширенню расистських ідей, що, за задумом німецьких політиків, повинні були відвернути увагу суспільства від соціал-демократії [23].

Фінансово-промислові та аграрні кола суспільства прагнули створити таку ідеологію, яка б задовольняла інтереси різних груп німецького суспільства, і, що головне, доводила виключність німецької нації. Німецька імперія намагалася змінити хід світової історії.

Список використаних джерел та літератури

1. Кучинский Ю. Очерки истории германского империализма./ Ю. Кучинский. – М., Иностранная литература. 1952. – Т.1. – 367 с.
2. Ольховская О.В. Партия "Центр" в Германии 70-х годов XIX века: организация, идеология, политическая практика [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://istgovet-brgu.ru/wp-content/info/2014/2014-Olhovskaya – Dissert.pdf](http://istgovet-brgu.ru/wp-content/info/2014/2014-Olhovskaya-Dissert.pdf) (дата звернення: 3 вересня 2016 р.) – Назва з екрану.
3. Das Gothaer Programm (1875) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.marxists.org/deutsch/geschichte/deutsch/spd/1875/gotha.htm> (дата звернення: 10 вересня 2016 р.) – Назва з екрану.
4. Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie ("Sozialistengesetz") vom 21. Oktober 1878. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.document-archiv.de/Ksz/soz_ges.html (дата звернення: 10 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
5. Московские ведомости. №228.1884. – 17 августа. // М.Н. Катков. Собрание передовых статей "Московских ведомостей". – М., 1898 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.knigafund.zu/books/16144/read#page435> (дата звернення: 13 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.

6. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 5. Legislaturperiode. – 1884. – IV Session. – Berlin., 1884. – Bd2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k5_bsb00018446_00415.html (дата звернення: 1 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
7. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 5. Legislaturperiode. – 1884. – IV Session.-Berlin. – 1884. –Bd2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k5_bsb00018446_00000.html (дата звернення: 5 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
8. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 5. Legislaturperiode. – 1884. – IV Session. – Berlin. 1884. – Bd2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k5_bsb00018446_00500.html (дата звернення: 10 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
9. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 5. Legislaturperiode. – 1884. – IV Session. – Berlin., 1884. – Bd.2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k5_bs00018446_00497.html (дата звернення: 5 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
10. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 6. Legislaturperiode. 1884/1885. – I Session. – Berlin., 1884. – Bd.1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k6_bs00018449_00000.html (дата звернення: 5 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
11. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 5. Legislaturperiode. – 1884. – IV Session. – Berlin., 1884. – Bd. 2. – S. 1055. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k5_bs00018446_00497.html (дата звернення: 5 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.

12. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 6. Legislaturperiode. 1884/1885. – I Session. – Berlin., 1885. – Bd. 3. – S. 1804. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k6_bs00018446_00000.html (дата звернення: 5 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
13. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 5. Legislaturperiode.– 1884/1885. – Session. – Berlin. – Berlin., 1885. – Bd. 3. – S. 1061. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k5_bs00018446_00503.html (дата звернення: 5 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
14. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 6. Legislaturperiode. 1884/1885. – I Session. – Berlin., 1884. – Bd.1. – S. 1505. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k6_bs00018451_00000.html (дата звернення: 5 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
15. Русские ведомости 1863-1913, сборник статей и биографий. – 1884. – 4 сентября. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://sl.fileplaneta.com/d/e53mobxwpydo42wplnc4ba3n7zojom25o3n5eti/1913_Russkie_Vedomosti_sb-st.pdf (дата звернення: 19 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
16. История Германии. / Под ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. В 3 т. – Т. 3. Документы и материалы. – Кемерово., Кузбассвуиздат., 2005. – 543 с.
17. Bueck H. Der Zentralverband deutscher Industrieller und seine dreißigjährige Arbeit (1876-1906) / H. Bueck.–Berlin., 1906. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.econbiz.de/Record/besprechung-von-bueck-h-a-der-zentralverband-deutscher-industrieller-1876-1901-berlin-zimmermann-waldemar/10003010705> (дата звернення: 8 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
18. Варга.Е. Современный капитализм и экономические кризисы. / Е.Варга. Изб. труды. – М.: Изд-во АН СССР., 1962. – 507 с.

19. Шейнис В. Колониализм, неоколониализм./ В. Шейнис [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.xserver.ru/user/kolnk> (дата звернення: 9 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
20. Sartorius W.A. Deutsche Wirtschaftsgeschichte 1815-1914/ W.A. Sartorius. – Jena.,1920 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://archive.org/stream/deutschewirtscha00sart/deutschewirtscha00sart_djvu.txt (дата звернення: 9 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
21. Denkwürdigkeiten des fürsten Chlodwig zu Hohenloeschillingsfürst. – Stuttgart, Leipzig: Deutsche Verlags-Anstalt, 1907 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://archive.org/stream/denkwardigkeit_02_hohe#page/234/mode/2-up (дата звернення: 9 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
22. Münch H. Adolph von Hanseemann/ H.Münch. – Berlin, 1932 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rheinischegeschichte.evr.de/Persoenlichkeiten/H/Seiten/Adolph_von_Hanseemann.aspx (дата звернення: 9 жовтня 2016 р.) – Назва з екрану.
23. Див. Троян С.С. Идеология немецкого колониализма. Актуальность та постановка проблеми. /С.С.Троян. – Чернівці. ЧДІ., 1997. – 14 с.; Политическая борьба в Германии по вопросам колониальной политики/сер. 80-х-нач. 90-х гг. XIX в. – Черновцы, ЧГУ., 1993. – 81 с.; Теория і практика німецького колониалізму (XVI-сер. XIXст.). – Чернівці., ЧДІ. – 79с.

POSITION OF THE POLITICAL PARTIES OF GERMANY ON THE COLONIAL ISSUES DURING THE 70-80^s OF THE XIXTH CENTURY

***Abstract.** The article examines the position of the leading parties and colonial societies of the imperial Germany on shaping the colonial policy during the 70-80^s of the XIXth century. The background of the colonial ideology, its main elements, convergent and divergent features in the political parties' approaches thereto, as well as of its immediate creators and witnesses of the precolonial époque have been investigated. The position of business groups, industrial and trade capital before the rise of the German colonial system have been analyzed. The article discovers the genesis of the German colonial policy's formation and development during the period of chancellorship of Otto von Bismarck.*

***Key words:** colonialism, expansion, faction, empire, cadet-bourgeois state.*

ПОЗИЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ ГЕРМАНИИ ПО КОЛОНИАЛЬНОМУ ВОПРОСУ В 70-80-Е ГОДЫ XIX В.

***Аннотация.** В статье рассматривается позиция ведущих партий, колониальных обществ имперской Германии по колониальному вопросу за период 70 - 80-х годов XIX в. Исследуются истоки колониальной идеологии, её основные составляющие, общие и различные позиции в подходах политических партий, непосредственных творцов и очевидцев к колониализму. Анализируется позиция представителей бизнеса, промышленных и торговых кругов по вопросу создания германской колониальной системы.*

В статье исследуется процесс возникновения и развития колониальной политики Германии в период деятельности канцлера О. фон Бисмарка.

***Ключевые слова:** колониализм, экспансия, фракция, империя, юнкерско-буржуазное государство.*

Павло Сацький,

кандидат історичних наук, доцент,

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана

ПРОЕКТИ ВОДНОГО СПОЛУЧЕННЯ МОРІВ У СРСР НА ОСНОВІ ДНІПРА ЯК ПРОДОВЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ МІЖМОР'Я ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Автор статті здійснює дослідження проблеми, яка мала доволі вагоме значення у новій і новітній історії й системі міжнародних відносин в Центральній Європі – реалізацію проекту сполучення Балтійського і Чорного морів в рамках єдиного політичного проекту. Загальновідома ідея Міжмор'я, яка була популярною у політичній теорії й практиці зовнішньої політики Польщі. Проте, подібна ідея зародилась і в Росії від періоду початку Семилітньої війни 1756-1763 рр. Ідея сполучення Балтійського і Чорного морів у рамках єдиного політичного проекту була актуальною і в ХХ ст., напередодні Другої світової війни. Проте, після завершення цієї війни вона набуває в СРСР нового, технократичного характеру. В СРСР розробляється проект сполучення Балтійського і Чорного морів, до яких ця держава мала доволі зручний вихід після включення Прибалтійських держав, шляхом створення водної транспортної магістралі на основі Дніпра. Початком реалізації цієї ідеї стає будівництво Каховської ГЕС і Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. В рамках реалізації цього проекту планувалося також забезпечити сполучення Дніпра каналом із Азовським морем. У процесі дискусії з приводу доцільності будівництва Південно-Українського каналів, яка розгорнулася 1952 р., принциповим залишалось у планах будівництво каналу для сполучення Дніпра із Азовським морем, але дискусійним був той фактор, якою має бути орієнтація даного каналу – по меридіану чи по паралелі (тобто, паралельно Сивашу, який відокремлював Крим від материка). У 1954 р.

Академія наук УРСР запропонувала проект сполучення Балтійського і Чорного морів в рамках створення системи водних шляхів сполучення у європейській частині СРСР. Усі технічні проекти сполучення Балтійського і Чорного морів водними транспортними магістралями лишилися лише ідеями, проте, за їх розробленням проглядається стратегічне значення цієї ідеї й геополітичної ролі річки Дніпро й Сиваша, як стратегічно взаємопов'язаних об'єктів.

Ключові слова: *Чорне море, Балтійське море, Дніпро, європейська частина СРСР, наскрізний водний канал між морями.*

Ідея сполучення Чорного і Балтійського морів на початок 1950-х рр. не була новою для Європи, а також і для Росії. У Польщі вже тривалий час була сформована концепція Міжмор'я, котру ця держава намагалися реалізувати як у 1920 р. так і напередодні Другої світової війни, коли за підтримки Італії на противагу посиленню позицій Німеччини в Центральній Європі після анексії Чехії здійснювалась спроба створення «демократичного блоку» за участі Польщі, Румунії, Югославії, Туреччини і Греції, який мав поєднати простір між трьома морями (Балтійським, Чорним і Адріатичним) [1, р. 205-206.]. Російська імперія виявляла прагнення іще за часів Катерини II замкнути на Росії європейську торгівлю, сполучивши під своїм суверенітетом моря Чорне і Балтійське[2, с. 81, 87]. Наявність у Російській імперії, а згодом і у СРСР кордону від Чорного до Балтійського морів не вирішувало радикально питання ефективного транспортного сполучення у загальноєвропейському масштабі. Проте, ідея створення сприятливих умов для транспортування водним шляхом вантажів сполученням між Балтійським, Чорним морями і Доном у ході будівництва Каховської ГЕС та Південно-Українського і Північно-Кримського каналів набула актуальності на урядовому рівні і, більше того, фактично, вона була затверджена у проектному завданні будівництва каналів.

Аналізу ідеї сполучення Чорного і Балтійського морів під суверенітетом однієї держави було присвячено чимало робіт, зокрема, польських[3] і українських[4] дослідників. Але програма її технічної реалізації на базі водних шляхів залишилась в цілому у теорії й тому не знайшла висвітлення у науковій

літературі. Проте, у світлі нинішньої політичної та економічної ситуації у Європі дослідження практичних спроб реалізації ідей сполучення Чорного і Балтійського морів набуває актуальності. Особливо актуальність цієї проблематики посилюється зважаючи на важливу роль Кримського півострова у реалізації таких проектів у будь-якій технічній формі.

Метою статті є дослідження процесу розробки ідеї сполучення Балтійського і Чорного морів на базі русла Дніпра шляхом реалізації гігантських гідробудівних проектів у СРСР в 1950-1954 рр.

Питання вагомого значення будівництва Каховської ГЕС, Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та системи зрошування південних районів України і північних районів Криму для покращення системи водного сполучення у зоні будівництва постало на етапі підготовки до реалізації цього масштабного проекту. Вже 1952 р. гостро постає питання вибору варіанту зрошування південних районів України і північних районів Криму, самотічного і машинного. Згідно із постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) було передбачено реалізацію самотічного варіанту, але академік С. Жук і директор Інституту «Гідроенергопроект» Д. Кузнецов висунули як альтернативу так званий машинний варіант, який передбачав менші обсяги гідробудівних робіт й використання насосних станцій для подачі води у систему зрошування.

У обґрунтуванні доцільності будівництва системи зрошування півдня України і півночі Криму за схемою, прийнятою Радою Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б), яке було надано Першому Секретареві ЦК КП(б)У Л. Мельникову за підписами Завідуючого відділом будівництва і будматеріалів ЦК КП(б)У П. Мацуєм і зав. сектором Відділу будівництва і будматеріалів Бібіковим, присутній пункт про можливість будівництва нової водної магістралі для сполучення промислових центрів на Дніпрі з Азовським морем, а далі із Доном та Волгою. Цю водну магістраль у обґрунтуванні передбачалося збудувати протяжністю до 200 км. при додаткових капіталовкладеннях у 800-900 млн. рублів. Це мало скоротити судохідний шлях, котрий сполучав Подніпров'я із Доном та Волгою на 1000 км., а магістралю щорічно мало перевозитися 7-8

млн. тон вантажів (вугілля, руда, бавовна, ліс, пшениця тощо). Реалізація такого проекту, за обґрунтуванням, була можливою лише за умови реалізації затвердженої Урядом схеми зрошування південних районів України і північних районів Криму, яка передбачала будівництво таких об'єктів як Південно-Український канал і Молочанське водосховище. Водночас, як зазначено у обґрунтуванні, створення водної магістралі по Нижньо-Зональному каналу від міста Каховки із виходом у Азовське море біля м. Генічеська буде потребувати додаткових капіталовкладень не менш як 600 млн. рублів[5, арк. 41]. Другий варіант будівництва водної магістралі було запропоновано С. Жуком та Д. Кузнецовим. Вони запропонували схему зрошування півдня України замінити із самотічної на машинну, що виключало будівництво Південно-Українського каналу і Молочанського водосховища. Отже, те що С. Жук і Д. Кузнецов, готуючи обґрунтування свого варіанту зрошування півдня України, підготували також свій варіант будівництва водної магістралі для сполучення Дніпра із Азовським морем вказує, що прийнятим Урядом СРСР проектом було затверджено як ключову складову проекту будівництва системи зрошування півдня України створення цієї водної магістралі. Тому цю ключову складову мали у своєму варіанті передбачити і передбачили С. Жук і Д. Кузнецов. Відповідно, у радянського уряду була впевненість у доцільності сполучення Дніпра із Азовським морем. У записці Константинова, направленій до члена ЦК КПРС М. Хрущова із обґрунтуванням переваг машинного варіанту зрошування земель півдня України, також здійснюється обґрунтування більш вигідного шляху водного сполучення. Зокрема, вказується, що при варіанті самотічного зрошування шляхом будівництва нижньо або середньо зонального каналу східного Каховського масиву для судноплавства із виходом його до Молочанського озера, як передбачав також і самотічний варіант[6, арк. 73]. Тобто, коли було поставлено питання зміни варіанту зрошування півдня України (який передбачав будівництво Південно-Українського каналу та Молочанського водосховища чи який не передбачав зведення цих об'єктів), розробляються і різноманітні варіанти створення водної магістралі для

сполучення Дніпра із Азовським морем. Відповідно, питання побудови такої магістралі залишається актуальним не зважаючи на пропозиції, навіть радикальні, по зміні загального проекту будівництва.

Доцільність сполучення Подніпров'я із Доном і Волгою обґрунтовувалась здебільшого економічними факторами, в основному, потребою покращення транспортної інфраструктури у Європейській частині СРСР. Тобто, розглядалися перспективи постачання із території УРСР ресурсів до регіонів РРФСР. У обґрунтуванні, яке містилося у заяві за підписом М. Д. Константинова, яку 29 січня 1952 р. було надіслано Першому Секретареві ЦК КП(б)У Л. Мельникову за розпорядженням М. Хрущова, сполучення розглядається у форматі забезпечення виходу із Дніпра до Азовського моря, тобто, у локальному масштабі. Так само, у локальному масштабі розглядалося питання сполучення Дніпра із Азовським морем і прихильниками самотічного варіанту зрошування. Отже, УРСР розглядалась як ресурсна база для розвитку промисловості Ростовської області та Поволжя.

Питання будівництва каналу, який мав сполучати Дніпро із Азовським морем, підіймалося і в записці від членів Комісії Президії Ради Міністрів СРСР, котра мала розглядати варіанти зрошування півдня України, академіка А. Аскоченського і В. Пославського на ім'я Заступника Голови Ради Міністрів СРСР М. З. Сабурова. У цій записці автори обґрунтовували переваги самостійного варіанту зрошування і також запропонували переваги судохідної магістралі при умові будівництва Південно-Українського каналу. Зокрема, у обґрунтуванні сказано, що Південно-Український канал при створенні виходу із Молочанського водосховища у Азовське море протяжністю до 50 км. може бути перетворено у Дніпро-Азовський глибоководний внутрішній шлях і економічне значення будівництва такого шляху пророблено працівниками проектної організації Гіпрорічтранс. Як заявляли А. Аскоченський і В. Пасловський, значення цього шляху зростає після облаштування виходу із Дніпра в Балтійське море. У той же час, автори записки вказували, що при сполученні Дніпра із Азовським морем шляхом будівництва нижньозонального

каналу за умови реалізації проекту машинного зрошування півдня України виникає потреба у значних додаткових капітальних вкладеннях. Також наголошено, що водний шлях, побудований за умови реалізації проекту машинного зрошування півдня України, матиме широтне спрямування (вздовж Сиваша), а не меридіанне, як Південно-Український канал, а це подовжило б водний шлях, який мав пов'язувати Азовське море із Балтійським [7, арк. 104-105]. Із цього фрагменту обґрунтування слід звернути увагу на принциповість позиції щодо сполучення Азовського моря із Балтійським і цей проект на початок 1953 р. було заплановано реалізувати не залежно від вибору варіанту зрошування, оскільки саме економічною раціональністю будівництва сполучення Азовського і Балтійського морів обґрунтовувалось будівництво Південно-Українського каналу.

У даному обґрунтуванні доцільності будівництва Південно-Українського каналу необхідно звернути увагу на ряд принципових позицій. Зокрема, на перспективи функціонування транспортного шляху між Чорним і Балтійським морями із його відгалуженням на південний схід по водним артеріям Дону (по паралелі) і Волзі (по меридіану). Отже, розглядалась перспектива створення водної транспортної мережі в європейській частині СРСР для забезпечення водного сполучення усіх економічних районів між морями й кінцевим та необхідним фактором, сполученням цих районів із Доном та Поволжям. Проте, питання економічної обґрунтованості й доцільності такого проекту іще потребували обрахунків, здійснення яких планувалося покласти на Гіпрорічтранс. То, що економічні показники освоєння цього водного транспортного шляху на момент спору між прихильниками самотічного варіанту зрошування півдня України із будівництвом Південно-Українського каналу і прихильниками машинного варіанту не було пророблено вказує на інші мотивації сполучення морів, якими омивалась Європейська частина СРСР. Очевидно, що транспортна доцільність та економічний ефект від результатів таких масштабних будівництв були не головними факторами у розробці їх концепції. Звертає увагу принциповість саме варіанту створення транспортної

артерії по меридіану, а не по паралелі, який відстоювали представники концепції самотічного варіанту зрошування із будівництвом Південно-Українського каналу. Доцільність меридіанної орієнтації водної артерії обґрунтовується у даному разі економічними факторами, меншими витратами на будівництво. Проте, слід звернути увагу, що, у даному разі, важливість меридіанної орієнтації водної артерії перед орієнтацією по паралелі, у обґрунтуванні було вказано на більшу протяжність водної артерії між Каховським водосховищем і Азовським морем. Отже, головним у вказаному фрагменті документу було наголосити на принциповості орієнтування водної артерії саме по меридіану, а не «паралельно Сивашу». Наголошення на паралельності Сивашу, яке було вжито у обґрунтуванні також потребує уваги, оскільки Сиваш мав надзвичайне стратегічне значення у сполученні материкової частини СРСР із Кримом, враховуючи досвід взяття Криму військами Червоної Армії 1920 р. із материка через Сиваш, а також німецькими військами у 1941 р. і знову ж Червоною Армією у 1944 р. Тому попередній висновок слід зробити, що створення водної артерії по меридіанній орієнтації мало стратегічне значення перед орієнтацією по паралелі і не останнє значення мав стратегічний фактор Сиваша.

Обґрунтування прихильниками машинного варіанту зрошування саме їх пропозиції по облаштуванню виходу із Каховського водосховища у Азовське море базувалося на локальному значенні транспортного сполучення Подніпров'я із Доном та Волгою і прихильники самотічного варіанту зрошування звертають увагу на більшій доцільності реалізації саме їх варіанту побудови системи зрошування в південних районах України і сполучення Дніпра із Азовським морем, виходячи із більш глобального значення його результатів. Отже, варто відзначити, що дискусія між прихильниками різних варіантів зрошування півдня України (із будівництвом Південно-Українського каналу чи відмовитися від нього) переходила із господарської у геостратегічну площину.

Питання заміни самотічного варіанту зрошування, прийнятого від 1950 р. Союзним урядом, на машинний почато обговорюватися на урядовому рівні із початку 1952 р., коли повним ходом відбувалися підготовчі будівельні роботи, які полягали у спорудженні робітничих поселень уздовж майбутньої траси каналу. Також, було здійснено будівництво підсобних промислових підприємств, автомобільних доріг, залізничних під'їзних шляхів та інших об'єктів[5, арк. 48]. Власне, у записці на ім'я Першого Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова, в якій Зав. відділом будівництва і будматеріалів ЦК КП(б)У П. А. Мацуй намагався обґрунтувати недоцільність переходу від самотічного варіанту на машинний, наполягав, що при заміні варіанту зрошування, слід буде із самого початку розгортати роботи по проектуванню, плануванню будівництва та зведенню житлових, промислових й інфраструктурних об'єктів. Проте, не зважаючи на активне здійснення підготовчих робіт по будівництву Південно-Українського каналу, фінансове забезпечення цього будівництва здійснювалося із обережністю, фактично, воно недофінансувалося. На цей факт звернули увагу Голова Ради Міністрів УРСР Д. Коротченко і Перший Секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников у їх зауваженнях до проекту записки з приводу будівництва Південно-Українського каналу, яку було розроблено Держпланом СРСР. Ці зауваження було розіслано членам Комісії Ради Міністрів СРСР, яка мала розглядати питання вибору варіанту зрошування півдня України, за розпорядженням Заступника Голови Ради Міністрів СРСР і Голови Держплану СРСР М. Сабурова 23 лютого 1953 р. У зауваженнях вказувалося на «обережність» Держплану СРСР у виділенні капітальних засобів на будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, чим, на думку авторів зауважень, обумовлювалося затягування розгляду пропозицій Українського відділення інституту Гідроенергопроект про заміну самотічного зрошування машинним[8, арк. 142]. У зауваженнях Д. Коротченка й Л. Мельникова містилось також нарікання на затримки Міністерством бавовництва СРСР затвердження проектної документації по будівництву об'єктів Південно-Українського каналу. Отже, очевидним є те, що із

постановкою питання про альтернативу системи зрошування півдня України відбувається штучне зтягування будівництва і його фінансового забезпечення. Проте, керівництво УРСР наполягало на самотічному варіанті зрошування, який передбачав будівництво не лише Південно-Українського каналу, а й Молочанського водосховища, котре, на їх думку, мало забезпечити можливість зрошування більшої площі ніж було від початку заплановано, а також створювало можливість забезпечення водою південно-західної частини Донбасу[8, арк. 144]. Отже, при розгляді будівництва системи зрошування за самотічним варіантом розглядалося також спрямування водного каналу для забезпечення водою також і Донбасу й забезпечення умов для його економічного розвитку.

Слід відзначити, що вказана записка була розіслана членам Комісії за два тижні до смерті Й. Сталіна, а будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів пропагувалося як особиста ініціатива Й. Сталіна[8, арк. 143]. Цей фактор мав дуже велике значення, оскільки навколо цієї ініціативи Й. Сталіна було проведено в СРСР значну пропаганду. Відповідно, до смерті Й. Сталіна остаточного рішення щодо вибору варіанту зрошування не було прийнято й питання знаходилося у процесі обговорення. Смерть Й. Сталіна усуває із цього процесу вибору варіанту апеляційну інстанцію, до якої можливо було звертатися заради прийняття остаточного рішення. Тому вирішення питання будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів було відкладено.

Не зважаючи на відкладення будівництва каналів питання про сполучення Дніпра із Балтійським морем продовжувало пророблятися Академією наук УРСР і СРСР. Так, у доповідній записці Академії наук Українського РСР за підписом її Президента А. В. Палладіна Першому Секретарю ЦК КПУ А. І. Кириченку від 8 березня 1954 р. підіймалося питання «повного використання ресурсів річки Дніпро». Під повним використанням ресурсів Дніпра малося на увазі використання їх для виробництва електроенергії, зрошування земель, а також створення наскрізного водного

шляху Балтійське море-Чорне море. У доповідній записці вказувалося, що ця проблема охоплювала декілька республік СРСР і, відповідно, наголошувалося на необхідності створення єдиного координаційного центру по її розробці, а також урядового доручення щодо створення проекту всього комплексу[9, арк. 8]. Доповідна записка містила додаток за № 7 присвячений проблемам використання водних ресурсів басейну Дніпра. Цей додаток містив принципові політичні обґрунтування доцільності створення такого наскрізного водного каналу між морями і розробкою цієї проблематики займався Інститут гідрології та гідротехніки АН УРСР.

У додатку до Доповідної записки вказувалося, що будівництво такого наскрізного водного шляху матиме велике господарське значення для УРСР, Білоруської РСР, Литовської РСР, Латвійської РСР і частково РРФСР, а також в міжнародних транспортних зв'язках СРСР. При цьому, наголошувалося на тому, що Дніпро повністю знаходиться в межах СРСР і це є принциповою перевагою[10, арк. 48]. Очевидно, перевага полягла в можливостях для СРСР як планувати будівництво без узгодження із будь-якою іншою стороною так і експлуатувати наскрізний водний шлях та регулювати вантажопотоки ним.

Наступне вагоме значення розвитку наскрізного шляху на основі Дніпра, яке визначалося у Доповідній записці Академії наук УРСР, було визначено, поряд із будівництвом електростанцій, зрошуванням територій та можливостями їх аграрного освоєння, будівництво між басейнових водотransпортних шляхів. Як варіант наводився Дніпро-Бузький канал, котрий, як зазначено у документі, вже на той час відігравав вагому роль у транспортному сполученні між СРСР і Польщею, оскільки ним транспортувалися масові вантажі такі як руда і вугілля[10, арк. 48]. Варто відзначити, що у цей періоду більшість вугілля СРСР імпортував саме із Польщі, а тому від можливостей його транспортування у значній мірі залежав розвиток промисловості на території УРСР. У зв'язку із викладеними АН УРСР пропозиціями по проблематиці повного використання водних ресурсів Дніпра, було запропоновано, щоб АН СРСР очолила науково-пошукові роботи,

головним напрямком яких слід було, за пропозицією, визначити економічне обґрунтування транспортного освоєння й експлуатації між басейнових шляхів та розвиток електроенергетики. Також було запропоновано доручити загальносоюзним Міністерствам електростанцій і електропромисловості, сільського господарства, морського і річкового флоту розробити схему комплексного використання водних ресурсів Дніпра[5, арк. 50-51].

На даному етапі рекомендації АН УРСР щодо створення цього наскрізного водного шляху на основі русла Дніпра залишалися теоретичними розробками на фоні зміни пріоритетів для СРСР у сфері соціально-економічного розвитку. Зокрема, уряд і правляча партія відходять від політики крупних будівництв і звертають особливу увагу на розвиток галузей по забезпеченню умов для виробництва товарів широкого вжитку. Проте, пропозиції АН УРСР говорять нам про вагоме стратегічне значення ідеї такого шляху, яке їй надавалося до 1954 р. Фрагмент у довідці про необхідність економічного обґрунтування розвитку між басейнових водних артерій говорить нам про те, що будівництво цього водного шляху було питанням обґрунтованим політичними мотивами, проте, воно потребувало іще економічного обґрунтування.

Проекти сполучення наскрізним водним шляхом Балтійського і Чорного морів лишилися теоретичними розробками. Очевидно, їх не було реалізовано із-за фінансової та ресурсної затратності, яка не могла бути компенсованою економічним ефектом від реалізації проекту. Проте, важливо відзначити посилену увагу до цієї ідеї радянського керівництва у пізньосталінський період і одразу після смерті Й. Сталіна й значні затрати на розроблення проектів такого сполучення. Зокрема, слід звернути увагу на значення Дніпра у цих проектах як ключової водної артерії європейської частини СРСР і геополітичного зв'язку Криму із Україною як стратегічного фактору із прив'язкою до стратегічного значення Дніпра.

Заради дослідження геостратегічного зв'язку Криму із Україною питання розробки проектів розвитку водних шляхів сполучення в УРСР у радянський період потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел та літератури

1. Galeazzo Ciano Diary. 1937-1943 / Ciano Galeazzo – N.-Y.:Enigma books, 2002. – 625 p.
2. Стегний П. В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795. / П. В. Стегний. – М.: Международные отношения, 2002. – 696 с.
3. Okulewicz, Piotr Koncercja "międzymorza" w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926 / Piotr Okulewicz. –Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2001. – 417 s.
4. Афанасьев І. Україна в польських концепціях міжмор'я: 1921–1946 рр. Україна в системі змін парадигми світопорядку ХХ– ХХІ століть : тези Міжнародної науково-практичної конференції, 19 берез. 2015 р. / Афанасьев І. – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015. – С. 55-62.
5. Секретарю ЦК КП України товарищу Мельникову Л. Г. Докладная записка к вопросу о преимуществах принятой Правительством схемы орошения юга Украины (від) Зав. отделом ЦК КП Украины по строительству и стройматериалам Мацуй, Зав. сектором отдела ЦК КП Украины по строительству и стройматериалам Бибикова. Не пізніше 21.2.1953 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2893.
6. Секретарю ЦК КП(б) України тов. Мельникову Л. Г. По поручению тов. Хрущева Н. С. направляется Вам заявление тов. Константинова М. Н. (від) Помощника Секретаря ЦК и МК ВКП(б) Шуйского. 29.1.52 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2893.
7. Заместителю Председателя Совета Министров СССР товарищу Сабурову М. З. (за підписом членів Комісії А. Аскоченського і В. Пославського – П. С.). 18 февраля 1953 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2893.

8. Замечания к проекту записки по строительству Южно-Украинского канала, разработанной Госпланом СССР. (За підписом Д. Коротченко і Л. Мельникова – П. С.). Разослано членам Комиссии по поручению М. Сабурова 23 февраля 1953 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2893.

9. Секретарю Центрального Комитета Коммунистической партии Украины товарищу А. И. Кириченко Докладная записка Академии наук Украинской ССР (від) Президента Академии Наук УССР А. В. Палладина, Главного ученого Секретаря Президиума АН. УССР А. Н. Щербаня. 8.III.54 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3512.

10. Приложение 7. Справка о проблеме использования водных ресурсов бассейна Днепра. (за підписом Директора Института гидрологии и гидротехники АН УССР, действительный член АН УССР Г. И. Сухомела – П. С.) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3512.

ПРОЕКТЫ ВОДНОГО СООБЩЕНИЯ МОРЕЙ В СССР НА ОСНОВЕ ДНЕПРА КАК ПРОДОЛЖЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ МЕЖМОРЬЯ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация. Автор статьи исследует проблему, которая имела достаточно весомое значение в новой и новейшей истории и в системе международных отношений в Центральной Европе, – реализацию проекта соединения Балтийского и Черного морей в рамках единственного политического проекта. Общеизвестная идея Межиморья, была популярной в политической теории и практике внешней политики Польши. Однако, подобная идея зародилась и в России накануне Семилетней войны 1756-1763 гг. Идея соединения Балтийского и Черного морей в рамках единственного политического проекта была актуальной и в XX ст., накануне Второй мировой войны. Однако, по завершению этой войны в СССР она приобретает новый, технократический характер. В СССР разрабатывается проект соединения Балтийского и Черного морей, к которым это государство имело достаточно удобный выход после включения Прибалтийских государств, путем создания

водной транспортной магистрали на основе Днепра. Началом реализации этой идеи становится строительство Каховской ГЭС и Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов. В рамках реализации этого проекта планировалось также обеспечить соединение Днепра каналом с Азовским морем. В процессе дискуссии по поводу целесообразности строительства Южно-Украинского канала, которая развернулась в 1952 г., в планах принципиальным пунктом оставалось строительство канала для соединения Днепра с Азовским морем, но дискуссионным был фактор ориентация данного канала - по меридиану или по параллели (то есть, параллельно Сивашу, который разделял Крым и материк). В 1954 г. Академия наук УССР предложила проект соединения Балтийского и Черного морей в рамках создания системы водных путей сообщения в европейской части СССР. Все технические проекты соединения Балтийского и Черного морей водными транспортными магистралями остались лишь идеями, однако, за процессом их разработки проглядывается стратегическое значение этой идеи и геополитической роли реки Днепр и Сиваша, как стратегически взаимосвязанных объектов.

Ключевые слова: Черное море, Балтийское море, Днепр, европейская часть СССР, сквозной водный канал между морями.

PROJECTS WATERWAYS SEAS IN THE SOVIET UNION AT THE DNIPRO AS AN EXTENSION OF THE CONCEPT INTERMARIUM AFTER WORLD WAR II

Abstract. The author of the article has been analysing the problems, which had important significance for the new and modern history and for the system of international relations in the Central Europe, i.e. the realisation of the project of uniting of the Baltic and Black Seas as a single political project. It was the well-known idea of the Intermarium, which was popular in the political history for a number of decades and was used by the Polish foreign policy. However, a similar idea was also born in Russia during the Seven Years' War in the years of 1756-1763. The idea of uniting of the Baltic and Black Seas in terms of the single political

project was also relevant in the 20th century before the beginning of the World War II. However, after the end of the war it has gained new technocratic meaning in the USSR. In USSR the project of the uniting the Baltic and Black Seas was being implemented, into which this country had a relatively easy exit after the integration of the Baltic states by means of the creation of water transport route from the Dnieper. The beginning of the realisation of this idea was building of The Kakhovka Hydroelectric Station and the Southern-Ukrainian and Northern-Crimea channels. In terms of the realisation of this project there were also plans to create the connection of the Dnieper channel with the Azov Sea. In the process of the discussions related to the question of the expediency of building of the Southern-Ukrainian and Northern-Crimea channels, which took place in 1952, the building of the channel uniting Dnieper with the Azov Sea remained among the top questions for discussions. But there was one controversial question related to the orientation of the before mentioned channel, i.e. according to the Meridian or parallelly, that is parallelly to the Sivash, which separated the Crimea from the mainland. In 1954 the Academy of Sciences of Ukrainian SSR suggested the project of the uniting of the Baltic Sea with the Black Sea in terms of the creating of the Waterways System in the European part of the USSR. All technical projects related to the uniting of the Baltic Sea with the Black Sea with the help of highways remained to be the ideas only. However, one can notice the strategical importance of the development of these ideas and the geopolitical role of the Dnieper river and Sivash, which are strategically interrelated projects.

Key words: Black Sea, the Baltic Sea, the Dnieper, the European part of the USSR, a water channel between the seas.

Вікторія Солошенко,
кандидат історичних наук, доцент,
учений секретар,
Державна Установа «Інститут
всесвітньої історії НАН України»

ПЕРЕМІЩЕНІ АБО ВТРАЧЕНІ КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ: НОВІ ВИМІРИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ У ФРН

***Анотація.** Націонал-соціалістичні пограбування, відчужене мистецтво, трофеї війни – це складові, які й сьогодні з новою силою сколихують суспільство, фахівців і не лише істориків, мистецтвознавців, музеєзнавців, але й політиків і дипломатів. Складовим питанням у цій площині постає відновлення прав власності на предмети мистецтва й антикваріату, втраченого в різний час і за різних обставин. У статті піднімається важлива й донині невирішена проблема переміщених або назавжди втрачених культурних цінностей.*

***Ключові слова:** політика націонал-соціалізму, наслідки, відчужене мистецтво, переміщені, втрачені культурні цінності.*

Важливою та донині невирішеною проблемою з широкого кола проблем, пов'язаних із Другою світовою війною, залишається проблематика переміщених або назавжди втрачених культурних цінностей. Втрачені твори мистецтва, які багато років вважалися безслідно зниклими, час від часу навіть у ХХІ ст. продовжують повертатися до своїх власників або їх нащадків. Багато з них зберігається не лише в музеях та їх запасниках, а й у приватних колекціях та володіннях різних країн світу.

Цілеспрямована державна стратегія нацистської Німеччини в період 1933-1945 рр. мала на меті пограбування тисячолітніх надбань людства. Це був величезний масив злочинів – позбавлення приватної власності, дискримінація

та позбавлення громадянських прав, переслідування і, врешті-решт, фізичне знищення мільйонів людей.

Ще остаточно не подолавши наслідки політики націонал-соціалізму в культурній сфері, Україна зіткнулася з новими викликами сучасної доби. У цьому контексті не можна не згадати про російську експансію та вивезення з музеїв Криму цінних творів мистецтва – культурної спадщини України. Так, у липні 2016 р. у Третьяковській галереї в Москві, порушуючи правові норми та міжнародне законодавство, було відкрито виставку робіт художника Івана Айвазовського, вивезених з Криму. Для нашої держави таке становище значно актуалізує вивчення широкої міжнародної практики та досвіду окремих країн у розв'язанні подібних проблем. У цьому зв'язку слушним є досвід Німеччини останніх десятиліть щодо вирішення проблем розшуку та реституції втрачених, викрадених чи незаконно відчужених творів мистецтва.

Проблеми захисту та збереження культурної спадщини на національному та міжнародному рівнях досліджували українські та зарубіжні вчені М.М.Богуславський [1], А.В.Гайдашов [2], Л.Н.Галенська [3], Т.М.Себта [4], С.І.Кот [5], Н.П.Українець [6], О.К.Федорук [7], М.М.Яцишин [8], Уве Гартманн, Патриція Грімстед Кеннеді [9], Мальгожата А. Квінкенштейн [10] та інші дослідники.

Доля багатьох предметів культури, які були конфісковані або викрадені в їхніх власників, без згоди власника продані в період з 1933 до 1945 рр., залишається недостатньо дослідженою як у світі, так і у ФРН зокрема. Федеральний уряд об'єднаної Німеччини взяв міжнародне зобов'язання, виходячи з положень Вашингтонської декларації від 3 грудня 1998, зробити свій внесок у дослідження походження та реституцію культурних цінностей.

Підкреслимо, що досвід ФРН у розв'язанні цієї важливої задачі – ідентифікації та повернення розграбованого націонал-соціалістами майна, культурних цінностей є неоціненним. Адже вирішення цього кола проблем було поставлено на ґрунтовну державну основу. У 1998 р. у Німеччині (м. Магдебург) було засновано Координаційний центр захисту культурних

цінностей. Велика робота проводиться щодо пошуків втрачених творів мистецтва, реконструкції колекцій, списків робіт, які проливають світло на історію творів мистецтва. Крім того, з допомогою останніх можна підтвердити справжність або виявити підробку. Таким чином, завдяки створенню та діяльності німецького Координаційного центру, наукові дослідження у цій площині якісно зросли.

Варто зазначити, що за останні десять років у ФРН суттєво збільшилася кількість науково-практичних конференцій, присвячених проблемам подолання наслідків націонал-соціалістичного панування в культурній сфері. Важливими в цьому зв'язку є проблеми викраденого мистецтва, трофеїв війни, колекцій нацистів, історії їх походження та переміщення. Значно активізовано роботу щодо підготовки майбутніх експертів, які займаються дослідженням походження творів мистецтва.

Особливий інтерес викликають твори мистецтва, які розпродавалися із знаменитих колекцій, а також твори, вилучені насильницьким шляхом у євреїв. Куплені на аукціонах та в приватних колекціонерів старожитності не завжди мають легальне походження, доволі складно прослідкувати їх переміщення, історію від першого до останнього власника.

Неабиякі складнощі виникають під час пошуку та з'ясування походження трофейного та розграбованого мистецтва. Оцінюються саме ті данні, які розташовані безпосередньо близько до досліджуваного об'єкта. Це надписи на зворотному боці, позначки митців та власників на картинах, рукописні записи, маргіналії, присвяти, ініціали, печатки або екслібриси на книгах та архівних матеріалах.

Друга світова війна завдала величезної шкоди людству та призвела до численних втрат культурного надбання народів СРСР. Як слушно зазначає відомий український дослідник С.Кот, під час Другої світової війни Україна втратила до 250 тис. предметів з 21 музею і близько 50 млн. книжок. Учений стверджує, що цінності, вивезені з України, становили 55% усіх культурних цінностей, які німці вивезли з Радянського Союзу. Надзвичайно велика

кількість безцінних українських музейних, архівних, бібліотечних фондів досі вважається зниклою безслідно [11].

З передачею музеїв до підпорядкування Генеральному комісаріату в січні 1942 р. вони підпорядковувалися цивільному управлінню. На підпорядкування Рейхскомісаріату «Україна» від 7 грудня 1942 р. було сконцентровано у Києві земельне управління архівів, бібліотек і музеїв під керівництвом Георга Вінтера. Одночасно було створено земельну службу прадавньої та давньої історії. Устремління до централізації призвели до численних підпорядкувань та переформатувань низки музеїв, бібліотек та архівних установ Києва. Так, з соборів на Подолі та Володимирського собору привезені туди радянською владою зібрання дворянських бібліотек були перевезені до земельних управлінь, а бібліотеки з провінції (наприклад, Полтави) були перевезені до Києва [12, с. 37-38].

У роки окупації в Києві та інших містах німецькі установи дозволяли собі прикрашати свої приміщення картинами з розграбованих музеїв. Це підтверджують записи та довідки про вилучені з цією метою твори, які й сьогодні ще зберігаються. Але чи була картина повернута до колекцій музеїв, потрібно перевіряти в кожному окремому випадку.

Так, у щоденнику Александера фон Рейтценштейна, відомого мистецтвознавця, офіцера вермахта значиться наступне: «17 червня. Наступ, під час якого ми зробимо невеличку виставку від Полтави до Танненберга. Виставку книг та картин з історії російської армії (радянської армії - авт.). Лише деякі зацікавлені дозволять себе нею відволікти, заглибляться та навіть забудуть здивуватися. Той чи той поставить врешті-решт запитання: «А звідки у вас все це?» А ми скажемо: «все це – книги, картини, – ми забрали з російських (радянських – авт.) бібліотек», також ми додамо: «з окупованих бібліотек». Чи повинні ми вибачатися? Ми не маємо докорів сумління. До того ж залишається під великим питанням, чи матимуть ці бібліотеки все це в кінці війни, чи вистоять вони. Сьогодні вночі вони можуть бути розбиті. ... у нас немає совісті та не тільки в нас – німців» [13, с. 60-61].

Проте частину незаконно переміщених цінностей вдалося повернути як у ході бойових дій за визволення радянських територій, так і з території Німеччини вже після її капітуляції. Так, Є.Денисова аргументовано доводить, що повернення культурних цінностей в цілому мало стихійний і безсистемний характер, що призвело до складнощів при документальному посвідченні кількості втрат та обліку повернутих на батьківщину цінностей. Це призвело до того, що не внесені до облікових списків цінності потрапили з окупованої Німеччини в треті країни, після чого сліди їх часто губилися [14, с. 281, с. 287].

Варто враховувати й той факт, що не всі незаконно переміщені та повернуті культурні цінності зберігаються в музеях й архівах. Безцінні експонати можна знайти в приватних колекціях; куплені вони, як правило, на знаменитих аукціонах світу.

Проблемним залишається й те, що колекціонери не завжди мають готовність відкрити свої колекції, інформувати про них державу. У цьому зв'язку не можна не згадати знахідку 2012 р. у приватному володінні Корнеліуса Гурліта в Мюнхені, яка стала «знахідкою століття» і з новою силою розпалила дискусію щодо походження предметів культури. Вражаюча колекція включає в себе близько 1300 полотен художників класичного модернізму. В їх числі роботи Пабло Пікассо, Марка Шагала, П'єра Огюста Ренуара, Анрі Матісса, Еміля Нольде. За оцінками експертів, загальна вартість «знахідки століття» перевищує 1 млрд. євро [15, с. 142]. Німецькі мистецтвознавці стверджують, що окремі твори з колекції Гурліта мали пряме відношення до політики націонал-соціалістів.

Все частіше в німецьких ЗМІ лунають звинувачення на адресу музеїв у тому, що вони начебто мають причетність до продажу культурних цінностей нащадкам високопосадовців націонал-соціалістів. Замість того щоб повернути законним власникам твори мистецтва, Баварські державні картинні галереї начебто продавали їх дружині та дочці Германа Герінга. Зазначимо, що це питання є складним і потребує ретельного дослідження, а також низки доказів на предмет вчинення подібних дій.

Доволі рідкими є випадки повернення в Україну переміщених творів мистецтва, які багато десятиліть поспіль вважалися втраченими назавжди. У цьому зв'язку не можна не згадати відомого українського мецената сучасності Олександра Фельдмана, який на одному з аукціонів викупив власним коштом втрачену картину та повернув її музею Богдана та Варвари Ханенків.

Картину Корнеліса Пуленбурга «Аркадійський краєвид» було вилучено з музею в серпні 1943 р. за розпорядженням нацистської окупаційної влади та разом із багатьма іншими творами переправлено до Кенігсберга (нині Калінінград, РФ). Так, донедавна вважалося, що ця частина колекції загинула під час пожежі 17 лютого 1945 р. у замку Вільденхофф поблизу Кенігсберга. Однак у травні 2011 р. інформація про продаж картини Корнеліса Пуленбурга Cornelis Poelenburch «Аркадійський краєвид» (Утрехт 1594 / 1595 – 1596 р. (олія, дерево)) з'явилася на сайті одного з європейських аукціонів. Фонд О.Фельдмана профінансував усі необхідні витрати для її повернення в Україну. Картина К.Пуленбурга походить з колекції засновників музею Богдана та Варвари Ханенків. У довоєнній експозиції картина «Аркадійський краєвид» посідала важливе місце як еталонний твір, підписаний автентично монограмою художника. Корнеліс Пуленбург був міжнародною знаменитістю. У 1620-21 рр. він працював на службі в Козімо II де Медічі, Великого герцога Тосканського, а в 1637 р. отримав запрошення до Лондона: англійський король Карл I замовив художнику особисто серію картин. Палким шанувальником творів К.Пуленбурга був утрехтський колекціонер живопису, барон Віллем-Вінсент ван Віттенхорст (1613-1674). Для свого великого зібрання він придбав близько 60 творів художника, і серед них – наш «Аркадійський краєвид». Про це свідчить червона сургучна печатка барона на звороті картини. Твір, який вдалося повернути в національну художню скарбницю, є досконалим зразком самобутнього жанру голландського живопису – так званого «аркадійського пейзажу». Одним із засновників цього жанру був саме Корнеліс Пуленбург [16].

Важливим залишається той факт, що до Міністерства закордонних справ України ще в серпні 1992 року надійшла нота Посольства Великої Британії в

Києві, в якій висвітлювалася стурбованість різким зростанням на Лондонському ринку кількості незаконно вивезених з країн Центральної та Східної Європи виробів мистецтва [17, арк. 72-73].

Варто зазначити, що 15 лютого 1993 р. була укладена міжурядова угода між Україною та Німеччиною про культурне співробітництво. У документі йшлося, зокрема, про повернення власникам чи їх спадкоємцям втрачених або незаконно вивезених культурних цінностей. 13 липня 1993 р. було підписано двосторонній протокол з проблем культурних цінностей, що були втрачені або незаконно переміщені під час Другої світової війни та в наступні роки. Документ передбачав створення Міжурядової українсько-німецької комісії з проблем повернення культурних цінностей, у складі якої мали діяти робочі групи в галузі музеїв, архівів та бібліотек, а також здійснення пошуку й уточнення відомостей про переміщені культурні цінності, що перебувають на територіях сторін, були передбачені конкретні взаємні передачі таких предметів культури [18, арк. 1, с. 149]. У цей період в рамках двосторонньої співпраці Україна передала німецькій стороні цілу низку культурних об'єктів. Археологічний комплекс із 8 тис. фрагментів кераміки та виробів зі скла, що походив з пам'ятки древніх германців поселення I–III ст.; з фондів Київського музею західного та східного мистецтва було передано три альбоми з гравюрами XVIII ст. до Дрезденської картинної галереї [19, с. 65, с. 175]. З Німеччини в Україну були передані втрачені в роки війни 83 предмети періоду енеоліту з колишнього Херсонського історико-археологічного музею. Адже це втрати культурного надбання всього українського народу, які складають цілі пласти національної культури.

До найважливіших повернень культурних цінностей з України до Німеччини належать так звані «архів Баха» Берлінської співочої академії, архівні документи, пов'язані з Йоганном Вольфгангом фон Гете, кілька альбомів літографій та гравюр XVIII ст., колекція археологічних матеріалів з історії поселення давніх германців та інші цінності, малюнок з Дрездена «Veduta di Valmontone» Георга Фрідріха Августа Лукаса. Твір Георга Лукаса належав

приватній особі в Україні, яка запропонувала передати його посольству ФРН. Згодом німецьким експертам були передані списки 248 видань з бібліотеки «Розаріум» м. Зангергаузен, які після війни потрапили до бібліотеки Національного ботанічного саду ім. М.Гришка [19, с. 165, с. 175].

У квітні 2011 р. уряд ФРН урочисто передав до України твори народного мистецтва – 210 писанок і 1 старовинну керамічну таріль. Вони були вивезені з Києва нацистами восени 1943 р. і знайдені німецькими фахівцями в одному з музеїв Баварії [20]. Переговорний процес щодо повернення того чи того об'єкту – справа тривала, часто вона триває роками.

Договірна база з країнами-членами об'єднання та підписання Україною Угоди про асоціацію дозволяє нарощувати співпрацю в сфері захисту та збереження культурних цінностей. Таким чином, для нашої держави при вирішенні проблем у сфері розшуку втрачених культурних цінностей та творів мистецтва в роки Другої світової війни досить важливо враховувати європейську практику, певний досвід Німеччини останніх десятиліть.

Слушним має стати використання політико-правових засад цієї політики як справи державної ваги. Варто в цьому зв'язку переглянути та внести доповнення до Закону про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, що запобігатиме незаконному вивезенню та ввезенню культурних цінностей, взявши за зразок сучасний Закон ФРН про захист культурних цінностей, прийнятий 31 липня 2016 р.

Доцільним буде створення профільної науково-дослідної установи, завданням якої стало б виявлення, повернення відчужених та переміщених українських культурних цінностей та поновлення активної роботи Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. У якості зразка державної установи варто взяти напрацьований досвід роботи Координаційного центру захисту культурних цінностей у м. Магдебург (ФРН).

Пошукову роботу з широким колом приватних колекціонерів, які відомі аукціонам світу своїми інтересами щодо продажу української культурної

спадщини, варто перенести в площину державної політики. Така політика допоможе значно прискорити подолання наслідків нацистського силового панування.

Список використаних джерел та літератури

1. Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты : монография / М.М.Богуславский. – 2- е изд., перераб. и доп. – М. : Норма : ИНФРА – М, 2012. – 416 с.
2. Гайдашов А.В. Культурные ценности как предмет культурных посягательств. / А.В.Гайдашов // Преступность и культура. – М., Криминолог Ассоц. 1999. – С. 55-57.
3. Галенская Л.Н. Международная борьба с преступностью. М.: Междунар. Отношения. / Л.Н.Галенская. – 1972. – 176 с.
4. Себта Т.М. Мюнхенська систематична картотека власності мистецьких об'єктів (1945-1952: перспективи дослідження повоєнної реституції українських культурних цінностей. /Т.М.Себта.// Загартована історією: ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження. /Д.В. Бурім, І.Верба, І.Гирич; гол. Редкол.: П.С. Сохань. – К.: НАН України, Ін-т укр.археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2013. – С. 221-236.
5. Кот С.І. Українсько-німецькі відносини щодо повернення та реституції культурних цінностей (1991–2012 рр.) /Кот С.І.// Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – №21. – С. 163-180.
6. Українець Н.П. Державна реституційна політика України у сфері культурних цінностей (1991–2009 рр.). автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Н. П. Українець; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса. – К., 2010. – 18 с.
7. Федорук О. К. Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті: У 3 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. / О.К.

- Федорук. – Київ: Видавничий дім АС, 2006. – Кн. 1: Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. – 260 с.
8. Яцишин М.М. Українсько-німецькі культурні зв'язки кінця 80-х – у 90-ті роки ХХ століття. / М.М. Яцишин. – Луцьк: Вежа, 1999. – 204 с
9. Грімстед Кеннеді Патриція, Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв / АН Української РСР. Археографічна комісія; Український науковий інститут Гарвардського університету. / Патриція Кеннеді Грімстед, Г.Боряк. – Львів: Вид. центр "ФЕНІКС" 1992. – 120 с.
10. Małgorzata A. Quinkenstein Strukturen des illegalen Transfers von aus den polnischen Gebieten stammenden Kunstgütern zwischen Europa und Amerika in den Jahren 1944 bis 1949, „Historie. Jahrbuch des Zentrum für historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften. Besatzung“, Folge 7 2013/2014, S. 370-376.
11. Історик Сергій Кот в програмі про історичні цінності. BBC Ukrainian. 11 липня 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2009/07/090711_kot_interactive_is.shtml (дата звернення: 2 листопада 2016 р.). – Назва з екрану.
12. Ulrike Hartung Verschleppt und verschollen. Eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum Kunstraub in der Sowjetunion (1941-1948). Kultur und Gesellschaft im östlichen Europa. Hardcover. Edition Temmen. 1. Jan. 2000. – S. 37-38.
13. Alexander Freiherr von Reitzenstein Itinerar durch Krieg und Kunst (1940-1948) [Tilmann Breuer] Privatdr. X. – S. 60-61.
14. Денисова Е. Правовые основы реституции культурных ценностей, перемещенных во время и по окончании Второй мировой войны /Е.Денисова.// Вестник МГИМО Университета. – Вып. № 1 / 2012. – С. 281-287.
15. Солошенко В.В. Дослідження щодо походження втрачених культурних цінностей (досвід Федеративної Республіки Німеччина). /В.В. Солошенко. //

Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015, вип. 44, том 2. – С.142.

16. Національний музей мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків. Картина Корнеліса Пуленберга «Аркадійський краєвид».

17. Міністерство Закордонних справ України. Лист №9/37-13110 від 06.08.1992 р. Про ноту Посольства Великобританії в Україні. Фонд №1., опис 4, спр. № 6932 а. – Арк. 72-73.

18. Історико-архівне управління МЗС України. Ф. «Міжнародні договори України на дво- і багатосторонній основі». Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво. – № 236 від 15 лютого 1993 року. – Арк. 1.; Солошенко В.В. Українсько-німецькі відносини у 90-х роках ХХ століття. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія. – К.: 2005. – С. 149.

19. Кот С. Українсько-німецькі відносини щодо повернення та реституції культурних цінностей (1991-2012рр.). / С. Кот. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2012. – Вип. 21. – С. 165, 175.

20. Солонина Є. Українські писанки повернулися з Німеччини /Є. Солонина [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/3554073.html> (дата звернення: 2 листопада 2016 р.). – Назва з екрану.

LOOTED OR LOST ART: THE NEW DIMENSIONS OF PROBLEM SOLUTION IN GERMANY

***Abstract.** Depredations committed by the National Socialists, the alienated art, trophies of war – all these are the components which keep stirring up the society, historians, art experts and museographers, as well as politicians and diplomats even today. In this context, the key issue is the restoration of property rights on pieces of art and antiques which have been lost at different times and under different circumstances. The article raises the important issue of a still unresolved problem of the trophy arts or lost cultural values.*

***Keywords:** policy of National Socialism, the consequences, alienated art, displaced and lost cultural values.*

ПЕРЕМЕЩЕННЫЕ ИЛИ УТРАЧЕННЫЕ КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ: НОВЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ В ФРГ

***Аннотация.** Национал-социалистические ограбления, отчужденное искусство, трофеи войны – это составляющие, которые и сегодня с новой силой сотрясают общество, специалистов и не только историков, искусствоведов, музееведов, но и политиков, дипломатов. Составляющим вопросом в этой плоскости является восстановление прав собственности на предметы искусства и антиквариата, утраченного в разное время и при разных обстоятельствах. В статье поднимается важная и до сих пор нерешенная проблема перемещенных или навсегда утраченных культурных ценностей.*

***Ключевые слова:** политика национал-социализма, последствия, отчужденное искусство, перемещенные, утраченные культурные ценности.*

*кандидат історичних наук, доцент,
зав. відділу трансатлантичних досліджень
Державної установи «Інститут всесвітньої історії
Національної Академії наук України»*

ДОСВІД І ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО

ПРИМИРЕННЯ В ІСПАНІЇ

Анотація. З точки зору політичної теорії процес переходу Іспанії від авторитаризму до сучасної багатопартійної політичної системи вважається важливою віхою та одним із найбільш успішних прикладів «третьої» хвилі глобального процесу демократизації. Почавшись у країнах Південної Європи, процес переходу до демократичних форм правління поширився на країни Латинської Америки, Південну Африку, ряд країн Азії, а згодом і на більшість держав Центральної та Східної Європи. Зміна форми правління та політичні реформи в Іспанії стали можливими в результаті досягнення «національної злагоди» – складного узгодження компромісних рішень, досягнутих у процесі переговорів між урядом і лідерами основних політичних партій. Цей механізм забезпечив мирний і поетапний процес політичних змін, їх успішне закріплення в конституції та законодавстві. Разом з тим, перехід до конкурентної багатопартійної демократії не означав примирення ідеологій та уніфікації морально-політичних оцінок історичного минулого. Учасники громадянської війни 1936-1939 рр. і жертви репресій періоду диктатури генерала Ф.Франко дочекалися повної реабілітації лише через 30 років після початку політичних реформ.

Ключові слова: демократизація, перехідний період, національна згода, компроміс, громадянська війна, диктатура, репресії, реабілітація.

Соціально-політичні конфлікти та запеклі громадянські війни спіткали народи багатьох країн світу, включаючи європейські держави. Деякі з внутрішніх суспільно-політичних конфліктів, які віддзеркалювали міжнародні суспільно-політичні протиріччя, вважаються хрестоматійними й зберігають історичне значення як події, що суттєво позначилися на процесах глобального розвитку. До них належать Англійська буржуазна революція XVII ст., Велика французька революція кінця XVIII ст., громадянська війна між Північчю та Півднем у США (1861-1865 рр.), революції та конфлікти в просторі колишньої Російської імперії (1918-1922 рр.). До цього смислового ряду можна віднести й деякі інші масштабні колізії, зокрема громадянські війни в Китаї, Індії та низці колишніх колоній європейських країн після Другої світової війни та на пізніших етапах розпаду колоніальної системи, а також серію складнокомпонентних конфліктів у колишній Югославії (1992-1999 рр.).

Після періодів конфронтації, які завершувалися перемогою одного з ворогуючих таборів, перед суспільствами багатьох країн поставала проблема нормалізації умов внутрішнього розвитку, розв'язання якої вимагало досягнення певної форми загальнонаціонального примирення. Зазвичай пом'якшення гострих політико-ідеологічних суперечностей мотивувалося потребою в подоланні внутрішньої нетерпимості заради забезпечення більш сприятливих економічних та політичних умов.

Громадянська війна в Іспанії (1936-1939 рр.) стала важливою міжнародною подією напередодні Другої світової війни. Зміст внутрішньополітичних подій в ході іспанської революції віддзеркалював протиставлення нетривкої коаліції різноманітних лівих течій з одного боку та консервативних кіл, які згуртувалися навколо військового генералітету, з другого. Супротивники революційного табору організували військовий заколот проти республіканського уряду та запропонованих ним реформ суспільно-політичного устрою. У міжнародно-політичному контексті громадянську війну в Іспанії можна тлумачити як інтернаціоналізований внутрішній конфлікт, у якому відбувалося непряме зіткнення між державами осі Берлін – Рим та

Радянським Союзом за нейтралітету з боку Франції, Великої Британії та США. Разом з тим, іспанська революція символізувала ідеологічну конфронтацію між лівими політичними течіями, зорієнтованими на буржуазно-демократичні реформи та соціальні перетворення в дусі марксизму та прибічниками консервативно-націоналістичного проекту, підтриманого військовою верхівкою та фалангістами, які поділяли ідеї італійського фашизму.

У контексті поставлених завдань, мета статті полягає у визначенні умов, спонукальних мотивів та ступеня ефективності практики національної злагоди на постконфліктному етапі розвитку іспанського суспільства, яке впродовж 1930-х рр. пережило тотальне зіткнення ворогуючих сторін у боротьбі за владу та визначення вектору суспільно-політичного розвитку.

Історіографія перехідного етапу в новітній історії Іспанії налічує сотні робіт теоретичного та описового характеру, які стали предметом періодичних оглядів іспанських дослідників [1]. Досвід мирного впровадження стандартів європейської демократії в Іспанії послужив емпіричною базою для розробки теорії «демократичного транзиту», започаткованої працями Е.Тоффлера, С.Хантінгтона, Р.Даля, Л.Даймонда, Х.Лінца, А.Степана, А.Пшеворського, П.Шміттєра та ін. За С.Хантінгтоном, «третья хвиля» демократизації, яка почалася з демонтажу авторитарних режимів у Греції, Португалії та Іспанії в 1970-і рр. та згодом поширилася на Латинську Америку, Центральну та Східну Європу, має глобальне значення як відображення напрямку політичної та цивілізаційної еволюції людства [2].

Утім, політична історія Іспанії ХХ ст. дає сучасним дослідникам не тільки позитивні приклади, але й містить трагічні сторінки, які заклали відчуття глибокої ворожнечі й на довгі роки деформували громадську свідомість суспільства. Жорстокість та непримиренність сторін, що брали участь у громадянській війні 1936-1939 рр., і досі залишається не тільки епізодом вже відносно давньої історії, але й темою громадко-політичних дебатів.

Іспанська революція в спектрі суспільно-політичних процесів

Громадянська війна в Іспанії стала наслідком збігу гострих економічних, політичних, соціальних та етнокультурних причин і протиріч. Іспанську революцію, яка почалась у 1931 р. з проголошення республіки, можна охарактеризувати як спробу політичної та соціально-економічної модернізації у відносно відсталій за європейськими мірками країні. У подальшому за формами прояву суспільно-економічних протиріч політична боротьба набула характеру збройного протистояння двох радикально налаштованих таборів, які уособлювали коаліція лівих партій (соціалістів, комуністів, анархістів, синдикалістів) та об'єднання їхніх супротивників, сформоване консервативними, націоналістичними та монархічними угрупованнями, що тяжіли до встановлення диктатури та соціальної доктрини італійських фашистів.

Важливе значення в подіях 1930-х рр. відігравав ідеологічний фактор. Після перемоги на парламентських виборах у лютому 1936 р. коаліції лівих партій уряд Народного фронту застосував тактику проведення реформ «знизу», методами прямої дії, що призвело до посилення політичного хаосу та розбалансування й без того слабкої та виснаженої кризою економіки. Ліві активісти ініціювали репресії проти політичних клубів і видань правої опозиції та переслідування служителів католицької церкви. В умовах зростання політичного насильства, масових страйків та соціальних заворушень становище в країні все більше набувало ознак анархії. У цей час частина військового керівництва та політиків правого спрямування встановила зв'язок з представниками урядів Німеччини та Італії з метою отримання воєнної допомоги для організації заколоту.

Приводом для початку громадянської війни стали політичні вбивства в липні 1936 р. лейтенанта республіканської громадської гвардії Х.Кастільо та лідера монархістів Х.Кальво Сотело (партія «Іспанське оновлення»).

Після заколоту в армії (17 липня) та початку воєнних дій легітимний республіканський уряд у Мадриді зволікав з нагальними заходами в сенсі визначення й дотримання єдиної тактики, проведення мобілізації та

налагодження вертикалі управління, що сприяло успішному розгортанню наступу заколотників. На початку громадянської війни в різних провінціях створювалися неоднорідні в політичному відношенні самочинні революційні комітети та хунти захисту республіки. У ході війни троцькісти, комуністи та функціонери основних профспілкових об'єднань намагалися копіювати радянський досвід робітничо-селянської революції, зокрема експропріацію земель церкви та латифундистів, встановлення робітничого контролю в промисловості, «колективізацію». Представники лівих партій у місцевих органах влади вдавалися до «червоного терору» проти поміщиків, буржуазії, офіцерів та священників. Загалом у роки громадянської війни загинуло майже 7 тис. представників духовенства. Засоби терору широко застосовували й військові формування учасників заколоту, які провадили масові розстріли лівих активістів та полонених.

Восени 1936 р. центральний уряд республіки ухвалив рішення щодо централізації управління та впровадження жорсткої дисципліни, однак у Країні Басків та Каталонії продовжували діяти регіональні структури влади, які ухвалювали рішення без огляду на директиви, що надходили з Мадриду. Крижаві збройні сутички траплялися й між учасниками різних течій республіканського табору, зокрема між комуністами та троцькістами в Барселоні 1937 р. [3, с. 59-62]

Військовим успіхам заколотників на чолі з генералом Ф.Франко сприяла допомога з боку Італії та Німеччини, які налагодили постачання зброї та надіслали свої військові контингенти (німецький легіон «Кондор» та інший персонал чисельністю близько 10 тис. та італійський добровольчий експедиційний корпус чисельністю до 125 тис. осіб).

Наслідки громадянської війни

Сукупні людські втрати внаслідок війни становили 450 тис. осіб, із них 320 тис. прибічників республіки та 130 тис. націоналістів. Понад 500 тис. республіканців емігрували. Економіку країни було вщент зруйновано. У 1939 – 1940 рр. сільськогосподарське виробництво становило 21% від рівня 1935 р., а

промислове – 31%. Золотий запас країни був переданий СРСР у формі розрахунку за воєнні поставки, а погашення боргів уряду Ф.Франко перед Німеччиною та Італією на суму близько \$1 млрд. було розписано до 1967 р.

Встановлення влади Ф.Франко, проголошеного «каудільо» (вождем нації), супроводжувалося масовими арештами та стратами, які тривали до 1941 р. 135 тис. прибічників республіканського уряду були розстріляні або померли у в'язницях, а 300 тис. республіканців утримували в тюрмах і концтаборах аж до 1945 р.

Значні осередки іспанської еміграції виникли в Мексиці (150 тис.), Франції (140 тис.), Аргентині (60 тис.), Бразилії (30 тис.), СРСР (20 тис.) і США (близько 10 тис.). Решта вигнанців знайшли притулок у Чилі, Уругваї, Єгипті та на Кубі [4].

По завершенні громадянської війни Ф.Франко зосередив у своїх руках виконавчі та законодавчі функції та очолив партію «Іспанська фаланга», яка об'єднала прихильників фашизму, традиціоналістів та монархістів. Конституцію було скасовано. Кадрові військові посіли більшість державних посад. Активні учасники попереднього режиму підлягали кримінальному переслідуванню. Католицька церква оголосила перемогу франкістів «національним хрестовим походом». Ф.Франко висунув гасла стабільності та відновлення соціального миру шляхом втілення єдиної «іспанської ідеї», побудованої на основі націонал-католицизму, однак у правовому відношенні мешканці країни чітко поділялися на переможців і переможених.

В основу «політики помсти» був покладений закон про політичну відповідальність, який слугував підставою для переслідування колишніх учасників республіканської армії та інших осіб, що їх можна було зарахувати до колишніх, чинних або потенційних супротивників правлячого режиму. Понад 300 тис. колишніх учасників республіканського руху були засуджені до примусових робіт, включно з будівництвом меморіалу «Долина полеглих» у Гвадаррамських горах за 58 км від Мадрида, яке тривало в 1941-1958 рр.

У міжнародних відносинах до 1945 р. уряд Ф.Франко орієнтувався на Німеччину та Італію. Стосунки з СРСР, Мексикою та Чилі, які підтримували республіканців, були розірвані. Втім, правлячий режим утримався від декларування союзницьких відносин з Гітлером, що дозволило Іспанії за підсумками Другої світової війни уникнути статусу переможеної країни.

Поразка Гітлера та Муссоліні суттєво вплинула на позиціонування іспанської верхівки. 8 травня 1945 р. Франко оприлюднив «Хартію іспанців», яка декларувала населенню певний набір громадянських і політичних прав, а також амністію «непричетним до злочинів» емігрантам. Під час організованого владою референдуму за хартію висловилися понад 85% учасників. З цього часу процес поступової лібералізації правлячого режиму набув більш переконливих ознак. Утім, проголосивши 1947 р. відновлення монархії («тимчасово без короля»), Франко зберіг диктаторські повноваження. Значна частина політичних в'язнів залишилася в тюрмах і на каторжних роботах. В окремих районах продовжували діяти партизанські групи. У міжнародних відносинах бойкот і санкції щодо Іспанії діяли аж до 1955 р., коли країна нарешті стала членом ООН.

З середини 1950-х рр. практика внутрішніх репресій була дещо пом'якшена. Законом 1958 р. правлячу партію Іспанська фаланга було перейменовано на Національний рух. Лібералізація супроводжувалася скороченням кількості смертних вироків та відновленням прав нащадків республіканців на набуття освіти. Націоналістичний режим розпочав дешеве житлове будівництво й запровадив безкоштовне медичне обслуговування. Урочисте відкриття меморіалу «Долини полеглих» у 1959 р. висвітлювалося як акт примирення й данина пам'яті всіх загиблих у війні 1936 – 1939 рр. Утім, біля вівтаря в центральній частині меморіалу Франко розпорядився поховати свого кумира, засновника фалангістського руху Х.А.Прімо де Ріверу.

Реальні перспективи для просування загальнонаціонального примирення виникли лише після смерті Франко (1975 р.), який у своєму заповіті запевняв, що «прощає всіх ворогів» і сам щиро просить у них вибачення. На думку

оглядачів, чіткі акценти в заповіті диктатора полегшили подальші кроки в бік нормалізації політичного життя, здійснені продовж переходу до демократії в 1976 – 1982 рр. [4].

Етапи політики національного примирення

Перші ознаки політичних змін після смерті Франко безпосередньо віддзеркалювали наміри урядів постфранкістського періоду до перегляду ідеологічних забобонів. Міністерство освіти видрукувало нові підручники історії, які тлумачили громадянську війну 1930-х рр. не як «хрестовий похід» проти лівих і безбожників, а як «національну катастрофу». День полеглих був перейменований на День єдності, а День перемоги – на День збройних сил.

Досвід Іспанії вважається одним із найуспішніших прикладів транзиту від авторитаризму до демократичної форми правління. Слід зауважити, що перехід до демократії в період 1975 – 1982 рр. був ознаменований специфічними заходами, пов'язаними з розробкою та впровадженням моделі загальнонаціонального політичного примирення. Способи її реалізації включали узгодження планів політичних реформ між представниками основних політичних партій, нейтралізацію угруповань, які могли протидіяти їх успішному проведенню, схвалення основних рішень на референдумах.

У 1975 р. повноваження глави держави були передані королю Хуану Карлосу I, який надав поштовх і суттєву підтримку критично важливим реформам, проведеним у 1975 – 1978 рр. Двоетапне проведення амністії (у червні 1976 р. і в березні 1977 р.) дозволило колишнім республіканцям повернутися в країну та декларувало відновлення їх політичних прав. Скасовувався формальний поділ громадян на переможців і переможених. У лютому та квітні 1977 р. були легалізовані Іспанська соціалістична робітничка партія та Комуністична партія Іспанії. Партія Національний рух, яка слугувала опорою репресивного режиму часів Франко, підлягала розпуску. В 1978 р. в Іспанії відбулися вільні парламентські вибори на багатопартійній основі – уперше з 1936 р.

Перехідний період 1975-1982 рр., в ході якого затвердилася нова політична система країни, можна поділити на декілька етапів.

На першому етапі уряд К.Аріаса Наварро (грудень 1975 р. – червень 1976 р.) обмежився частковою лібералізацією політичної системи. Принципове значення на початку переходу до демократії мало прийняття військовими присяги на вірність королю як главі держави та Верховному головнокомандувачу. Найважливіше значення мало схвалення закону про право на політичні асоціації, який дозволяв створення нових політичних партій та профспілок. Утім, члени парламенту (кортесів), сформованого за часів Франко, не підтримали законопроект про створення двопалатного законодавчого органу, що мав обиратися на основі загального виборчого права.

Другий етап переходу до демократичного ладу (червень 1976 р. – червень 1977 р.) був пов'язаний з діяльністю уряду А.Суареса, призначеного королем у червні 1976 р., який став суб'єктом законодавчої ініціативи. Основні політичні завдання уряду стосувалися підготовки та проведення парламентських виборів, які мали забезпечити прискорення реформ. Водночас суттєва увага надавалася професіоналізації та деполітизації армії.

Король запропонував винести підготовлений урядом законопроект «Про політичну реформу» на всенародне голосування. Законопроект обумовлював визнання політичних стандартів (суверенітету народу, непорушність прав людини) та обрання двопалатного парламенту (Генеральних кортесів) з компетенцією ухвалювати та змінювати законодавчі акти.

Третій етап охопив період з червня 1977 р. по грудень 1978 р. Він розпочався після парламентських виборів (15 червня 1977 р.), які забезпечили невелику перевагу правим і правоцентристським партіям, і тривав до впровадження демократичної конституції. Основними завданнями цього етапу були зміцнення режиму представницької демократії, розробка й затвердження демократичної конституції країни, підготовка адміністративно-територіальної реформи, визначення зовнішньополітичних пріоритетів.

Уряд ініціював переговори з метою узгодження плану подальших реформ, для чого в урядовій резиденції Монклоа 8 – 9 жовтня 1977 р. був проведений «круглий стіл» за участю представників провідних політичних партій і профспілок. На підставі урядової доповіді та запропонованого урядом плану чергових заходів учасники наради узгодили підсумкове «резюме». Власне, саме ці консультації та їх рішення («пакти Монклоа») вважаються наочною ознакою політичного примирення між колишніми ворогами та опонентами, адже свої ініціали під підсумковими документами поставили голова уряду А.Суарес та лідери головних політичних течій, включаючи соціалістів, комуністів та партій, створених реформістські налаштованими діячами з середовища франкістів – Союз демократичного центру та Народний альянс (з 1989 р. – Народна партія).

Схвалений партійними лідерами документ було передано на розгляд парламентських фракцій та парламентських комісій. І лише після додаткового опрацювання представники основних парламентських партій (окрім правоконсервативного Народного альянсу) підписали угоду, яку було внесено до парламенту в якості спільної, багатопартійної законодавчої ініціативи.

«Пакти Монклоа» передбачали дотримання низки економічних умов, зокрема обмеження зростання зарплати рівнем інфляції, запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів, полегшення умов звільнення найманих працівників, реформування системи соціального забезпечення, гарантування прав профспілок відповідно до конвенцій Міжнародної організації праці.

У політичній сфері передбачалися встановлення парламентського контролю над ЗМІ, пом'якшення положень кримінального та військового кодексів, реорганізація органів охорони правопорядку, розробка нових законопроектів щодо проведення зборів і демонстрацій. Згодом планувалося розпочати вирішення національного питання шляхом надання широкої автономії регіонам, насамперед Каталонії та Країні Басків.

За своїм характером «пакти Монклоа» виглядають як серія складних компромісів, що сприяли забезпеченню мирного переходу від авторитаризму до

демократичної моделі. Досягненню згоди між основними партіями на етапі переходу до демократії сприяв збіг низки обставин, включаючи поглиблення відносної відсталості Іспанії від решти країн Західної Європи, успішний розвиток процесів європейської інтеграції, вплив розрядки міжнародної напруженості. Внутрішньополітичні підстави для досягнення компромісу були зумовлені девальвацією ідеологічних постулатів, які свого часу зумовили жорстокість і безкомпромісність позицій сторін у громадянській війні. У нових історичних і політичних умовах іспанські підприємницькі кола, зацікавлені в технологічному оновленні економіки та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, підтримали демократизацію політичної системи, лібералізацію економіки та погодилися на певне розширення прав профспілкового руху. «Пакти Монклоа» встановлювали норму «цивілізованої» конкуренції між основними політичними течіями.

Отже, станом на початок 1978 р. в країні відбулося фактичне встановлення режиму конституційної монархії та парламентської форми правління, яке потребувало закріплення в конституційному порядку. Розроблений групою політиків та юристів проект конституції отримав схвалення в парламенті та на референдумі й набув чинності 29 грудня 1978 р. Уперше в історії країни конституція дістала підтримку провідних партій з різних політичних таборів та була схвалена переважною більшістю громадян.

Найбільш драматичним виявився четвертий етап переходу до демократії, який припав на 1979 – 1982 рр. Проведені згідно з новою конституцією парламентські вибори 1 березня 1979 р. не змінили розстановки сил, однак закріпили результати політичних реформ. Натомість за результатами муніципальних виборів 1 квітня ліві отримали більшість у великих містах країни. Ставала очевидною обмеженість компромісів, які були зафіксовані в «пактах Монклоа». Доволі гостро постали питання подальшого реформування державного апарату та визначення ступеня територіальної автономії окремих регіонів. Внаслідок чергового політичного компромісу парламент схвалив «Автономні статuti» Каталонії та Країни Басків (жовтень 1979 р.), після чого

вони були затверджені на місцевих референдумах. Згодом автономний статус отримала і Галісія [3, с. 98-101].

Проте компроміс між урядом і лівими з приводу територіального самоврядування посилив суперечки в урядовій партії Союз демократичного центру. Ситуація ускладнювалася терористичною загрозою з боку баскських екстремістів. На виборах в автономні парламенти Країни Басків і Каталонії перемогли помірковані націоналісти та представники лівих, що похитнуло позиції уряду А.Суареса. У січні 1981 р. в умовах посилення політичної поляризації соціалісти ініціювали вотум недовіри уряду, що призвело до відставки А. Суареса та формування кабінету Л.Кальво Сотело, який мав відносно хитку підтримку в парламенті.

23 лютого 1981 р. група армійських офіцерів учинила заколот з вимогою відновлення політичної системи, що існувала за правління Франко. Чітка публічна позиція короля Хуана Карлоса I відіграла вирішальну роль у збереженні конституційного ладу. Король скликав екстрену нараду керівників парламентських партій, які висловили цілковиту відданість захисту конституції та законності. Заколотники були заарештовані й дістали судові вироки.

Продовжуючи процес поступової демократизації, уряд Л.Кальво Сотело застосував екстрені заходи придушення тероризму, включно з застосуванням армії. Новим законом про захист конституції запроваджувалася кримінальна відповідальність за незаконне посягання на суспільний лад, участь у заколотах і заклики до підривної діяльності. У жовтні 1981 р., попри опозицію з боку лівих партій, нижня палата парламенту ухвалила рішення, яке дозволяло уряду розпочати переговори про вступ Іспанії до НАТО.

Позачергові парламентські вибори в жовтні 1982 р., на яких перемогу здобула Іспанська соціалістична робітничка партія, завершили перехідний період, пов'язаний зі встановленням в Іспанії державно-політичної системи західноєвропейського типу на засадах представницької демократії та багатопартійності.

Іспанський досвід у термінах політичної теорії

В основу «загальнонаціонального примирення» в його іспанському варіанті було покладено принцип національної злагоди, або, точніше, політичного порозуміння між основними групами політичних інтересів, баланс яких змінювався в процесі переходу від авторитарної диктатури до багатопартійної демократії.

Політична теорія визначає іспанську модель переходу від авторитаризму до демократії як кооперативну та «діалектичну». Її зміст полягає в поступовій та послідовній лібералізації політичного устрою, контрольованому демонтажу інституціональних атрибутів попередньої системи та кропіткому впровадженні нових форм державного ладу. Забезпеченню «ресоціалізації» населення сприяли використання механізмів прямої демократії (референдуми), конструктивні форми опозиційної діяльності (перетворення провідних опозиційних партій з антисистемної сили на внутрішньосистемну) за обмеження та нейтралізації антисистемних політичних течій.

Аналізуючи специфіку цих процесів, слід відзначити таку їх ознаку, як поступовість та до певної міри «поетапність» реформ, ініційованих частиною правлячих кіл та свідомо підтриманих опозицією. У змістовному відношенні політичний діалог і демократизація були обумовлені потребами модернізації країни, якій свого часу завадили соціальні експерименти лівих республіканців, військовий заколот і громадянська війна 1936 – 1939 рр. Слід враховувати й те, що напередодні смерті Ф.Франко ідею примирення схвалив єпископат католицької церкви, який визнав свою провину за підтримку репресивного режиму. Усвідомлення уроків минулого потребувало уникнення максималізму, який провокував зіткнення протилежних інтересів та застосування насильницьких методів. Глибокі політичні зміни, які передбачали діалог з чітко окресленого кола питань, вимагали співпраці між провідними партіями, що й становило сутність «загальнонаціонального порозуміння». Здійснення реформ вимагало досягнення низки компромісів, які були можливі лише за свідомої стриманості підходів з боку керівництва провідних політичних угруповань, включаючи опозиційні партії.

Успіхи економічної інтеграції західноєвропейських країн слугували наочним прикладом переваг ліберально-демократичного устрою та правової держави, що посилювало наміри прискорити «входження» Іспанії до Європейського Економічного Співтовариства [5].

В іспанській політичній літературі критично розцінюється доцільність застосування поняття «примирення» до реформ кінця 1970-х – початку 1980-х рр. Адже зміст переходу до демократії становила не реабілітація страчених і засуджених республіканців, а створення умов для подолання конфронтації як способу досягнення політичних цілей та уникнення насильства задля реалізації політичних і соціальних цілей [6].

Слід відзначити, що реформи уряду А.Суареса уникали суттєвої ревізії правових норм часів франкізму, однак базувалися на тих можливостях, які надавало тодішнє чинне законодавство. І лише після затвердження нової конституції та зміцнення демократичного устрою іспанське суспільство почало поволі повертисся до оцінки питань історичного минулого, яких свідомо уникали політики періоду «демократичного транзиту» [7].

Аналіз громадско-політичної дискусії в Іспанії в останні два десятиліття свідчить, що попри безумовне визнання досягнень демократичного транзиту, розбіжності в оцінках історичного минулого продовжують розділяти суспільство не тільки як елементи суто «історичної пам'яті». Оцінки кривавих подій історичного минулого зберігають своє значення в якості елементів суспільної свідомості. Тому, на думку більшості політичних експертів, справжнього примирення між прибічниками протилежних політичних течій в процесі переходу до демократії, вочевидь, не відбулося.

Одна з головних причин відновлення полеміки з приводу засудження злочинів періоду диктатури Франко полягала в тому, що під час «перехідного періоду» на тему протиборства між франкістами та лівими було накладено табу. Тодішній компроміс передбачав не відновлення справедливості, а «подолання минулого» заради забезпечення політичної злагоди на компромісно узгодженій платформі національних інтересів. Тому після розв'язання задач

ліберально-демократичного переходу не виглядає дивним відновлення суперечок щодо переоцінки історичної спадщини.

Втім, це стало можливим лише через 25 років після скасування диктатури та початку реформ. Як бачимо, загальнонаціональна злагода стала результатом свідомого підходу – відмови частини франкістської номенклатури від своїх ідеологічних орієнтирів, а також вимушеної згоди лівих партій тимчасово не наполягати на артикуляції соціальних програм.

Суттєвим поштовхом до реабілітації республіканців та жертв диктатури Франко стало рішення іспанського судового слідчого Б.Гарсона (1998 р.) притягнути до кримінальної відповідальності через канали Інтерполу колишнього чилійського диктатора А.Піночета та членів аргентинської військової хунти за масові порушення прав людини. Цей прецедент спровокував численні вимоги притягти до відповідальності осіб, причетних до вироків і репресій періоду франкізму. Однак опоненти нагадали ініціаторам політичного «очищення», що негласна відмова від політичного реваншу була однією з передумов відновлення демократичних свобод. Тому, на відміну від практики реабілітації в колишньому СРСР часів М.С.Хрущова, в Іспанії впродовж тривалого часу судові вироки часів франкізму не переглядалися. Вцілілі активісти лівих партій, профспілкового та національних рухів були змушені задовольнятися амністією, хоча й дістали рівні громадянські права. Лише на початку XXI ст., через 25 років після смерті Франко, соціалісти та національні партії наважилися порушити питання про реабілітацію жертв репресій. Соціалістична партія вимагала поширення пільг ветеранів громадянської війни на учасників партизанського руху, а Баскська національна партія пропонувала засудити військовий заколот 1936 р.

Однак якщо правові структури зміцнілої іспанської демократії почали давати оцінку стану забезпечення прав людини в інших країнах, переоцінка трагічної спадщини часів франкізму ставала неминучою. У листопаді 2002 р. в резолюції з нагоди 25-ї річниці вільних виборів палата депутатів іспанського парламенту вперше віддала шану жертвам франкістського режиму, яких було

визнано борцями за свободу. Однак лише з ухваленням закону «Про історичну пам'ять» (2007 р.) відбулася повна правова реабілітація республіканців та учасників опору диктатурі, включаючи скасування всіх політичних вироків часів диктатури Франко та відкриття доступу до архівних документів.

Аналіз політичного досвіду Іспанії дозволяє визначити основні елементи переходу цієї країни до сучасної політичної демократії:

- В основу процесів демократизації було покладено принцип загальнонаціональної злагоди, або, точніше, порозуміння між основними партіями владного центру та політичної опозиції.

- Процес реформ розглядався його ініціаторами як поступовий та еволюційний. На кожному етапі визначалися основні цілі, які підлягали узгодженню між угрупованнями, що мали достатній рівень політичної підтримки в суспільстві, включаючи представництво в парламенті та муніципалітетах.

- Відпрацювання серії компромісів потребувало відповідальності та високого рівня довіри між політичними діячами уряду й опозиції, включаючи здатність впливати на їхніх прибічників у суспільстві.

- Проблематика історичної пам'яті була свідомо виключена з порядку денного, оскільки могла завадити політичному діалогу та прогресу реформ.

- Провідне значення мав позитивний приклад країн Західної Європи, які досягли переконливих успіхів у відновленні конкурентоспроможної економіки та просуванні європейської інтеграції. У свою чергу політична адаптація іспанського державного устрою до європейських стандартів дозволила доволі швидко розв'язати питання про вступ країни до Ради Європи (1977 р.), НАТО (1982 р.) та Європейських Співтовариств (1986 р.).

- Компроміси періоду 1975 – 1982 рр. вочевидь не поширювалися на питання ідеології, значення якої в іспанському політичному світогляді було суттєво дискредитоване, однак передбачали свідоме уникнення гасел, які могли б завадити узгодженим діям, спрямованим на встановлення міцного конституційного державного устрою. За цих обставин маргінальні політичні

течії, які не відмовилися від насильницьких форм боротьби та максималістських вимог, усувалися від переговорного процесу.

- Узгоджене або подекуди консенсусне ухвалення пакету реформ передбачало врахування особливостей територіального устрою країни. Децентралізація влади гарантувала регіонам Іспанії автономний статус. Конституція 1978 р., яка зафіксувала принцип народного суверенітету, визнає асиметрію «історичних національностей або провінцій» (Країни Басків, Каталонії та Галісії). Інші історичні регіони країни теж дістали можливість отримати автономні повноваження з неоднаковим і різнорівневим обсягом компетенції. Такий підхід сприяв частковому розв'язанню етнополітичних та регіональних проблем, хоча й не призвів до уникнення сепаратизму. Чинні гарантії дотримання конституційного ладу вимагають аби всі форми політичної активності, включаючи легальну агітацію за відокремлення територій від Іспанії, не виходили за межі законності, а політико-правові запобіжники були спрямовані насамперед на унеможливлення спроб узурпації влади або зловживання нею.

З українського досвіду віддаленим нагадуванням практики встановлення злагоди між різними політичними течіями може слугувати підписання двох документів за президентства В.Ющенка. Втім, підписання Декларації єднання та співпраці заради майбутнього України (13 вересня 2005 р.) було організовано з метою призначення Ю.Єханурова прем'єр-міністром, а підписання Універсалу національної єдності (3 серпня 2006 р.) було одноразовою спробою за відсутності реальної дискусії та зацікавленості лідерів головних груп впливу в узгодженні довгострокових цілей.

Започаткування різних президентських консультативних рад і комісій на кшталт Всеукраїнської політичної консультативної ради за часів Л.Кучми, Комітету з економічних реформ, гуманітарної ради та конституційної комісії за В.Януковича, а також Національної ради реформ та інших консультативно-дорадчих органів за президентства П.Порошенка суттєвих успіхів теж не мало, оскільки не передбачало залучення принципових політичних гравців та

стимулювання їх зацікавленості в розробці стратегії й тактики реформування країни.

У цьому сенсі доцільно відзначити, що в ході політичного діалогу з програми іспанських реформ принципове значення мало визначення учасниками консультацій їх реального змісту, включаючи формування дієздатних політичних інститутів та розробку чітких процедурних норм. Тобто від самого початку учасники діалогу орієнтувалися не на імітацію певної форми, а на практичні результати політичних перетворень.

Список використаних джерел та літератури

1. Gómez Yáñez J.A. Bibliografía básica sobre la transición democrática en España / J.A. Gómez Yáñez. // Sistema: Revista de ciencias sociales. – 1985. – N° 68-69. – P. 149-174; Roman Roman A. Bibliografía reciente sobre la transición a la democracia en España / A. Roman Roman, J. M. Sanchez Estevez // Aula. – 1994. – Vol. VI. – P. 269-300; Tusell Gómez J. Historiografía: ¿qué hubiera pasado si...? / J. Tusell Gómez // La Aventura de la historia. – 2005. – N° 77. – P. 92-97.
2. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон; пер. с англ. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
3. Волкова Г.И. Политическая история Испании XX века / Г.И. Волкова, А.В. Дементьев. – М. : Высш. школа, 2005. – 191 с.
4. Данилов С.Ю. Гражданская война и общенациональное примирение. США. Россия. Испания / С.Ю. Данилов. – М. : ГУ ВШЭ, 2004. – 152 с.
5. Tavares de Almeida P., Costa Pinto A., Gina Bermeo N. (eds.). Who Governs Southern Europe?: Regime Change and Ministerial Recruitment, 1850-2000. – London, Portland, OR : Frank Cass, 2003. – 242 p.
6. Sánchez-Cuenca I. Terrorist Violence and Popular Mobilization: The Case of the Spanish Transition to Democracy / I. Sánchez-Cuenca, P. Aguilar // Politics & Society. – 2009. – Vol. 37, no. 3. – P. 428-453.

7. Morán G. Adolfo Suárez : ambición y destino / G. Morán. – Madrid : Debate, 2009. – 640 p.

PRACTICE AND EXPERIENCE OF THE NATIONAL RECONCILIATION IN SPAIN

***Abstract.** The contemporary political theory envisages the Spanish transition from authoritarianism to a modern multiparty political system as an important landmark and one of the most successful examples of the ‘third wave’ of the process of global democratization. Commenced in Southern Europe, the transition towards the democratic rule has affected Latin America, South Africa and a number of Asian countries and then went further to the majority of Central and Eastern European states.*

The political reforms and regime change became possible due to the ‘national reconciliation’, a series of compromises negotiated between the government and the leaders of the top political parties. This mechanism ensured a gradual peaceful process of political changes and their successful constitutional legitimization, as well as their implementation in the legislature. However, the transition towards a competitive multiparty democracy won’t cover the reconciliation of ideologies, neither did it consider a common moral and political assessment of the past. Both veterans of the Civil War of 1936 - 1939 and victims of the Franco’s dictatorship were completely rehabilitated only 30 years after the political transformation have been launched.

***Keywords:** democratization, transition, national reconciliation, compromise, civil war, dictatorship, repression, rehabilitation.*

ОПЫТ И ПРАКТИКА НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИМИРЕНИЯ В ИСПАНИИ

***Аннотация.** Политическая теория рассматривает процесс перехода Испании от авторитаризма к современной многопартийной политической системе как важную веху и один из наиболее успешных примеров «третьей» волны*

глобального процесса демократизации. Начавшись в странах Южной Европы, процесс перехода к демократическим формам правления затронул страны Латинской Америки, Южную Африку, ряд стран Азии, а затем получил развитие в большинстве государств Центральной и Восточной Европы.

Смена формы правления и политические реформы в Испании стали возможными в результате достижения «национального согласия» – сложного согласования компромиссных решений, достигнутых в процессе переговоров между правительством и лидерами основных политических партий. Этот механизм обеспечил мирный и поэтапный процесс политических изменений, их успешное закрепление в конституции и законодательстве. Вместе с тем, переход к конкурентной многопартийной демократии не означал примирения идеологий и унификации морально-политических оценок исторического прошлого. Участники гражданской войны 1936 -1939 гг. и жертвы репрессий периода диктатуры генерала Ф.Франко были полностью реабилитированы лишь через 30 лет после начала политических реформ.

Ключевые слова: *демократизация, переходный период, национальное согласие, компромисс, гражданская война, диктатура, репрессии, реабилитация.*

Євген Хан,
кандидат історичних наук,
молодший науковий співробітник
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

УЧАСТЬ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ЄДИНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: НОРМАТИВНО- ПРАВОВА БАЗА

Анотація. У статті розглядаються основні нормативно-правові документи, законодавчі акти в сфері вищої освіти та міжнародні угоди, які підписала Україна в рамках формування єдиного європейського освітнього простору. Представлено та проаналізовано основоположні документи, які дали початок Болонському процесу в формуванні спільного європейського освітнього простору та які підписала й реалізовує наша держава на шляху до запровадження європейських освітніх стандартів, а також проаналізовано нормативно-правові документи в системі вищої освіти України в процесі її реформування. Зокрема, охарактеризовано основні законодавчі акти, укази, постанови та розпорядження Уряду та Міністерства освіти і науки України, які мали на меті реформувати та модернізувати систему вищої освіти України та запроваджувати європейські освітні стандарти, сприяти покращенню академічної співпраці, міжнародному визнанню документів про освіту та участі України в європейських освітніх програмах і проектах.

Ключові слова: Європейський освітній простір, нормативно-правова база, законодавчі акти, міжнародна співпраця, інтеграція, Болонський процес.

Важливою складовою європейської інтеграції нашої держави є інтеграція та співпраця в сфері освіти та науки, адже ми живемо в часи глобалізації, інтернаціоналізації та інформаційних технологій, в системі цінностей, де на

перше місце в соціально-економічному, політичному, культурному, інформаційному розвитку виходять передові технології, сучасні моделі розвитку та взаємовигідної співпраці. У зв'язку з цим, розвиток і модернізація освітньої системи України, а також вибір їхнього магістрального спрямування визначають те, як розвиватимуться національне суспільство, держава та місцеві громади.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати основоположні нормативно-правові документи та законодавчі акти, які сформували сучасну українську систему вищої освіти, а також, на прикладі основних міжнародних угод та документів, підписаних нашою державою, показати процес інтеграції України в європейській освітній простір.

Джерельною базою в дослідженні даної теми є Закони України та урядові документи, накази, постанови та розпорядження Міністерства освіти та науки України, міжнародні угоди та виступи й заяви офіційних державних осіб, офіційні представництва та інтернет-сайти, які представляють європейські освітні програми та міжнародні проекти в сфері освіти та науки.

Проблемою реформування освітньої сфери на законодавчому рівні та міжнародної співпраці в сфері освіти та науки займається велика кількість європейських і вітчизняних учених, дослідників у сфері права, освіти та науки, також ця тема є досить популярною та висвітлена в працях деяких урядовців й українських політиків різного рівня, керівництва й адміністрації українських вищих навчальних закладів. Серед найвідоміших спеціалістів у цій сфері можна виділити праці В.Кременя [1], Г.Січкаренка [2], О.Литвина [3], М.Згуровського [4], В.Андрущенка [5], В.Вікторова [6], М.Данилишина [7], Г.Калінічевої [8] та ін.

Основоположними законодавчими актами, які дали початок, сформували сучасну освітню систему України, були такі закони, як Конституція України 1996 року, в ст. 53 якої всім громадянам України гарантується право на здобуття безкоштовної середньої, професійно-технічної та вищої освіти (у межах встановленого конкурсу) [9], Закон України Про освіту 1991 року, в

якому вперше зі здобуттям незалежності України в Розділі II було встановлено та визначено систему освіти України [10], Закон України Про загальну середню освіту 1999 року [11]; Законом України Про ратифікацію Конвенції щодо визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні наша держава ратифікувала Лісабонську конвенцію [12]. Закон «Про вищу освіту» 2014 року затвердив у системі вищої освіти України наступні освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший бакалавр – бакалавр – магістр – доктор філософії – доктор наук, що відповідає європейському зразку в системі вищої освіти, а також має на меті забезпечити інтеграцію української системи вищої освіти з європейською [13].

У процесі міжнародної співпраці та визнання важливу роль відігравав Кабінет міністрів України та Міністерство освіти та науки України, Міністерство закордонних справ. Починаючи з 1991 року українська держава на рівні Уряду уклала велику кількість двосторонніх угод з урядами європейських країн, які стосувалися співпраці та взаємного визнання у сфері освіти, науки та культури. Оригінальні тексти цих угод можна знайти на офіційному сайті Міністерства освіти та науки України в розділі «Угоди у сфері освіти і науки» [14].

Важливою складовою нормативної бази реформування вищої освіти сучасної України є Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) [15], головною метою якої було визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу XXI століття, створення системи безперервного навчання та виховання, формування культурного та інтелектуального потенціалу нації. У документі, що мав назву Національна доктрина розвитку освіти [16], було визначено пріоритетні напрямки розвитку освіти в Україні. У процесі переходу на нові стандарти в системі вищої освіти, згідно з європейськими нормами, Міністерство освіти та науки України (МОН) видало ряд наказів та постанов, які стосувалися переходу українських вищих навчальних закладів на європейські освітні стандарти, зокрема, запровадження кредитно-модульної системи та впровадження «Додатку до диплома»

європейського зразка. Серед них можна виокремити наступні: «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу» [17], «Про особливості впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» [18], «Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» [19], «Про запровадження у вищих навчальних закладах України кредитно-трансферної системи» [20], «Щодо запровадження Додатка до диплома Європейського зразка» [21].

У процесі формування спільного європейського освітнього простору та взаємного визнання європейські країни підписали ряд міжнародних угод, які стосувалися співпраці, взаємного визнання та покращення академічної мобільності та дали старт Болонському процесу. Серед основних документів варто назвати: Велику Хартію університетів (Magna Charta Universitatum), підписану ректорами європейських університетів у Болоньї, 18 вересня 1988 року на честь святкування 900-річчя Болонського університету [22], Лісабонську конвенцію 1997 р. щодо взаємного визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні [23], Сорбонську декларацію від 25 травня 1998 року [24], спільну угоду міністрів освіти європейських країн, відому як Болонська декларація від 19 червня 1999 року [25], що дала початок Болонському процесу в Європі.

Україна була та залишається пріоритетним партнером Європейського союзу в рамках Європейської політики сусідства (ЄПС) та Східного партнерства. Вперше ЄС та Україна встановили договірні відносини в 1994 р. шляхом підписання Угод про партнерство та співробітництво (УПС) [26], яка набрала чинності 1998 року. На основі цієї Угоди в лютому 2005 р. було схвалено План дій ЄС – Україна, який визначав програму політичних та економічних реформ і пріоритети на найближчу та середню перспективу. Україна як молода, незалежна держава, була зацікавлена в міжнародній співпраці та міжнародному визнанні. Саме тому співпраця в сфері освіти та науки була дуже важливою та пріоритетною.

Серед міжнародних угод, які стосуються в першу чергу співпраці та взаємозв'язків у сфері освіти між Україною та Європою, слід виокремити: Комюніке міжнародної конференції міністрів освіти та науки країн-учасниць Болонського процесу, підписане в Бергені, 19-20 травня 2005 року [27]. Саме під час цієї конференції міністрів освіти та науки європейських держав Україна підписала Болонську декларацію, ставши офіційним учасником Болонського процесу. 16 вересня 2014 року Верховна Рада України одночасно з Європейським парламентом ратифікували угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. У Главі 23 цієї угоди йдеться про співпрацю між Україною та ЄС у сфері освіти, зокрема сторони зобов'язувалися активізувати співробітництво в сфері вищої освіти, а саме: реформувати та модернізувати систему вищої освіти України; сприяти зближенню в сфері освіти в рамках Болонського процесу; підвищувати якість вищої освіти; поглиблювати співробітництво між вищими навчальними закладами України та ЄС; розширювати можливості вищих навчальних закладів; активізувати мобільність студентів та викладачів [28].

Таким чином, можна відзначити, що протягом досить складного й тривалого періоду реформування української системи вищої освіти на законодавчому рівні було прийнято значну кількість нормативно-правових актів, які мали на меті модернізувати та покращити стан освітньої сфери, сприяти її розвитку при збереженні кращих надбань та традиційної фундаментальності та гуманізму. Але, на жаль, далеко не всі програми, проекти, доктрини були реалізовані в достатній мірі. У першу чергу це було пов'язано з низкою проблем, що виникли в сфері освіти та науки в 1990-ті роки, а саме: низький рівень фінансування освітньої та наукової діяльності, фактична еміграція кращих наукових кадрів, професорсько-викладацького складу та прогресивної молоді за кордон, досить високий рівень корумпованості, застаріла матеріально-технічна база наукових установ та багатьох вищих навчальних закладів.

Однак, разом з тим на найвищому державному рівні керівництво нашої держави, особливо на початку 2000-х років, бере активну участь у процесі формування єдиного європейського освітнього простору. Україна підписала ряд основоположних документів щодо взаємного визнання та міжнародної співпраці в сфері освіти та науки. Наша держава підписала низку міжнародних угод та домовленостей, які стосуються співпраці, взаємного визнання та інтеграції в сфері освіти та науки. У 1999 році наша держава ратифікувала Лісабонську конвенцію про взаємне визнання освітніх кваліфікацій у європейському регіоні. З 2005 року Україна є учасником Болонського процесу, який має на меті створення єдиного європейського освітнього простору, покращення академічної мобільності, співпраці та взаємного визнання документів про вищу освіту. Історичною можна вважати підписання та ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 році. Очевидним є той факт, що на сьогоднішній день для України немає та не може бути іншої альтернативи як продовжувати рухатися на Захід, співпрацювати з Європейськими країнами та інтегруватися в європейську спільноту. Тому сфера освіти та науки залишається важливою складовою на шляху до реалізації цивілізаційного вибору нашої держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу. / За ред. В. Г. Кременя. К 2008. – 147 с.
2. Січкаренко Г.Г. Трансформація вищої освіти в незалежній Україні: Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – 362 с.
3. Литвин О. Болонський процес і наші державні стандарти. / О. Литвин. // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 42–44.
4. Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. / М.З.Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.

5. Андрущенко В. Педагогічна освіта України в стратегії Болонського процесу: Бесіда з ректором педагогічного університету ім. М. Драгоманова В. Андрущенко / Вела М. Корюненко. // Освіта України. – 2004. – № 13. – 17 лютого. – С. 4.
6. Вікторов В. Нові моделі управління освітою: [Процес перетворень у системі управління освітою України відповідно до вимог Болонського процесу] / В.Вікторов. // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С. 66-71.
7. Данилишин М. Оболонювання: [Погляд на приєднання України до Болонського процесу: труднощі приєднання] / М.Данилишин.// Всеукраїнська технічна газета. – 2005. – № 27 (7 липня). – С. 8-9.
8. Калінічева Г.І. Академічна мобільність як складова європейського простору вищої освіти. / Г.І.Калінічева // Вища освіта України. – Додаток 4, том 1(19) – 2010. – Тематичний випуск Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору – 576 с.
9. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996. № 254 к / 96 ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (Дата звернення: 23.09.2016.) – Назва з екрану.
10. Закон України Про освіту (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 34, ст. 451. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (Дата звернення: 23.09.2016.) – Назва з екрану.
11. Закон України про загальну середню освіту (Відомості Верховної Ради України 1999, № 28, стр. 230) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://mon.gov.ua/content/Освіта/Дошкільна/Базовий%20компонент%20дошкільної%20освіти%20в%20Україні/pro-zag-ser.pdf> (Дата звернення: 23.09.2016.) – Назва з екрану.
12. Закон України Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні (Відомості Верховної Ради України, 1999 № 51. – с. 459). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/1273-14> (Дата звернення: 27.09.2016.) - Назва з екрану.
13. Закон України Про вищу освіту (Відомості Верховної ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Дата звернення: 28.09.2016.) - Назва з екрану.
14. Угоди у сфері освіти і науки. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. Розділ «Міжнародне співробітництво», «Двостороння співпраця», Угоди у сфері освіти і науки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/mizhnarodni-zvyazki/dvostoronnya-spivpraczya/ugodi-v-sferi-osviti-i-nauki.html> (Дата звернення: 28.09.2016.) – Назва з екрану.
15. Про державну національну програму «Освіта» (Україна ХХІ століття). Постанова Кабінету міністрів України від 3 листопада 1993 р., № 896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п> (Дата звернення: 1.10.2016.) - Назва з екрану.
16. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Указом Президента України Л. Д. Кучмою від 17 квітня 2002 року № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (Дата звернення: 1.10.2016.) - Назва з екрану.
17. «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу». Наказ МОН від 23.01.2004 р. № 48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/mon_48.doc (Дата звернення: 28.09.2016.) - Назва з екрану.
18. «Про особливості впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» Наказ МОН від 20.10.2004 р. № 812 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/mon_812.doc (Дата звернення: 28.09.2016.) - Назва з екрану.

19. Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Наказ МОН від 30.12.2005 р. № 774 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/mon_774.doc (Дата звернення: 28.09.2016.) - Назва з екрану.
20. Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи» Наказ МОН України від 16.10.2009 р. № 943 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/943.doc> (Дата звернення: 28.09.2016.) - Назва з екрану.
21. Щодо запровадження Додатка до диплома Європейського зразка» Лист МОН від 10.06.10. № 1/9-409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/images/files/osvita/Evrointehraciya/1_9_409.doc (Дата звернення: 28.09.2016.). – Назва з екрану.
22. Велика Хартія університетів (MagnaChartaUniversitatum; Болонья, 18 вересня 1988 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.edupolicy.org.ua/files/Magna_Charta_Universitatum.pdf (Дата звернення: 28.09.2016.) - Назва з екрану.
23. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні. – Лісабон, 11 квітня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_308 (Дата звернення: 30.09.2016.) - Назва з екрану.
24. Спільна декларація про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти чотирьох міністрів, що представляли Францію, Німеччину, Італію, Велику Британію. – Париж, Сорбона, 25 травня 1998 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pehea.in.ua/sites/default/files/documents/2016/05/23/sorbonska_deklaraciya_1998.pdf (Дата звернення: 29.09.2016.) - Назва з екрану.
25. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти». – Болонья, 19 червня 1999 року. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_525 (Дата звернення: 29.09.2016.) – Назва з екрану.

26. Угода про партнерство та співробітництво 16 червня 1994 року. Матеріал з офіційного сайту Представництва України при Європейському Союзі та європейському співтоваристві з атомної енергії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/page/open/id/2906> (Дата звернення: 01.10.2016.) – Назва з екрану.

27. Загальноєвропейський простір освіти – досягнення мети: КомюнікеКонференціїєвропейськихміністрівосвіти (Берген, 19-20 травня 2005 року) / Міжнародний фонд дослідженьосвіти і політикиIFEPR. Вища освіта. Болонський процес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.edupolicy.org.ua/files/Bergen_Communique.doc (Дата звернення: 01.10.2016.) – Назва з екрану.

28. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Глава 23. Освіта, навчання та молодь. (Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page (Дата звернення: 01.10.2016.) - Назва з екрану.

THE PARTICIPATION OF UKRAINE IN CREATING THE COMMON EUROPEAN EDUCATIONAL SPACE: LAWS AND REGULATIONS

The article examines the basic legal and regulatory documents, legislative acts in the field of higher education and international agreements signed by Ukraine within the process of creation of the Common European Education Space. It presents and analyses the principal documents which gave rise to the Bologna process and the creation of the Common European Education Space, and those signed and embodied by Ukraine on the way towards the implementation of the European education standards. It as well investigates the legal and regulatory documents within the system of the higher education of Ukraine during the

process of its reforming, inter alia the principal regulatory acts, decrees and orders of the Government and the Ministry of Education and Science of Ukraine, which were aimed to reform and modernize the system of the higher education of Ukraine, as well as to implement the European education standards, to promote the improvement of academic cooperation, international recognition of the academic documents and the participation of Ukraine in the European educational programs and projects.

Keywords: *The European Education Space, legal and regulatory basis, legislative acts, international cooperation, integration, the Bologna process.*

УЧАСТИЕ УКРАИНЫ В ФОРМИРОВАНИИ ЕДИНОГО ЕВРОПЕЙСКОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА: НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА

В статье рассматриваются основные нормативно-правовые документы, законодательные акты в сфере высшего образования и международные соглашения, которые подписала Украина в рамках формирования единого европейского образовательного пространства. Представлены и проанализированы основополагающие документы, давшие начало Болонскому процессу, основная идея которого состоит в формировании общего европейского образовательного пространства и которые подписало и реализует наше государство на пути к внедрению европейских образовательных стандартов. Также проанализированы нормативно-правовые документы в системе высшего образования Украины в процессе ее реформирования; в частности, охарактеризованы основные законодательные акты, указы, постановления и распоряжения Правительства и Министерства образования и науки Украины, которые должны были реформировать и модернизировать систему высшего образования Украины и вводить европейские образовательные стандарты, способствовать улучшению академического сотрудничества, международном признании документов об

образовании и участии Украины в европейских образовательных программах и проектах.

***Ключевые слова:** Европейское образовательное пространство, нормативно-правовая база, законодательные акты, международное сотрудничество, интеграция, Болонский процесс.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Леся Гончаренко – кандидат історичних наук, доцент кафедри права та міжнародних відносин навчально-наукового Інституту історії та філософії Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.

Ірина Голуб – студентка 5 курсу навчально-наукового Інституту історії та філософії Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.

Андрій Грубінко – кандидат історичних наук, доцент, докторант Інституту історії України НАН України.

Андрій Мартинов – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.

Зінаїда Священко – д-р іст. наук, професор кафедри загальної історії, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Алексей Гришель – аспірант Республіканського інституту вищої школи, м. Мінськ, Республіка Беларусь.

Наталія Папенко – кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Павло Сацький – кандидат історичних наук, доцент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Вікторія Солошенко – кандидат історичних наук, доцент, учений секретар Державної Установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Сергій Толстов – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Євген Хан – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник науково-дослідної частини Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Lesya Goncharenko – Ph.D. (History), Associate Professor at the Department of law and international relations of Educational and Research Institute of history and philosophy at Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko.

Iryna Golub, 5th year student of Educational and Research Institute of history and philosophy at Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko.

Andriy Hrubinko – Ph.D. (History), Associate Professor, Postdoctoral Student, NASU Institute of History of Ukraine.

Adriy Martynov – DSc (History), Professor, Leading Research Fellow, International Relations History and Foreign Policy Division, NASU Institute of History of Ukraine.

Zinaida Svyaschenko – DSc (History), Professor, General History Department, Pavlo Tychyna State Pedagogical University of Uman.

Alexei Grishel – Graduate Student, Republican Institute of Higher Education, Minsk, Republic of Belarus.

Natalia Papenko – Ph.D. (History), Associate Professor, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Pavlo Satskyi – Ph.D. in (History), Associate professor, Kyiv national economic university named after Vadym Hetman.

Viktoria Soloshenko – Ph.D. (History), Associate Professor, Academic Secretary, NASU Institute of World History of Ukraine.

Serhiy Tolstov – Ph.D. (History), Associate Professor, Transatlantic Research Department Supervisor, NASU Institute of World History of Ukraine.

Evgen Khan – Ph.D. (History), Junior Research Associate, Research Department, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Європейські історичні студії

Електронне наукове видання

№ 5.

Редакційна колегія:

Голова редколегії – доктор історичних наук, проф. Машевський Олег Петрович

Заступник голови редколегії – доктор історичних наук, проф. Мартинов Андрій Юрійович

Заступник голови редколегії – кандидат історичних наук, доц. Купчик Олег Романович

Відповідальний секретар – кандидат історичних наук, ас. Пількевич Вікторія Олександрівна

Комп'ютерна верстка

Менгазутдінова Галина Ігорівна

ISSN 2524-048X

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.